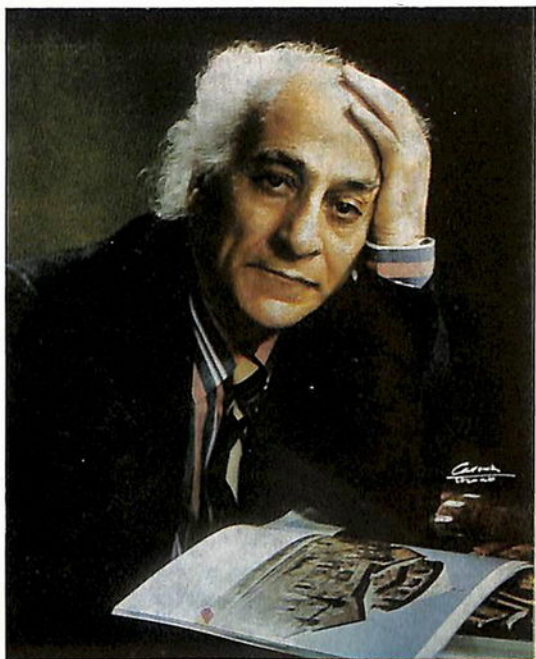
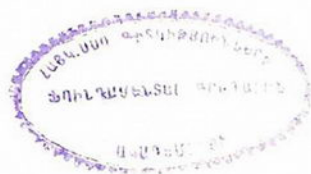
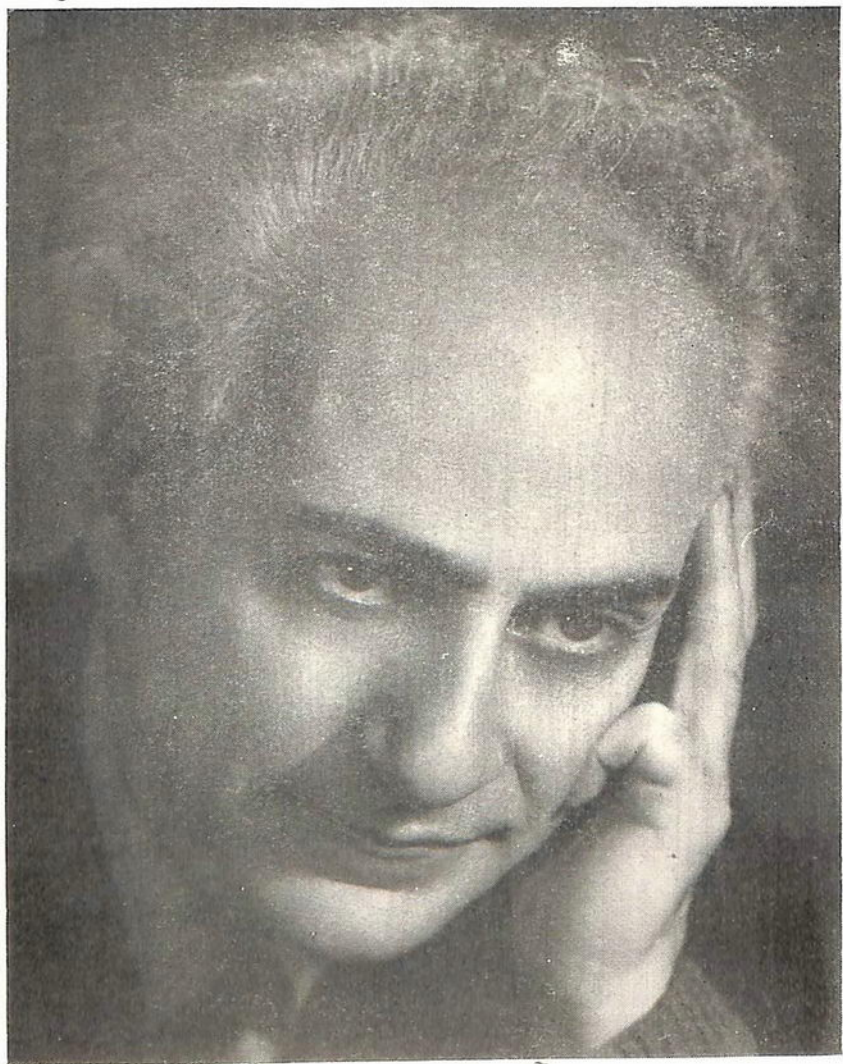

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆ

A " 65-715

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆ

08-55566

ԵՐԵՎԱՆ • 1980

Կազմեց և խմբագրեց՝ ԲԱԲԿԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Составитель и редактор БАБКЕН АРУТЮНЯН

Ժողովածուում տեղ են գտել ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ Ռուբեն Զարյանի մասին 1959—1979 թթ. գրված այն նյութերը, որոնց առիթն եղել են նրա հոբելյանները՝ 1959-ին, 1969-ին և 1979-ին: Որոշ դեպքերում օգտագործված են նաև այլ բնույթի հոդվածներ: Տպագրվածներից բացի՝ գրքում գետեղված են բազմաթիվ անտիպ հոդվածներ, որոնք հատկապես գրվել են սույն ժողովածուի համար: Նյութերի դասավորության համար ձևով է ծառայել ժամանակագրական կարգը:

4907000000—009
9—80 (S)
728 (02) 80

РУБЕН ЗАРЯН

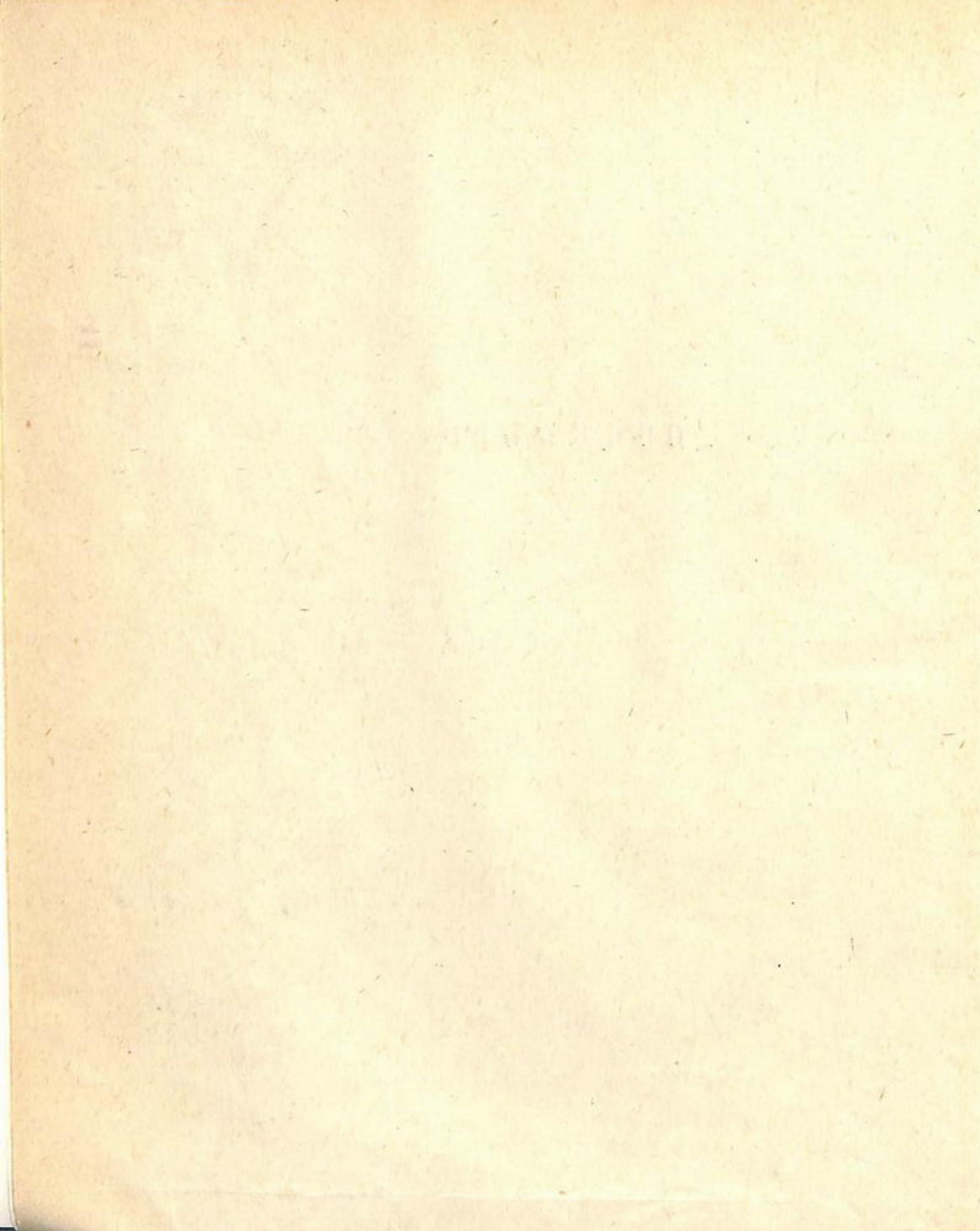
СБОРНИК

(На армянском языке)

Армянское театральное общество
Ереван, 1980

© Հայկական թատերական ընկերություն, 1980

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՆՈՒՄՅԱՆ

ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ՀԻՄՆԱՄՅԱԿԸ

Այսօր մենք նշում ենք մեր շատ շնորհալի գրականագետ և թատերագետ Ռուբեն Զարյանի ծննդյան հիսնամյակը։ Նշում ենք սիրով ու ջերմացած սրտով, բարձր գնահատելով նրա կատարած գործը, նրա աշխատանքային անսպառ կոթովը, նրա ստեղծագործական եռանդը, նրա ակտիվ սերը դեպի հայ ժողովրդի արվեստն ու գրականությունը և նրա ազնիվ երազանքը՝ ողջ կուլտուրական աշխարհի առջև բարձրացած և ճանաչված տեսնել իր ժողովրդի ստեղծած հոգևոր գանձերը։

Արժեքավորել ստեղծագործողի անցած ուղին, բարոյական գնահատության ծանրակշիռ խոսք ասել նրա ստեղծած արժեքների մասին—դա շատ հին տրադիցիա է և չնայած որ հին է՝ լավ տրադիցիա է։ Սակայն այդ տրադիցիան մինչև մեր և՛ նոր դարաշրջանը ունեցել է մի թերի կողմ։ Ստեղծագործող են համարել պոետին, վիպասանին, դրամատուրգին, երաժշտին, գեղարվեստի և չգիտես ինչու՝ ադպիսին չեն համարել արվեստի տեսաբանին, գրականագետին, քննադատին։

Մարդիկ հսկայական գործ են կատարել և գրեթե միշտ մնացել չարժեքավորված, անուշադրության մատնված՝ մանավանդ անցյալի մեր հայ իրականության մեջ։

¹ 1959-ի հոկտեմբերի 1-ին Հայկական թատերական ընկերությունում Զարյանի ծննդյան 50-ամյակին նվիրված հոբելյանական երեկոյում կարդացած զեկուցումը։ Տպագրվում է առաջին անգամ։

Դա շա՛տ արտառոց և շա՛տ տխուր երևույթ էր:

Անձխտելի փաստ է, ասկայն, որ ազնիվ ու անկողմնապահ, շիտակ և սկզբունքային քննադատությունը բոլոր դեպքերում էլ անխտիր հսկայական ազդեցություն է ունեցել արվեստի և գրականության զարգացման պրոցեսի վրա և ապա՝ որ այդ կարևոր գործը արժանավոր կերպով կատարելու համար քննադատին, գրականագետին նույնքան անհրաժեշտ է շքեղ տաղանդ ունենալ և իր կրթքի տակ հուզական հարուստ մի՝ աշխարհ, որքան պոետին, դրամատուրգին, նկարչին...

Ահա այդպիսի ճշմարիտ արվեստագետ է, այդպիսի հարուստ ներաշխարհով մի ստեղծագործող է մեր սիրելի Ռուբեն Զարյանը, այս երիտասարդը, որը չգիտեմ ինչպես եկավ ու բոլորեց իր առաջին հիմնամյակը:

Անկետային տվյալներից երևում է, որ նա ծնվել է հուլիսի 1-ին հայտնի դարձավ, խոստովանում եմ—ես անչափ ուրախացա, քանզի մեր հայկական հին քաղաքների մեջ Ալեքսանդրապոլը հայտնի է իբրև տրադիցիոն աշուղների քաղաք, երգեր ծնող քաղաք: Այստեղից են ելել նշանավոր աշուղ Զիվանին, աշուղ Օերանը և շատ ուրիշները: Այստեղից, Օիրակի այս լայնածավալ դաշտերից է մեր անմոռանալի վարպետը՝ Ավ. Իսահակյանը, Նիկոլայն և Սրմեն Տիգրանյանները:

Ահա՛, ասացի,— ահա՛ թե որտեղից է գալիս էմոցիաների այն ճոխությունը, որ մենք տեսնում ենք Ռուբեն Զարյանի բոլոր գործերի մեջ և գրավվում դրանց նրբությամբ: Բայց պարզվեց, որ ծնվելով Ալեքսանդրապոլում, նա Ալեքսանդրապոլը փաստորեն չի տեսել, որովհետև... վեց ամսական է եղել, երբ իր հոր ընտանիքը փոխադրվել է Թիֆլիս:

Թիֆլիսն իհարկե Ալեքսանդրապոլ չէր, բայց Թիֆլիսն էլ բանաստեղծական ուրույն ոճի ու կոլորիտի մի քաղաք էր այն ժամանակ՝ իր առանձնահատուկ տրադիցիաներով, իր գունագեղ կենցաղով, իր ազնիվ Պեպոնեքով,— այստեղ ևս կար երգ ու պար, կար Հովհաննես Թումանյան, կար Գաբրիել Սունդուկյան, կար հայ թատրոն, կար պաշտոն երկինք ու շուայլ արև և այդ արևով շողալողոված կյանք՝ իր ուրախություններով ու վշտերով...

Թիֆլիսում միջնակարգ դպրոցը, մանկավարժական տեխնիկումը ավարտելուց հետո Ռուբեն Զարյանը մեկնում է Ախալքալակ, որտեղ 1929—1932 թվականներին աշխատում է որպես հայոց լեզվի և գրականության դասատու: Այս երկրամասն էլ իր տեղյակական անըջաբեր պեղածով պետք է որ ինչ-որ չափով մասնակցեր նրա ի բնութենե լիրիկական խառնվածքի կազմավորմանը, առավել հարստացներ նրա հուզական ներաշխարհը:

Հիմա ես հասկանում եմ, թե այդ ինչպես է պատահել, որ նա կարողա-

ցել է իր բոլոր աշխատությունները այնքա՛ն ջերմացնել, մոտեցնել ընթեր-
ցողի ոչ միայն մտքին, այլև սրտին, դարձնելով դրանք և անվիճելիորեն գի-
տական ուսումնասիրություններ, և միևնույն ժամանակ կարծես թե սրտա-
գին, ինտիմ մի գրույց մեզնից յուրաքանչյուրի հետ առանձին:

Այնուհետև կարճատև մի պահ վարելով Թիֆլիսում հրատարակվող
«Գրոհ» ամսագրի պատ. քարտուղարի պաշտոնը, 24-ամյա Ռուբեն Զարյա-
նը 1933 թվին գալիս է Երևան՝ համալսարանում ուսանելու նպատակով:
Այստեղ նա ընդունվում է բանասիրական ֆակուլտետը, որն ավար-
տում է 1936 թվին՝ հինգ տարվա դասընթացն անցնելով երկու և կես տարում:

Սա նրա անսպառ եռանդի և ներքին ստեղծագործական թաքնված ու-
ժերի առաջին գորավոր պտղերումն է, որից արդեն կարելի էր եզրակացնել,
որ մեր կուլտուրայի ասպարեզն է ուռք դնում հարուստ կարողությունների
տեր երիտասարդ խոստումնալից մի ուժ:

Ուզում եմ նշել այստեղ հետաքրքրական մի փաստ:

Սրանից ուղիղ երեսուն տարի առաջ՝ 1929 թվին Թիֆլիսում լույս է
տեսնում Ռուբեն Զարյանի առաջին գրքույկը— մանր պատմվածքների փոք-
րիկ մի ժողովածու՝ «Թեյաբանի տղան» ընդհանուր վերնագրով: Իմ հար-
ցին, թե՛ դրանից առաջ նա երբևէ բանաստեղծություններ գրե՞լ է արդյոք,
Ռուբեն Զարյանը շատ որոշակի պատասխանեց— ո՛չ: Եվ ես զարմացած
հարց տվի. «Ինչո՞ւ», որովհետև այդ պատասխանով, կարծես, խախտվում
էին ինչ-որ կարևոր օրինաչափություններ:

Նախ որ՝ գրեթե բոլոր քիչ թե շատ շնորհալի երիտասարդներն էլ հա-
մարյա թե անխուսափելիորեն բանաստեղծություններ են գրում, մանավանդ
երբ նրանց կողքին կա մեկը, որի աչքում նրանից տաղանդավոր մարդ չկա
ողջ աշխարհում:

Եվ ապա այն, որ չեն խուսափել այդ զարմանալի օրինաչափությունից
ո՛չ փիլիսոփա Մարքսը, ո՛չ դրամատուրգ Օեքսպիրը, ո՛չ վիպասան Տոլ-
գեմը, ո՛չ քննադատ Դոբրոլյուբովը: Նույնիսկ Լև Տոլստոյն էլ բանաստեղ-
ծություն գրելու մի երկու փորձ է արել, էլ չեն խոսում Գոբկու մասին:

Ռուբեն Զարյանը՝ հոգով բանաստեղծ լինելով, բանաստեղծություն չի
գրել: Ոչ մի հաս: Ուրեմն որքան ուժեղ է շեշտված եղել նրա մեջ գրականու-
թյունն ու արվեստն ուսումնասիրողը, գիտական անխոնջ և խանդավառ
պրպտողը, որ անվիճելիորեն լիրիկական խառնվածք ունենալով և էմոցիո-
նալ հարուստ ներաշխարհ՝ նա իր գրիչը երբեք չի տվել հանգավոր տողերի:
Իր սրտի բովանդակ ջերմությունը նա առանց տատանվելու ամբողջապես
տվել է գրականագիտական և թատերագիտական այնպիսի ծավալուն աշ-
խատություններին, ինչպիսիք են նրա «Սիրանույշ» մեմագրությունը, «Թա-

տերական դիմանկարների» I հատորը և մանավանդ՝ Գ. Սունդուկյանի երկերի ակադեմիական հրատարակության երեք հատորի մանրակրկիտ և ընդարձակ կոմենտարներն ու ծանոթագրությունները, որոնց ընդհանուր ծավալը հասնում է մոտ 500 մեծադիր էջի:

Ահա այս աշխատանքն է եղել նրա պոեզիան, այն պոեզիան, որ նա սիրել է անսահմանորեն, նվիրաբերելով դրան իր կյանքի բովանդակությունը և իր սրտի ողջ խանդավառությունը:

1936 թվականին մենք Ռուբեն Զարյանին տեսնում ենք արդեն Հայպետհրատում, որտեղ նա մեկ տարի վարում է մանկական գրականության բաժինը, ապա՝ երկու Զարեհցից հետո՝ տասնմեկ տարի շարունակ նույն հրատարակչությունում գլխավորում է գեղարվեստական գրականության բաժինը:

1941—1943 թվականներին նա եղել է «Սովետական գրականություն» ամսագրի պատասխանատու խմբագիրը և, իմ խորին համոզմամբ, «Սով. գրականություն» հանդեսը այդ շրջանում և ավելի բովանդակալից էր, քան երբևէ, և առավել օպերատիվ ու արդիական, և շատ ավելի բազմակողմանի: Զգիտեմ, թե ժամանակից մարդիկ ի՞նչ թերություններ և վստայներ տեսան ամսագրում, բայց ահա այսօր հետադարձ հայացքով վերանայելով ամսագրի արդեն պատմական դարձած էջերը՝ ես տեսնում եմ նրանցում այն ավելի ժամանակի ճշմարիտ պատկերը և նորից ամեն ինչ ելնում է անցյալի մշուշից ու պայծառացած կանգնում իր ողջ հասակով մեկ:

1938 թվականից մինչև այսօր Ռուբեն Զարյանը աշխատում է Գիտությունների Ակադեմիայի սիստեմում, սկզբում նրա Գրականության ինստիտուտում, իսկ հետո, վերջին տասը տարին՝ Արվեստի սեկտորում, որը հետագայում վերածվեց Արվեստի ինստիտուտի: Այդտեղ նա աշխատում էր նախ՝ որպես ավագ գիտաշխատող, հետո՝ սեկտորի վարիչ, իսկ այժմ Արվեստի ինստիտուտի դիրեկտորն է:

Սակայն լրիվ չէր լինի Ռուբեն Զարյանի այս «ցուցակըն ծառայությանց», եթե ես ոչինչ չափեի այն մասին, որ ահա՛ ավելի քան տասը տարի է, ինչ նա մեծ խանդավառությամբ և վայելելով ուսանողության սերն ու հարգանքը, աշխատում է նաև Թատերական ինստիտուտում որպես հայ թատրոնի պատմության դասախոս:

Ինչպես տեսնում եք, ընկերներ, իսկապես որ լրիվ չափով աշխատանքային բեռնվածություն— և ո՛չ մի տրտունջ, ո՛չ մի զանց առնված գործ:

Եվ իրո՞ք, եթե վերցնենք, ասենք, 1941 թ. մինչև 1948 թ. տևող ժամանակաշրջանը, ապա զարմանքով պիտի արձանագրենք, որ դա այն շրջանն է, երբ նա միաժամանակ եղել է և՛ Հայպետհրատի գեղարվեստական

գրականության բաժնի վարիչ, և՛ «Սովետական գրականություն» ամսագրի պատասխանատու խմբագիր, և՛ ԳԱ Սովետի սեկտորի վարիչ, և՛ Թատերական ինստիտուտի դասախոս: Կարևորն ու էականը այստեղ այն է, որ բոլոր այդ դիրքերում նա պատվով ու օրինակելի բարեխղճությամբ կատարել է իրեն հանձնարարված գործը և միևնույն ժամանակ անկյուն կերպով ստեղծագործել է, տալով ընթերցողին երկեր, որոնք իրենց արժանավոր տեղն են գրավել մեր գրականագիտության և թատերագիտության մեջ իբրև մնալուն արժեքներ ոչ միայն իրենց հարուստ բովանդակությամբ և ճշմարիտ ու խոր վերլուծություններով, այլև իրենց ճաշակավոր գեղարվեստական ձևով:

Ռուբեն Զարյանը զբաղվել է մեր կլասիկ գրականության մի շարք վարպետների ստեղծագործական վաստակի ուսումնասիրությամբ: Հենց միայն արվյանագիտության գծով նա գրել է մեծ թվով փոքր և ծավալուն հոդվածներ, իր խոսքն է ասել Արտվյանի մասին հայտնաբերված նոր նյութերի վերաբերմամբ, գրել է «Նախաշալիղը» և նրա պատմությունը» ուսումնասիրությունը, որ հետագայում դարձավ նրա թեկնածուական դիսերտացիան և վերջապես գրել է «Արտվյանի կյանքը» գրքույկը, որն ունեցել է արդեն հինգ հրատարակություն և 1954 թվականին թարգմանվել և հրատարակվել է նաև իսպաներեն լեզվով:

Նրա աշխատությունների շարքում դուք կգտնեք սրտով ու ավյունով գրված հոդվածներ Հովհաննես Հովհաննիսյանի, Դեբեմիկ Դեմիրճյանի, Վրթանես Փափագյանի, Պետրոս Ադամյանի, Վահրամ Փափագյանի, Ստեփան Զորյանի և Ալեսլ Բակունցի մասին: Կտեսնենք նրա խմբագրությամբ լույս տեսած Նար-Դոսի երկերի յոթ հատորը, Հովն. Հովհաննիսյանի երկերի ժողովածուի առաջին հատորը, Խաչ. Արտվյանի երկհատորյակը և ապա ամենագլխավորը՝ Գ. Սունդուկյանի ակադեմիական հրատարակության առաջին երեք հատորը:

Ռուբեն Զարյանի մուտքը թատերագիտության մարզը տեղի է ունենում 1942 թվականին, երբ նա հանդես է գալիս «Սովետական գրականություն» ամսագրի էջերում պոլեմիկական տաք շնչով և անկոտրելի տրամաբանությամբ գրված մի հոդվածով՝ «Համետը նորից հաչ բեմի վրա» վերնագրով, որի համար առիթ էր հանդիսացել Վ. Վաղարշյանի Համետի դերակատարությունը Սունդուկյանի անվան թատրոնում:

Այդ հոդվածով բացահայտվեց (որպես շատ ուրախալի մի անակնկալ) Ռուբեն Զարյանի ոչ միայն պոլեմիկական կրթոտ տաղանդն ու իսկական մարտիկի խառնվածքը, այլև նրա՝ աղպիսի մի լուրջ դիսկուսիայի մեջ մըտնելու համար անհրաժեշտ հիմնավոր էրոտիցիան:

Այնուհետև գալիս է Վահրամ Փափազյանի Օթելլոյի ընդարձակ վեր-
լուծությունը (1946 թ.), ապա՝ առանձին հրատարակություններով լույս են
տեսել նրա «Պայքար ռուս դրամատուրգիայի համար հայ թատրոնում» գրք-
քույկը, «Սիրանուշք», «Թատերական դիմանկարների» առաջին հատորը,
որտեղ նա տալիս է ժողովրդական արտիստներ Օլգա Գուլազյանի, Հասմիկ
Հակոբյանի և Արուս Ոսկանյանի ստեղծագործական պորտրետները, նրբորեն
բնորոշելով նրանցից յուրաքանչյուրի համար խարակտերիկն ու առանձնա-
հատուկը, նրանց արտիստական տաղանդի համար առավելապես որոշիչը:

Վերջապես հետաքրքրական և յուրահատուկ են նրա հուշերը Շիրվան-
զադեի, Նար-Ռոսի և Եղիշե Զարեհի մասին, նրա ակնարկները այն հան-
դիսյունների մասին, որ նա ունեցել է ուկրաինական գրականության և ար-
վեստի ներկայացուցիչներ Պավլո Տիչինայի, Բուչմայի և Ուժվիի հետ, վրաց
բեմի խոշորագույն վարպետներ Ակակի Խորավայի և Վերիկո Աջափարի-
ձեի հետ, ադրբեջանական ժողովրդական պետ Սամեդ Վուրդունի հետ:

Այդ հուշերն ու ակնարկները հետաքրքրական են թե իրենց ռժով ու
ձևով և թե հեղինակի ձգտումով, ինչպես ասում են, «որսալ» իր ինչոդության
հերոսի «հավերժականը վայրկյանի մեջ», ջանալ ճշմարել նրա այն կամ այն
առանձին, թեկուզ և անկարևոր թվացող մի գործողության մեջ նրա բարդ
բնավորության մի անսպասելի փայլատակումը:

Այդպիսի դեպքերում երբեմն կարող են տարբեր մարդկանց հուշերը
նույն անձի մասին իրար չգալ, կամ լրջորեն իրար հակասել, բայց դա շատ
հաճախ նրանցից չէ լինում, որ հուշեր պատմողն իբր թե սխալվում է, այլ
նրանից, որ ինքը՝ հուշերի օբյեկտն է իրեն ցույց տվել մի նոր անսպասելի
կողմից, բացահայտելով իր բարդ ու հակասական խարակտերի բազմաթիվ
երանգներից մի նորը, մինչ այդ անհայտ մնացածը:

Այսպես են ահա և Ռուբեն Զարյանի հուշերը, որոնց մեջ մենք հաճախ
ճշմարտում ենք մեզ արդեն քաջածանոթ սիրելի դեմքերից շատերի բնավո-
րության ինչ-որ նոր գծերի հայտնագործում, նրանց խոհերի և հույզերի ինչ-
որ նոր արտահայտություն, և այդ ամենը անտարակույս վկայում է նաև նրա
սուր դիտողականության մասին, մարդկանց բնավորության առանձին դե-
տալներից ամբողջական կերպար վերատեղծելու կարողության մասին:

Նրա այդ հատկությունը առանձնապես ցայտուն կերպով երևում է «Թա-
տերական դիմանկարների» և մանավանդ Վահրամ Փափազյանի Օթելլոյի
հոգեբանական մանրակրկիտ և նորը վերլուծության մեջ: Նրա էրկերի
այդ և նման էջերը կարդացվում են մեծ հետաքրքրությամբ և ընկալվում են
իբրև ճշմարիտ արվեստի անխաղախ գործեր:

Այսպես է ահա մեր սիրելի Ռուբեն Զարյանի կյանքն ու գործը, և նրա

վաստակի շատ թուուցիկ այս ակնարկը իհարկե երբեք չպետք է դիտվի որպես ըստ ամենայնի սպառիչ խոսք։ Այն անշուշտ կարելի է շատ ավելի հարստացնել նորանոր փաստերով, գործերի անուններով և այլն։ Սակայն թվում է ինձ, որ տվյալ դեպքում էականը բանակը չէ,— կատարածի որակն է, նրա կատարած գործի հապարակական-կոլտուրական դերն է մեր իրականության մեջ, իսկ այդ դերը նշանակալից է թեկուզ հենց նրանով, որ եթե մեզանում հեղինակներն սկսել են քիչ թե շատ հաշվի առնել քննադատների դիտողությունները, գեթ նվազագույն սառնասրտությամբ լսել նրանց խոսքը և ինչ-որ եզրակացություններ անել դրանցից իրենց հետագա աշխատանքի համար,— ապա մտքերի այդ կարևոր հեղաշրջման համար մենք պարտական ենք նշանակալի չափով նաև Ռուբեն Զարյանին։

Քաղքենական շրջաններում կա տարածված մի կարծիք՝ թե աշխատավորի մեծարման այսպիսի հանդեսները վերջին հաշվով կեղծ բաներ են, որովհետև, ասում են, տարիների ընթացքում դուք մարդկանց անվերջ խրվում ու քննադատում եք, իսկ հետո նրանց 50-ամյակին, 60-ամյակին կամ 75-ամյակին գալիս՝ գովասանական ճառեր եք ասում,— քանի՞ կուպեկ արծի։

Ծա՛ռ կուպեկ արծի, անթի՛վ ուրբիներ արծի— և անա՛ թե ինչու։

Տարիների ընթացքում ժողովուրդը՝ քննադատելով իր այս կամ այն արվեստագետի կատարած գործը, նրա վաստակը, նշում է նրա սայթաքումները, նրա սխալները, գնահատելով նրա տաղանդը և ի սրտե կամենալով, որ այդ սխալներն ու սայթաքումները այլևս չկրկնվեն, որ գտվի և առավել պայծառանա նրա տաղանդը, որից ժողովուրդը չի հրաժարվում երբեք։

Իսկ այսպիսի հոբելյանական հանդեսներին ժողովուրդը լրիվ բաց է անում իր սիրտը իր վարպետի առջև։ Այդ օրը նա ուզում է, ինչպես մենք այսօր մեր միջազգային հարաբերությունների մեջ, տեսնել իր սիրած վարպետի վաստակի մեջ լոկ այն, ինչ հարազատ է իրեն ժողովրդին, ինչ մտեցնում է վարպետին իր ժողովրդին, նրա կատարած գործի ակտիվ բալանսը և ոչ թե այն, ինչ նրան բաժանում է ժողովրդից։

Եվ կա այս ամենի մեջ և խոր իմաստություն.— դու ստեղծագործող ես եղել և դու տվել ես քո ժողովրդին մի շարք գործեր՝ և՛ լավ, և՛ թույլ, և՛ մենք քեզ խիստ ենք քո սխալների և սայթաքումների համար։ Բայց դու չես վհատվել, չես ընկճվել, քո գրիչ-գեներդ վար չես դրել, դու շարունակել ես քո գործը, վստահի սիրել ես այն և վստահել ես քո ուժերին։

Եվ անա այսօր մենք գալիս ենք խոսելու քո կատարած լավ գործերի մասին,— այն գործերի, որոնցով դու հարստացրել ես մեր կոլտուրան և

նվաճել մեր սիրտը: Դու արհաբար ես դիմացել մեր հարվածներին, ուրեմն՝ արժանի ես լսելու և քո ժողովրդի սրտից բխող ջերմ խոսքերը:

Ահա ա՛յս է, որ քաղքենին չի՞ հասկանում:

Սրտանց ուզում եմ, որ մեր սիրելի Ռուբեն Զարյանը, ոչ ծավալուն և բնավ ոչ հերկուկեւյան մարմնով այն անխոնջ մշակը, որի կրծքի տակ բաբախում է սակայն հաշ արվեստի և գրականության համար միշտ խանդավառված ջերմաջերմ մի սիրտ, խորապես վստահ լինի, որ բոլոր այն խոսքերը, որ արդեն աավել եմ և դեռ աավելու եմ այսօր՝ ճշմարիտ քարեկամության անկեղծ ու սրտաբուխ խոսքեր եմ:

Նա շա՛տ բան է արել, և մենք բոլորս խորապես համոզված ենք, որ դեռ է՛լ ավելին կանի, որովհետև նրա վերջին տարիների լուրջ և ծանրակշիռ աշխատությունները աներկբայելի ապացույց են, որ նրա տաղանդն այսօր իր անի և զարգացման ամենապիպյուն շրջանն է ապրում, որ նա հասունացել է՝ առավել բարձրարժեք գործեր կատարելու, արվեստի առավել բարձր գագաթներ նվաճելու համար:

Նա աշխատանքի մարդ է, և նրա կյանքի գերագույն իմաստն ու արդարացումը ստեղծագործ աշխատանքն է— այն, որ ապրում է միշտ նաև ստեղծագործողից հեռոտ, որպես մարդկանց սիրտն ու հոգին ազնվացնող գեղեցկության մարմնացում:

Սիրելի՛ Ռուբեն, սրտանց շնորհավորում եմ քո կյանքի առաջին հիսնամյակը՝ լի հավատով, որ ստեղծագործական այն եռանդը, աշխատանքի այն սերը, որ դու ունես, գորավոր խթան կդառնան նորանոր գործեր ստեղծելու համար:

Բարի երթ եմ ցանկանում քեզ այդ դժվար վերելքի ճանապարհին և անկտրտում առողջություն՝ բոլոր դժվարությունները հաղթահարելու համար:

ՃԵՎՈՆ ՔԱԼԱՆԹԱՐ

ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, պրոֆեսոր

ՍԻՐԱՆՈՒՅՇԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ

... Ոչ մի այլ վերաբերմունք, քան թե երախտագիտություն, չի կարող առաջացնել Ռ. Զարյանի ահա ի կատար ածված մտադրությունը՝ մի ընդարձակ ուսումնասիրությանը վերակենդանացնել Սիրանուշի կյանքն ու գործը արդի ընթերցողի և թատերասերի համար:

Վերին աստիճանի ուշագրավ մի աշխատանք, որ պահանջել է հեղինակից կուսական փնտրում գտնվող նյութերի մանրակրկիտ ուսումնասիրություն, մեծաքանակ ջանք և տոկոսություն:

Ընթերցողին հնարավորություն է ընձեռված քալլ առ քալլ հետևելու նշանավոր արտիստուհու բեմական գործունեության ամբողջ ընթացքին, նրա ստեղծագործության ոլորտն ու խնդրված, երբեմն նույնիսկ հակասական ուղիներին. նկարագրված ու հնարավորին չափ օբյեկտիվ լինելու ձրգտումով վերլուծված են նրա ստեղծագործած գրեթե բոլոր կերպարները, ըստ որում հեղինակին հաջողվել է ցույց տալ այդ կերպարների օրգանական կապը իրար հետ, այսինքն՝ ցույց տալ, որ դա լոկ շարան չէ առանձին-առանձին կերպարների, այլ մի շղթա է, որի օղակներն անցնում են իրար միջով, իրարից բխում և իրար պայմանավորում:

Ոսկյա մի շղթա:

Ի վերջո, գրքում փորձ է կատարված նաև պարզել ու որոշել Սիրանուշ-

շի արվեստի ընդհանուր նկարագիրը, բացահայտել նրա տեղծագործության ոճը՝ թե նեղ պրոֆեսիոնալ ստումով և թե էսթետիկական ընդհանուր տեսանկյունով:

Գրքի այս մասը թերևս ամենից արժեքավորն է և ոչ միայն այն պատճառով, որ հեղինակին հաջողվել է ճշգրիտ և սպառիչ որոշում տալ այդ կնճոռոտ հարցին, այլ այն պատճառով, որ հայ թատերական արվեստի երեք մեծագույն դեմքերից մեկի արվեստի մասնագիտական բնորոշման առաջին լուրջ ու խիզախ փորձն է կատարվում, առաջադրվում են Սիրանուշի տեղծագործության հետ առնչված մի քանի սկզբունքային հարցեր ու խնդիրներ, որով և լավ սկիզբ է դրվում Սիրանուշի արվեստի բարդ պրոբլեմի գիտական քննարկման:

... Ավարտելով խոսքս, կուզեի մի անգամ ևս նշել այն մեծ ծառայությունը, որ մատուցում է Ռ. Զարյանը՝ հրապարակելով այս շատ արժեքավոր աշխատությունը, որով սկիզբ է դրվում մեր թատերագիտության կարեվոր ճյուղերից մեկին՝ սիրանուշագիտությանը:

Ռ. Զարյանի «Սիրանուշ» մեմագրության համար գրած առաջաբանից (Երևան, 1956, էջ VI—VII, XII):

ՎԵՐԱԿԵՆՂԱՆԱՅԱԾ ԱՂԱՄՅԱՆԸ ԵՎ ԻՐ ՎԵՐԱԿԵՆՂԱՆԱՅՆՈՂԸ

Մենք էլ՝ կրտսեր և կրտսերագույն հայերս, գիտեինք Աղամյանին, բայց այնպես, ինչպես գիտեինք Հայկին՝ Խորենացուն անտեղյակ, Վարդանին՝ Եղիշե չկարդացած, Նարեկը՝ Նարեկացի չըմբռնված։ Լսել էինք։ Ինչ-ինչ կարծիքների տեղյակ էինք։ Գիտեինք իբրև առասպել, բայց ոչ պատմություն։ Իբրև պատմություն, բայց ոչ իրականություն։ Ու եկան մեր առաջին ուսուցիչներն աղամյանավանդ։ Այսօր չհիշել նրանց՝ նույնն է, թե լինել երախտամոռ աշակերտ, ինչից, փառք ասածո, հեռու ենք։

Նրանց շնորհիվ էր, որ մենք հպարտացանք Աղամյանով, բայց չկարողացանք գնահատել. ակնածեցինք, բայց չհասցրեցինք սիրել. «կոչեցինք զնա և ոչ ետ մեզ զձայն» — կարճ ասած՝ ծանոթացանք, բայց չճանաչեցինք։

Ու եկավ մեկը, որ աշակերտել էր մեր նույն այդ ուսուցիչներին։ Աղամյանի մասին իր առաջին գիտելիքները քաղել նրանցից՝ մեզ նման, բայց մեզանցից տարբեր այնքանով, որ իր ուսուցիչների հանդեպ տածած երախտագիտությամբ չբավականացավ, այլ ընդարձակեց նրանց գործը, ընդարձակելու չափով բարձրացրեց, բարձրացնելուց ավելի խորացրեց և հայ մշակույթի ամեն մի ջաթագուլի գրասեղանին դրեց երկու պատկառազորու հատոր, երկուսն էլ նույն խորագրով՝ «Աղամյան»։

Ռուբեն Զարյանն էր, մի անձնակորություն, որի ուսումնասիրությունները հայ դասական գրողների մասին և մանավանդ քննադատական հոդվածները ընթացիկ հայ գրականության շուրջ, նրա անունը դարձրել էին ծանոթ և սիրելի։ Ավելին. կային բաղձանքներ և ակնկալիքներ, որոնք գրաւորների մտքում շողկապկում էին միայն այդ անվանը։ Այսօր, այլևս չվախենալով անփափկանկատ կոչվելուց, կարող ենք ասել, որ Ռ. Զարյանը

չկատարեց այդ բաղձանքներն ու ակնկալիքները: Ոչ թե չկարեցավ, այլ չկամեցավ: Եվ չկամեցավ երևի այն պատճառով, որ այլ էր ժամանակի կամքը, իսկ դա ավելին է, քան մարդկայինը: Այս ուշացած պահանջարկը կարող է արդարացվել և իսկապես էլ արդարացվում է լոկ այն իրողությամբ, որ Ռ. Զարյանը մեզ պատճառած հիասթափության փոխարեն մեզ համակեց երախտագիտությամբ, մեր երեկվա ցավը գերակշռեց մեր այսօրվա ուրախությամբ, որովհետև իր երեկվա թերատը լրացրեց մի այնպիսի կողմից և այնպիսի կերպով, որ այսօր, ի պատիվ նրա, կարող ենք ասել.

— Հայ գրականագիտությունից ու քննադատությունից հայ թատերագիտությանն ու արվեստագիտությանն անցնելով՝ Ռ. Զարյանը նմանվեց այն դասակիթին, որ հետո դառնում է գորսպետ: Եվ դարձավ: Վկա՝ «Միրամուշը»: Վկա՝ «Ադամյան» խորագրված երկու հատորը:

... Ռ. Զարյանի մեծագույն ծառայությունն այն է, որ հավաքելով ամենը, ինչ ասված է հայկական և առավել ևս ռուսական մամուլում, համադրելով ու հակադրելով ողջ ասվածը, հասել է մի այնպիսի արդյունքի, որից ստանում ենք գեղագիտական **կոկնակի** հաճույք. նորից ենք հաղորդվում անգուգական Ծեքսպիրի անգուգական կերպարներին. ապա և ըմբռնվում անգուգական Ադամյանին տեսնելու պատրանքը, մի պատրանք, որ այս անգամ ավելին է, քան շեքսպիրյան ոչ-գերազանց բեմադրության իրականությունը: Բայց Ռ. Զարյանը Ռ. Զարյան չէր լինի, եթե բավարարվեր նյութի հավաքմամբ ու մշակմամբ միայն: Ռ. Զարյանը գործել է մի այնպիսի եղանակով, որ պիտի որակվի ատերևույթ իրար չփակչող երկու բառով՝ **տրամաբանական հոգեբանությամբ**: Միայն տրամաբանությամբ՝ մենք գիրք կկարդայինք, բայց չէինք տեսնի Ադամյանին: Միայն հոգեբանությամբ՝ մենք թերևս տեսնեինք Ադամյանին, բայց չէինք հավատա Ռ. Զարյանին: Հիմա տեսնում ենք և հավատում, որովհետև Ռ. Զարյանը լինելով տրամաբան՝ միաժամանակ հոգեբան է, առանց որի անկարելի է լինել արվեստաբան, առավել ևս թատերագետ, որովհետև թատրոնը ոչ ճեղ փողոց է, ոչ էլ նույնիսկ լայն պողոտա, թատրոնը խաչմերուկ է, ուրեմն և պահանջում է իրենը՝ խաչմերուկային ունակություններ:

Այլ կերպ ասած՝ Ռ. Զարյանը, բարեբախտորեն, կարողանում է մատուլ վերականգնել ամբողջը, ակնարկը հասցնել մեկնաբանության, ժանիքով պատկերել մամոնտին, ավերակված Զվարթնոցից ստեղծել թորամանյանական Զվարթնոց, որ այս անգամ կոչվում է «Ադամյանի Ծեքսպիրը»:

Ռ. Զարյանն ունի մի այլ ունակություն էլ, որ (առանց խնայելու իր համատությունը) պիտի կոչել տաղանդ: Ռ. Զարյանը գրե՛լ գիտի, որ ավելին է, քան գրագետ լինելը: Նա գիտի՝ երբ դնել վերջակետը, երբ սկսել նոր

տողից, երբ դիմել հարցականի օգնության ու երբ՝ կոչականի: Այն, ինչ ուրիշ մեկը կասի մի անձուհի պարբերությամբ՝ հարդն՝ ու ցորենը, աղն ու երկանքը խտնած իրար, սա ասում է մի շարք նախադասություններով. այն, ինչ ուրիշ մեկն ասում է մի շարք նախադասություններով՝ կենդանի մարդուն դարձնելով մարդակազմության դպրոցական դասագիրք, սա ասում է մեկ պարբերությամբ՝ առաջին դեպքում թույլ չտալով, որ մենք ստիպված լինենք սոհաճությամբ լվանալու իր ճաշի ախտեն, երկրորդ դեպքում թույլ չտալով, որ մեր ուղեղը ծուլանա և հենց այս պատճառով էլ ապստամբի՝ գոհնե գործագրորկի չափ... Նա էությամբ է զգում այն, ինչ քչերն են ուզում գիտակցել. այն, որ զբաղվել գրականագիտությամբ կամ արվեստաբանությամբ՝ նշանակում է այդ գիտությունները եթե չբարձրացնել գրականության կամ արվեստի աստիճանին, ապա գոհնե չօտարացնել-չխորթացնել դրանցից, պլսինքն՝ հասնել այն պարտադիր վիճակին, երբ ընթերցողը ստանում է իմացական և գեղագիտական հաճույք: Ահա այս պարտադիր ճանապարհով է քայլել Ռ. Զարյանը և հասել մի մակարդակի, որ բարձրանալու տեղ ունի, բայց իջնելու տեղ՝ բնավ: Ու եթե աշխարհի առջև մենք կարող ենք հպարտանալ Ադամյանով, ապա չենք էլ ամաչի Ռ. Զարյանի համար...

Ուրեմն՝ Ռ. Զարյանը միայն բանասեր-հետազոտող-պատմաբան չէ, այլև քննադատ: Այս բարեաստիկ միացությամբ է նա կերտել Ադամյանի կերպարը՝ իր գիրքը հիմնարկելով պատմականության վեներին, բայց կառուցելով ժամանակակից ձևերով, վերձնելով հին վիմագրություններ, բայց որմնանկարելով արդիական վրձնի օգնությամբ: Այս պատճառով էլ Ռ. Զարյանի գիրքը լինելով պատմական հետազոտություն՝ ունի ժամանակակից հնչողություն:

Ռ. Զարյանի «Ադամյան» գրքի մասին Պ. Սևակի գրած հոդվածից, որը տպագրվել է «Սովետական գրականություն» ամսագրում (1966, № 11) և տեղ գտել բանաստեղծի «Երկերի ժողովածուի» 5-րդ հատորում (Երևան, 1974):

295-80

ՎԱՐԴԱՆ ԱՃԵՄՅԱՆ

ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

ՀՊԱՐՏ ԵՆՔ, ՀԱՎԱՏՈՒՄ ԵՆՔ...

Ռուբեն Զարյանը բոլորեց իր կյանքի վաթսուն տարին:

Մեր հասարակացությունը և, հատկապես, արվեստի և գրականության աշխատողները առանձին ջերմությամբ են նշում սիրելի հոբելյարի վաթսունամյակը: Այս քնդհանուր համակրանքի մթնոլորտը դրդված է արվեստագետ-գիտնականի այն մեծ վաստակով, որ նա գումարել է հայրենի մշակույթին: Այդ մեծ վաստակով էլ Ռուբեն Զարյանն արվեստի ու գրականության մեր ականավոր գործիչների շարքում վաղուց գրավել է իր առանձին տեղը:

Բռուն ու քեղմնավոր է եղել Ռուբեն Զարյանի ստեղծագործական կենսագրությունը: Իր կյանքի չորս տասնամյակները նա իմաստավորել է արվեստի և գրականության կարևոր ու ստեղծվածային հարցերը լուսաբանելով, մեկնաբանել ու բնութագրել է գրականության ու թատրոնի դասականներին, ձգտել է հասկանալ ու հասկացնել նրանց ժառանգության չափն ու կշիռը, և այդ ամենը ծառայեցրել է մեր առաջընթացին: Ծնորհիվ երևույթների խորքերը թափանցող մտքի ու կարողության, վառ երևակայության ու նրբին կոահոսմների, արվեստաբանը հաճախ փայլուն արդյունքների:

Երկար ու դժվարին ճանապարհ է քայլել նա: Որոճումների, ոգևորությունների, հիասթափությունների միջով է անցել նրա ուղին ու հասել այն քարձուռքին, ուր կանգնած է այժմ մեր հոբելյարը:

Պատանի էր, երբ կախարդվեց թատրոնի անբացատրելի հմայքով: Ծփվեց ու մտերմացավ անվանի դերասաններին, և դերասան դառնալը ե-

դավ նրա երազանքը: Սակայն կյանքը նրան մոեց դեպի գրականություն: Դեռ բոլորովին երիտասարդ՝ ճանաչվեց իբրև խոստումնալից գրականագետ ու բննադատ: Այդ հանձնարարականը հիմնված էր տաղանդավոր բանասերի աշխատությունների վրա, գործեր, որոնք այսօր էլ չեն կորցրել իրենց արժեքը:

Ծուռով Ռուբեն Զարյանը հանդես է գալիս իբրև հմուտ խմբագիր և եռանդուն գրական գործիչ՝ ծավալելով կազմակերպչական, ստեղծագործական նոր նախաձեռնություններ:

Ծանաչված գրականագետն այս անգամ առավել սիրով ու ակնածանքով, առավել համարձակ ու վստահ մտավ թատերական արվեստի ոլորտները՝ դառնալով նրա պատմության և ամենօրյա աշխատանքի ակտիվ կառուցողը:

Ռուբեն Զարյանն այն արվեստաբաններից է, որոնք ձգտում են և ունեն այդ իրավունքը զբաղվելու բովանդակ արվեստով: Իսկ թատրոնը լայնահուն արվեստաբանի համար ամենաիրական ասպարեզն է, ուր համադրվում են արվեստի բոլոր տեսակները, արտահայտվելու համար բացում լայն հորիզոններ, և ահա Ռուբեն Զարյանն ասպարեզ է հանում «Սիրանույշ», «Ադամյան» հատորները: Թատերագիտական փաշտուն գործեր, որոնք բարձր հեղինակությամբ պսակեցին արվեստաբանին: Նրա անունը դարձավ համրածանոթ մեր երկրի բոլոր ժողովուրդներին:

Այսպիսով, արվեստագիտության դոկտոր-պրոֆեսոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ Ռուբեն Զարյանը ներկայանում է մեզ, նախ և առաջ, իբրև խոշոր թատերագետ, թատերական արվեստի ականավոր տեսաբան ու պատմաբան:

Երկար տարիներ Ռուբեն Զարյանը զբաղվել է մանկավարժությամբ: Մեր երիտասարդ թատերագետներից շատերն են աշակերտել նրան: Հիմուտ մանկավարժի սաներն այսօր աշխատում են մեր թատերական արվեստի բոլոր օջախներում:

Վարժառնամյա հոբելյարը երիտասարդական ավյունով տարված է նոր ծրագրերի, նոր հղացումների իրականացման հոգսերով: Երկար տարիներ նա գլխավորում է գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտը: Այդ նա նախաձեռնեց ու հիմնեց իր բնույթով եզակի «Ծեքսպիրյան» գրադարանը, որն արդեն դարձել է միութենական արժեք, ստեղծեց «Ծեքսպիրագիտական հայկական կենտրոնը» և այլն, և այլն:

Ռուբեն Զարյանը սոսկ գրասեղանին գամված գիտնական չէ, այլ զարմանալի աշխուժությամբ մասնակցում է մեր արվեստի առօրյային, չնան-

լելով իր ջանքերը՝ օգտակար լինելու արվեստի մարդկանց: Նա դարձել է մեր որոնումների, դժվարությունների ուղեկիցը:

Ռուբեն Զարյանի գրավոր և բանավոր ելույթները եղել են միշտ հետաքրքիր և ուսանելի: Նա կարողանում է ազդել ոչ միայն մտքերով, այլև իր արտով: Կարողանում է գիտությունը ներկայացնել բանաստեղծորեն-արտիստորեն: Դրանով է բացատրվում այն վարակիչ հուզականությունը, որով համակվում են ունկնդրողն ու ընթերցողը՝ լսելով կամ կարդալով տաղանդավոր արվեստաբանի խոսքը:

Մեծ ու շնորհակալ գործ է ծավալել Ռուբեն Զարյանը՝ սերտ կապեր հաստատելով ափյուրքի հետ: Նրա արտասահմանյան շրջապտույտներն ու մամակագրությունները մեծապես նպաստում են մեր մշակույթի հարստացմանը: Հայրենասիրական այդ գործունեությունը արժանի է ամենայն գնահատանքի:

Սիրելի Ռուբեն, սիրով ու ջերմորեն շնորհավորում ենք քո ծննդյան վաթսուն տարին: Հպարտ ենք քո ծանրակշիռ վաստակներով, հավատում ենք, որ դեռ շատ տարիներ նույն կրքոտությամբ ու սկզբունքայնությամբ, նույն բարձր տաղանդով կշարունակես քո իղձերի ու հղացումների իրականացման գործը՝ հուրախություն մեզ ու մեր ժողովրդի:

ԱՅԴՊԻՍԻ ՄԱՐԴԻԿ ՉԵՆ ԾԵՐԱՆՈՒՄ

Արվեստագետը ոչ միայն տեսնում է աշխարհը, ճանաչում, այլև այն անցկացնելով իր անհատական աշխարհընկալման պրիզմայով, մատուցում մարդկանց: Ռուբեն Ջարյանը գիտնական է և արվեստագետ: Նա միաժամանակ մտածում է և՛ գիտական ճշգրիտ կատեգորիաներով, և՛ կերպարներով: Այն աշխարհը, որ Ջարյանը մատուցեց մարդկանց, Ծեքապիրի աշխարհն է:

Մեծ անգլիացին պատկանում է ոչ միայն իր ժողովրդին, այլև ամբողջ մարդկությանը: Ծեքապիրը մեծ հումանիստ է: Հայերը՝ ստեղծագործ ժողովուրդ: Այդ ժողովրդի անմահ զավակներից մեկը՝ մեծ հայ Պետրոս Ադամյանը շեքապիրյան հերոսներին վերակերտեց յուրովի, նրա մեջ բացահայտելով մարդուն՝ իր բոլոր ուրախություններով ու ցավերով, իր հոգեկան խոր տկայտանքներով: Դեռևս հանճարեղ Սալվինին է ասել՝ «Ադամյանի Համլետը մեկ անգամ ևս անմահացրեց Ծեքապիրին»:

Պետրոս Ադամյանը Ռուբեն Ջարյանի սիրած հերոսն է: Նա Ադամյանի մասին ստեղծել է երկհատոր մենագրություն, «Ադամյանի Ծեքապիրը» գիրքը: Այժմ գիտնականի գրասեղանի վրա է նրա նոր աշխատությունը՝ «Հայ Համլետի պատմությունից»: Իր հերոսի և նրա միջոցով՝ Ծեքապիրի նկատմամբ տաժած սերը անսպառ եռանդ է հաղորդում գիտնականին. նրա նախաձեռնությամբ ու ազնիվ ջանքերով է Հայաստանում ստեղծվել շեքապիրյան կենտրոն, որն առայժմ միակն է Սովետական Միությունում:

Այդ ամենը սկսվեց 1964 թվականի ապրիլյան այն երեկոյից հետո, երբ Ռուբեն Զարյանը գեկուցում կարդաց Շեքսպիրի 400-ամյակին նվիրված նիստում: Օպերայի թատրոնում հավաքված Շեքսպիրի հարյուրավոր հայ երկրպագուները երկար պահեցին գիտնականին, որ նրանց առաջ բացել էր պատկերացումների ու զգացումների մի նոր աշխարհ:

Այդ երեկոյից հետո, Շեքսպիրի նկատմամբ դրսևորված սիրո այդ ցուցից հետո, Ռուբեն Զարյանը կրկին ու կրկին և նոր ուժով ամրապնդվեց իր համոզմունքի մեջ, որ Շեքսպիրը այսօր մեզ պետք է, որ Շեքսպիրը հարըստացնում է մեր ժամանակակիցների հոգևոր աշխարհը... Այդ երեկո Ռուբեն Զարյանը մոտեցավ իր գրադարանին և սկսեց առանձնացնել շեքսպիրյան գրականությունը՝ Շեքսպիրի գործերը և Շեքսպիրի մասին եղած գրքերը:

Ընդամենը 68 կտոր էր: Իսկ այժմ հայկական շեքսպիրյան գրադարանում 2000 գիրք կա՝ աշխարհի տարբեր լեզուներով: Դրանցից 500-ը Շեքսպիրի մասին է: Նորանոր գրքեր են ստացվում աշխարհի բոլոր երկրներից, և այդ գործում մեծ նախաձեռնություն են դրսևորում սփյուռքահայերը:

Աշխարհում գոյություն ունեւ շեքսպիրյան երեք գրադարան՝ Բիրմենհամում, Վայմարում, Վաշինգտոնում: Չորրորդը եղավ երևանյան գրադարանը: Իսկ հիմնդիրդը ծնվեց դրանից ավելի ուշ՝ Մյունխենում:

Շեքսպիրյան գրադարանի հիման վրա Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտին կից ստեղծվել է շեքսպիրյան կենտրոն, որի ղեկավարն է Ռ. Զարյանը: Արդեն լույս են տեսել «Շեքսպիրական» ամենամյա հանդեսի երկու հատորները, շուտով լույս կտեսնի երրորդը:

Հայկական շեքսպիրյան կենտրոնը զբաղված է այնպիսի պրոյեկտների մշակմամբ, ինչպիսիք են՝ «Շեքսպիրը հայ հասարակական մտքի գնահատմամբ», «Շեքսպիրի հայերեն թարգմանությունների պատմությունը», «Շեքսպիրը հայ բեմում»:

Մարդ պետք է ունենա սիրած գործին ծառայելու անհուն հավատարմություն, գործի բաշատեղյակություն ու բանիմացություն, նպատակին հասնելու կիրք, նախաձեռնի եռանդ՝ այսքան կարճ ժամանակամիջոցում Հայաստանում Շեքսպիրի հոգևոր հուշարձանը կառուցելու համար:

Ռուբեն Զարյանը ոչ միայն հետազոտող է և շեքսպիրյան ժառանգությունն ժողովող: Նա պրոպագանդիստ է: Լոնդոնում, Փարիզում, Կահիրեում նա հանդես է եկել դասախոսություններով՝ «Շեքսպիրը և հայերը» թեմայով: Այն տպագրվել է հայերեն և անգլերեն: Մենք արդեն ասացինք, որ Զարյանը գիտնական է և արվեստագետ: Նրա գեղարվեստական շնորհքը ցայտուն է կերպով դրսևորվում է նրա հրապարակային դասախոսություններում: Ահա թե այդ մասին ինչ է գրել Կահիրեի «Արև» թերթը. «Հոս թե հոն, ժողովուրդը»

նստած է սրահին մեջ, և իր դեմ կեցած է մարդ մը, մուրք դիմագծերով, աղանջանական երկար մազերով, վտիտամարմին մարդ մը, որ հագիվ խոսիլ սկսած, արդեն չքացած է. չկա այդ վտիտամարմին մարդը. անոր տեղ կանգնած է խորթափանց և միաժամանակ խորախորհուրդ աչքերով հսկա մը՝ իր միտքով, տիտան մը՝ իր հմտությամբ...»:

Ռուբեն Չարյանը 60 տարեկան է: Նա ականավոր արվեստարան է, Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտի դեկավարը, մի շարք գրքերի հեղինակ, համաշխարհային արվեստի մեջ հայկական արվեստի հաստատման կրքոտ ջատագով: 60 տարեկան պրոֆեսորը լի է պատանեկան կրակով և ստեղծագործական իր բազմաթիվ մտահոս-ցումները իրագործելու հաստատ կամքով:

Այդպիսի մարդիկ չեն ծերանում: Ռուբեն Չարյանը՝ դա ո՞ն է: Օրինակ է բոլոր նրանց համար, ովքեր նոր են ոտք դնում գիտության կաճառում:

ՍՍՐԳԻՍ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ
Արվեստագիտության դոկտոր

ԱՐՎԵՍՏԱԳԵՏԻ ՀԱԾՎԵԿԾԻՈՂ

Ռուբեն Զարյանը մեր գեղարվեստական մտավորականության ականավոր դեմքերից մեկն է: Նա ճանաչված ու գնահատված է ոչ միայն իր հայրենիքում, այլև սփյուռքահայ մտավորականության մեջ: Հասարակության մեջ իր աշօրվա դիրքն ու հեղինակությունը նա նվաճել է նախ և առաջ իր գիտական աշխատություններով, որոնց թիվը քիչ չէ և որոնցից ամենաարժեքավորներն ամենուրեք լայն ընդունելություն են գտել: Արվեստասեր ո՞ր մտավորականի գրադարանում խնամքով չեն պահպանվում, ասենք, նրա երկու հատորանոց «Պետրոս Ադամյանը», «Սիրանուշը», և ո՞վ է, որ հափըշտակությամբ չի կարդացել: Իր այդ նշանավոր աշխատություններում Ռուբեն Զարյանը լուսարանել է նաև այնպիսի հարցեր, որոնք մախկնում կամ չեն արժարժվել, կամ գիտական լայն ընդհանրացման չեն արժանացել: Խոր և լայն այդ լուսաբանությունները մեծ ուժ են հաղորդել գեղեցիկ կառուցվածքով և հիմնալի լեզվով գրված նրա ստեղծագործություններին:

Սակայն Ռուբեն Զարյանի ստեղծագործական կորովը վառ արտահայտություն է գտել ոչ միայն հայ մշակույթի անցյալի գործիչների վերապատկերման, մեծագրական-բանասիրական երկերում, այլև տեսական-քննադատական մարզում: Մենք այդ տեսնում ենք նրա «Պաշար ուս դրամատուրգիայի համար հայ թատրոնում» աշխատությունում: Չնայած իր բանասիրական բնույթին, նրա տեսական-քննադատական հակումներն առկա են նաև 1965 թ. մայիսին Լոնդոնում կարդացած «Ծեքսպիրը և հայերը» հաշունի դասախոսության մեջ, որն առանձին գրքով լույս տեսավ երկու տարի անց:

Այս ամենը Զարյանին լրիվ չէր ներկայացնի, եթե պակասեր նրա քննադատական գործունեության մի շատ կարևոր մոմենտը ևս, որն սոցիալա-

է սովետական շրջանի հայ թատերական արվեստի հետ, քանի որ նա եռանդուն մասնակցում է հայ թատրոնի այսօրվա բոլոր հարցերի քննարկմանը:

Ռուբեն Ջարյանը արվեստագիտության ասպարեզ է եկել գրականագիտությունից: Գրականագետ Ռ. Ջարյանը նշմարելի հետք է թողել նոր շրջանի գրականության հիմնադիր Խաչատուր Աբովյանի կյանքին ու գործերին վերաբերող իր հետաքրքրական ուսումնասիրություններով: Նույն տարիներին մեր պարբերական մամուլում և զանազան հրատարակություններում նա հանդես է եկել մեծանուն բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանի ստեղծագործությունների վերլուծումներով և սովետահայ պոեզիայում երևացած նոր, տաղանդավոր բանաստեղծների քերթվածքների բացահայտումով: Այնպես որ, երբ նա թատերագիտության ասպարեզ մտավ իբրև քննադատ-բանասեր, նորելուկ չէր և որոշ փորձ ուներ: Այս անցումով, անկասկած, շահեց թատերագիտությունը, որի գիտական մշակները այդ տարիներին սակավ էին: Ջարյանի գրական բեղմնավորությունը առանձին ուժով դրսևորվեց թատերագիտության մեջ և աչքի ընկնող դեր կատարեց:

Ռուբեն Ջարյանը հայտնի է նաև իր կազմակերպչական ընդունակություններով և նախաձեռնություններով: Դեռևս Պետհրատի գեղարվեստական գրականության բաժինը ղեկավարելիս նա հայ դասական գրողների երկերի տպագրության մեջ վճռական դեր է կատարել: Երեսնական թվականներին լույս տեսած ընտիր երկերի գեղեցիկ հրատարակությունները նրա ջանքերի արդյունքն են: Իր եռանդի շնորհիվ նա շատ թարմացրեց «Սովետական գրականություն» ամսագրի բովանդակությունը, ներգրավելով բազմաթիվ երիտասարդ շնորհալի գրողների, որոնցից շատերն այժմ հայտնի անուններ են:

Բայց Ջարյանի կազմակերպչական եռանդը և նոր նախաձեռնությունները եռապատիկ չափով հանդես եկան այն օրերից, երբ նա սկսեց գլխավորել Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արվեստի պատմություն և տեսության ինստիտուտը: Ահա գրեթե 15 տարի է, ինչ նրա նախաձեռնություններով ու ղեկավարությամբ ինստիտուտը կատարում է շատ կարևոր և արժեքավոր գործեր, որոնք բարձրացնում են հայ գեղարվեստական մշակույթի տեսակարար կշիռը՝ միշտ արժանանալով համընդհանուր ուշադրության: Այդ ուսումնասիրությունները վերաբերում են երաժշտությանը, կերպարվեստին, ճարտարապետությանը, թատրոնին, կիրառական արվեստին և այլն: Ջարյանի նախաձեռնություններից մեկը (շեքսպիրագիտությունը հանդերձ) այժմ շերտ ընդունելություն է գտել ոչ միայն մեզանում, այլև Սովետական Միության, ժողովրդա-դեմոկրատական երկրների, մինչև իսկ

Արևմտյան Եվրոպայի շեքսպիրագիտական շրջաններում: Պետք է առհասարակ նկատել, որ ինստիտուտը Ջարյանի ղեկավարությամբ վերջին տասնամյակում կարողացավ ամուր կապեր ստեղծել բազմաթիվ երկրների արվեստագետների և գրականագետների հետ, ամենուրեք ժողովրդականացնելով հայ գեղագիտական մտքի արգասիքները:

Անհրաժեշտ է ավելացնել մի շատ կարևոր պարագա ևս: Գիտահետազոտական այդ հաստատության մեջ վերջին տասնամյակում երիտասարդ շատ ուժեր ընդգրկվեցին, որոնց մի մասը արդեն շատ լուրջ դեր է կատարում տարբեր բնագավառների արվեստագիտական աշխատանքներում: Նրանք իրենց առաջադիմությամբ պարտական են թե ինստիտուտի փորձված ու հմուտ ավագ գիտաշխատողների և թե, մանավանդ, դոկտոր-պրոֆեսոր Ջարյանի հոգատարությանը և քաջալերանքին:

Ահա այսպիսին է մեր բազմավաստակ արվեստագետ ընկերոջ գործունեության հաշվեկշիռը, որով նա այսօր, իր կյանքի վեցերորդ տասնամյակը լրանալիս, ներկայանում է իր ժողովրդին:

ԱՐՏԱՇԵՍ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ

Բանասիրության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀԱՅՐԵՆԱՇՈՒՆՉ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

Այս դեպքում ամենահարմարը գտնում են «խանդավառ» մակդիրը, որն ամենից լավ է բնութագրում մեզ, 30-ական թվականների սկզբի պատանիների՝ ութ-իսններորդ դասարանների աշակերտներին, արտահայտում է նաև ժամանակի հոգեբանությունը: Մի համընդհանուր սլոգք էր դեպի վեր, դեպի վեհը: Բոլորին միացնում էր մի նպատակ՝ մոր աշխատավորների երկիր կառուցելու, կոմունիստական կյանք ստեղծելու նպատակը:

Բոլորը համակված էին մեծ գործի մասնակցի գիտակցությամբ, և դա իր կնիքն էր դրել մարդկանց նույնիսկ արտաքինի, դեմքի արտահայտության, քայլվածքի վրա:

Մենք ունեինք մեր «աստվածները», մեր սերն ու հավատը, պաշտամունքն ու ոգեշնչման աղբյուրը. ամենաբարձր ոլորտից սկսած մինչև մեր անմիջական ավագ սերունդը՝ մի ինը-տաս տարով մեզանից մեծ, մեր իդեալի կենդանի մարմնացումները, որոնց գոնե հեռվից տեսնում էինք, լսում, անմիջականորեն զգում: Նրանք՝ խանդավառ ժամանակաշրջանի երիտասարդները, մեզանից երջանիկ էին, որովհետև արդեն գործի մեջ էին: Մենք պատրաստվում էինք մտնելու, իսկ նրանք սկսել էին: Նրանք մեզ պատկերաբանում էին որպես մարդկային կատարելության մարմնացում՝ մեր իդեալի, ցանկացած, երազած տիպարի մարմնացում: Երջանիկ սերունդ: Այդ սերունդն արդեն հասցրել էր ձևավորվել, ամրանալ, պատերազմի դաժան ու հերոսական տարիները կարողացավ տանել արիաբար՝ քնթացքում հասունացնելով, խորանալով, իմաստանալով:

Եվ հիմա էլ մեր սերունդը, կես դար ապրած, գնում է ավագ սերնդին համակից, նրան սիրահարված: Ու այսօր անշափ երջանիկ է ներկայացած

առիթի համար՝ խանդավառ ողջուն հղելու այդ սերնդի բոլոր լավն ու բար-
ընն իր մեջ կրող Ռուբեն Զարյանին:

Թբիլիսիում, Չարենցի խոսքերով ասած, այդ «բազմացել քաղաքում,
արևելքի և արևմուտքի այդ երփներանգ խառնարանում» են անցնում Ռու-
բեն Զարյանի, բորբ արևելցու և նուրբ եվրոպացու մանկությունն ու պատա-
նեկությունը, վաղ երիտասարդությունը: Այստեղ է նա կրակվում իր ամենա-
գորեղ կրթով՝ սիրով դեպի գրականությունն ու արվեստը, այստեղ է նա
հայտնաբերում իր գեղագիտական էությունն արտահայտելու պահանջը՝
«Թելարանի տղան», պարբերականներում՝ գեղարվեստական երկերում և
քննադատական հոդվածներում:

Առաջին փորձերում արդեն տեսնում են ապագա գեղագետ-գրականա-
գետ-արվեստաբանին, որը ձգտում է հոգու կյանքի նրբերանգների վերա-
հանումով բացել ոչ միայն արվեստի էությունը, այլև՝ սոցիալական, հասա-
րակական երևույթներ, որոնց հայելին, «մի կաթիլը», ի վերջո, հոգին է հան-
դիսանում:

Պատմվածք՝ «Առաջի երկու օրը» («Գրական շաբաթ», 1929, 11 օգոս-
տոսի). գործողությունների մանրամասներ, որ բացահայտում են ապրում-
ների խորքերը. զգում են ժամանակի հագեցվածությունը խիստ կարևորով:
Հեղինակը — առավոտյան ծառայություն, երեկոյան՝ բանֆակ:

«Գրոհի» պատասխանատու քարտուղարն է, Հայարտանը հանդես է
գալիս գեկուցումներով: 1933-ի մարտի 12-ին դասախոսություն է կարդում՝
«Մեր պոեզիայի այսօրը» («Գրոհ», 1933, № 3): Նույն 1933-ի ապրիլի 12-
ին Ավ. Դուրբանյանի բանաստեղծությունների քննարկմանն է մասնակցում,
ապրիլի 23-ին ներածական խոսք է ասում Ռ. Լուսիյանի «Մայանքի» մասին
«Գրոհ», 1933, № 4): Հոդված Վ. Կիրշոնի «Ռեկսերը գնգում են» պիեսի
քննադրության առթիվ («Պրոլետար», 1928, 8 սեպտեմբերի) և այլն: Քսան-
երեքամյա քննադատը շատ ավելի ամուր գտնվեց, քան անուն հանած, «հա-
սուն» շատ գրականագետներ, որոնց իր հունով տարավ շքերթացույթյան,
շեփորային ու թմբուկային գրականության հեղեղը: Ռուբեն Զարյանը, էու-
թյամբ գեղագետ, այդ հունի դեմ գնաց: «Պետրոս Դուրյանի «Տաղերը» հոդ-
վածի հեղինակը հպարտությամբ է գրում. «Տրտմաթախիծ բանաստեղծը մե-
ռավ «արցունքոտ տողերի», «արև տեսցնելու» ցանկությունը շուրթերին: Որ-
պես պատասխան այդ տողերին՝ Դուրյանի մահից 60 տարի անց՝ Հայաս-
տանի պետհրատը, Ալազանի և Նորենցի խմբագրությամբ, հրատարակել է
նրա «Տաղերը»: Վաղամեծիկ Դուրյանի «բանաստեղծական հմայքով» ներ-
շնչված այս հոդվածը, ապրումով շնչող ու մտածող լեզուն, զգացմունքով ու
մտքով խտացած տողերը, որոնք և՛ ներթափանցում են բանաստեղծի գե-

դարվեստական առանձնահատկությունների ոլորտները, և՛ հիացում ու սեր-
արտահայտում, և՛ բանաստեղծի արածի սթափ գնահատական տալիս, նոր
սկսող բննադատ-գրականագետի խոսուն երաշխավորագրերն էին: Դուր-
յանի մասին գրում է. «Նա բանաստեղծական գործունեության առաջին քաչ-
լերից կարողացավ կողմնորոշվել»: Այս խոսքերը վերաբերում են և՛ Ռու-
բեն Ջարյանին: Նա սկսեց և գնաց ճշմարիտ գեղագետի ճանապարհով:

«Գրոհում» (1933, № 4) տպագրվում է Ռուբեն Ջարյանի «Մարիետա
Ծահինյանի «Հիդրոգենտրալ» վեպը» հոդվածը: Լավ է գրված այս հոդվա-
ծը, հատուկ գրականագետի գրչով: Իսկ ընդամենը 24 տարեկան էր: Չկա
այն ժամանակ շատերին հատուկ կամ անգույալ գովերգություն կամ անհար-
կի կշտամբանք: Ռ. Ջարյանը չի պախարակում կամ ոգևորված հիմն կար-
դում Մ. Ծահինյանին, աշխատում է որքան կարելի է խորը ներթափանցել
այս շատ ուշագրավ ստեղծագործական անհատականության մեջ:

Ռուբեն Ջարյանը տեղափոխվում է Երևան՝ մայր հայրենիքում հոգալու
իր էությունը կյանքում և արվեստում հաստատելու մասին: Մեր ոչ միայն
գրական, այլև լայն հասարակայնությանը հայտնի է ականավոր գեղագետ-
գրականագետ-արվեստաբանի խիստ արգասավոր ու հագեցած գործունեու-
թյունը Հայաստանի պետհրատում, «Սովետական գրականություն» ամսա-
գրում, գիտությունների ակադեմիայի գրականության և լեզվի ինստիտու-
տում, Արվեստի ինստիտուտում, Թատերական ինստիտուտում, հայ շեքս-
պիրագիտության բնագավառում... Ընթերցողների լայն շրջանների լայն սե-
փականությունն են դարձել Ռուբեն Ջարյանի հարուստ ու նրբագգաց հոգու,
պրպտուն, սրատես մտքի արտահայտություններ, մեր մշակույթի մնացուկ,
դառական արժեքներ «Արթվյանի կյանքը», «Թատերական դիմանկարները»,
«Սիրանուշը», «Ադամյանը», Վահրամ Փափազյանի մասին աշխատություն-
ները... Վերջիններս հատուկ մտքի, խորագին պրպտումների արգասիք են,
հայ գրականության մեծամուն երախտավոր խաչատուր Արթվյանի և հայ
բազմադարյան թատրոնի ու հայ բեմի հսկաներ Սիրանուշի, Պետրոս Ադամ-
յանի, Փափազյանի անթառամ վաստակը բնութագրող, նրանց նկատմամբ
խորունկ սիրո վառ օրինակներ: Այդպես ջերմաշունչ են գրված Ջարյանի
հուշերը մեծատաղանդ փիպասան, դրամատուրգ Ծիրվանզադեի, ազատա-
րար Հոկտեմբերի երգիչ Եղիշե Ջալեմի և այլոց մասին:

Ռուբեն Ջարյանի ինքնամոռաց նվիրումը գեղեցիկի՜ն՝ կյանքում և ար-
վեստում, ոգեշնչում է մեզ, հանդիսանում է գեղագիտական դպրոց, ուսուցիչ
և դասագիրք, որ Էսթետիկական գերագույն ճշմարտության հաղթանակի հա-
վատ է ներշնչում գրասեր, արվեստասեր ընթերցողի հոգում:

ՎԻԳԵՆ ԽԵՉՈՒՄՅԱՆ Արձակագիր

ՄԻՐԵԼԻ ՄԱՐԴԸ ԵՎ ՀԱՆՐԱՀԱՅՏ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

Նման պարագայում, երբ լրացել է սիրելի մարդու և հանրահայտ գիտնականի ծննդյան 60-ամյակը, գիտեմ, հարկ կա հիշելու նրա համակ կենսագրությունը. նրա կյանքի ճանապարհը ծայրիծայր, կատարած գործի և երախտիքի պատմությունը...

Բայց ես այդ ինչպե՞ս անեմ:

Ու եթե փորձեմ, նախ պիտի տամ անունը՝ Ռուբեն Զարյան, իսկ դա չէ՝ որ արդեն ահագին բան է ասում: Եվ պիտի կողք-կողքի չշարեմ տարեթվեր, քանի որ դրանց գումարից է կազմված 20-րդ փոթորկուն և դժվար դարը: Ու եթե կամենամ համագումար խմբել ու նկարագրել Ռուբեն Զարյանի անցած ուղին, կատացվի մի բարդ ժամանակի ձոր ու լեռան ճանապարհ, օր ու զիշերների անխոնջ տքնություն, կյանքի, մտքի փայլուն շնորհների և վաստակած նախանձելի իմացությունների անդադար նվիրաբերություն հայրենի գրականությանը և արվեստին:

Բայց այսքանը քիչ կլինի, թեպետև շատ քչերի մասին է հնարավոր այս բանն ասել:

Եվ, իհարկե, չափազանց սակավ է պատահում այսպես. դեռևս երիտասարդ, և արդեն ճանաչում վաստակած արվյանագետ, որ հմայված, տաղանդավոր գրչով աշխարհ է բերում «Արուսյանի կյանքը», «Նախաշավիղի պատմությունը», «Նոր տվյալներ Արուսյանի կյանքից»: Սրանք մի քանի անգամ հրատարակված, մի քանի լեզվով թարգմանված պատկառելի գրքեր են, խորիմաստ ուսումնասիրություններ՝ ընթերցված և մշտապես ընթերցվող, ինչպես՝ լինում են միայն տաղանդավոր փայտանությունները:

Թերևս տարօրինակ է գիտական ուսումնասիրության այսպիսին լինե-

լը, բայց դա զորավոր մի պատճառ ունի. նրանք ծնվեցին գուշակված անհրաժեշտության մոտով. նրանց պահանջում էր Արուվանով վերստին, ժողովրդով հետաքրքրի ժամանակը, ինչը նախապես իմացրին մեծ Չարենցը և մեծ Բակունցը:

Ու հետո, անմիջապես, Ռուբեն Չարյանի բանասիրական ժամանակախոս շնորհքը աշխարհի բերեց Գաբրիել Սունդուկյանի երկերի գիտական հրատարակության երեք անկրկնելի հատոր:

Մտերիմ գրքեր էին սրանք բոլորը. եկան՝ ուշք ու միտք գրավեցին: Եկան՝ հիշեցրին, որ պիտի բարձրահուն մնալ և չլինել երբևէ տարադեմ. կան Արուվան, Սունդուկյան, և ուրիշ շատ վիթխարի վեհություններ ունի հայ ժողովուրդը:

Տասնմեկ տարի գլուխ կանգնած Պետհրատի գեղարվեստական գրականության անդաստանին, որտեղ շոնդալից նախորդ էր եղել Եղիշե Չարենցը, նորից այդ բանն ասաց Ռուբեն Չարյանը: Եվ կրկնեց նույնը՝ հոգատար և ուշադիր բանաստեղծ ու արձակագիր նորեկ տաղանդներին, ովքեր և բացվեցին նրա ձեռքով:

Իր ճշմարիտ ասելիքին մշտապես հետամուտ գիտնականը, հետո, դարձավ արվեստին, գնաց ու բերեց ուրիշ հայրենի մեծություններ. «Սիրանույշ», «Ադամյան», ջանքեր գործադրեց հիմնադրելու գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտը, Ծեքսպիրյան գրադարանը, «Ծեքսպիրագիտության հայկական կենտրոնը», «Ծեքսպիրական» տարեգիրքը...

Հայ թատրոնի պատմության ժամանակակից գիտությունը և հայկական լեքսպիրագիտությունը՝ արդեն արվեստի վաստակավոր գործիչ, արվեստագիտության դոկտոր Ռուբեն Չարյանի կենսագրության այն մասն են դարձել, որ նրա նկարագիրն է, նրա 60-ամյա կյանքի հազվագյուտ երիտասարդական բնավորության էությունը:

Բնավորությունն ասացի: Ռուբեն Չարյան մարդը: Նա խոսում է Արուվանի, Սունդուկյանի, Չարենցի, Բակունցի, Սիրանույշի, Ադամյանի, Ծեքսպիրի մասին. խոսում է ներքին մի հրալքով, նրբորեն բացում նաև նրանց մարդկային բնավորության՝ մեզ համար թանկ ու սիրելի հատկությունները: Եվ, զարմանք է, ամեն մեկի լավից տեսնում ես իր իսկ՝ Ռուբեն Չարյանի մարդկային նկարագրում, նրա նուրբ ճաշակավոր գազոդությունների, խոսք ու մտքի, վարվեցողության մեջ և նույնիսկ մտազբաղ հայացքում:

Եվ ահա, լրացել է Ռուբեն Չարյանի ծննդյան 60-ամյակը: Հիմա միայն պիտի կամենամ նրան նույն եռանդն ու խանդավառությունը շատ երկար տարիներ, նույնը, ինչ նա ունեցել է մշտապես:

ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿ
Բանաստեղծ

«ԴՈՒ»-ՈՎ ԵՎ ՍՐՏԻ ԹՐԹԻՌՈՎ

Կարծես թե հարկ ու պատշաճ կլինե՞ր գոնե այսօր «Դուք»-ով խոսել մի մարդու հետ, որի 60-ամյակն ենք տոնում սիրով ու մեծարանքով:

Մե՛ծ, շա՛տ մեծ բան է ՀԱՐԳԱՆՔԸ: Բայց կա մեծագույնը, ուր ՍԵՐ է տոչվում: Իսկ որտեղ ներկա է սերը, ջնջվում են տարիքային տարբերությունները իրենց պարտադրանքով, և հարգալից, բայց սահմանադիր «Դուք»-ի տեղն է գրավում ջերմացնող ու սահմանազանց «Դու»-ն:

Ռուբեն Զարյանը ա՛յն երջանիկ անձնավորությունն է, որին «Դուք»-ով դիմելիս էլ մտքիդ մեջ «Դու» ես գործածում, որովհետև իր հանդեպ տածած հարգանքդ այլ բան չէ, բան սիրո խտացում: Նաև ա՛յն երջանիկ անձնավորությունն է Ռուբեն Զարյանը, որի տարիքը կարծես թե մեծանում է ինքնին և առանձին՝ անկախ իրեն կրողից, որ մնում է կարծես թե մույն առաջ-վանը:

Ահա թե ինչու չես կարողանում հավատալ, որ Ռուբեն Զարյանը արդեն... 60 տարեկան է:

Զե՛ս հավատում, որովհետև 60-ամյա Ռ. Զարյանի գրական և գիտական ամբողջ գործունեությունը եղել է ոչ այլ ինչ, բան թարմի և դալարի պաշտպանություն, ուրեմն՝ երիտասարդության ջատագովանք: Թարմի, դալարի, երիտասարդականի պաշտպանություն և ջատագովանք՝ ոչ թե այս բառերի անմիջական ընկալմամբ, այլ այս մույն բառերի միջնորդական հասկացություններով:

Ապրելով ԱՅՍՕՐՎԱ. մեջ և ԱՅՍՕՐՈՎ, Ռ. Զարյանը միշտ էլ ունեցել է ՎԱՂՎԱ. մտահոգություն: Այսպես կարող են լինել միայն նրանք, որոնց միակ «թուլությունն» է երիտասարդ լինելը, կյանքին երիտասարդի աչքերով

1927

հաշվել, այլ կերպ ասած՝ վաղվա մասին մտածելը: Եվ միայն ոմանց ծանոթ Ռուբենը բոլորին ծանոթ Ջարյան դարձավ հենց այն օրից, երբ իրեն նվիրեց... Արթուրյանին՝ այն զարմանալի ԵՐԻՏԱՍՍԱՐԴԻՆ, որին մենք բոլորս մեր նոր գրականությանը ՀԱՅՐՆ ենք համարում:

Ի՞նչ աղմուկ հարուցեց «Վերք»-ին կցված այն փոքրիկ ստաշաբանը, որ ստորագրել էր Ռ. Ջարյանը: ԱՆՑՅԱԼԻ մասին գրելիս Ռ. Ջարյանը մտածել էր ՎԱՂՎԱ մասին: Այս պատճառով էլ նրա անունը մտապահեցին բոլոր նրանք, ովքեր մտածում էին վաղվա մասին: Նույն այս պատճառով էլ Ռ. Ջարյանը աչքի փուշ դարձավ բոլոր նրանց համար, ովքեր (բնագրով թե գիտակցաբար) վախենում էին վաղվանից: Եվ Ռ. Ջարյանի «հանցանքը» բնորոշվեց մի բառով, որ իր օրինական հպարտությունն է այսօր՝ ԷՍԹԵՏ, այսինքն՝ ԳԵՂԱԳԵՏ:

Այո՛, Ռ. Ջարյանը գեղագետ էր ծնվել, երբ դեռ չկար գեղագիտության կարիք, բայց հատմանում էր դրա անհրաժեշտության գիտակցությունը: Այո՛, Ռ. Ջարյանն ուներ գեղեցիկի մի ընկալչություն, որ չէր տեղադրվում հասկացությունների այն անձկության մեջ, որոնք ձևված էին ոչ թե ՏԵՂԱԴՐՄԱՆ, այլ ՏԵՂԱՎՈՐՄԱՆ վրա: Ռ. Ջարյանն իր գործունեության ստաշին շրջանում ամեն ինչ արեց՝ ոչ թե անձկությունից դուրս ելնելու (նա այդ անձկության մեջ չի եղել երբևէ), այլ այդ անձկությունը լայնացնելու համար: Հայ գրականագիտությունից ու քննադատությունից հայ արվեստաբանությանն ու թատերագիտությանն անցնելով՝ Ռ. Ջարյանը նմանվեց այն դասալիքին, որ հետո դառնում է գորապետ: Եվ դարձավ: Վկա՝ «Թատերական դիմանկարները», վկա՝ «Սիրանուշը», վկա՝ երկհատորանի «Աղամյանը», ինչպես նաև Արվեստի ինստիտուտի ողջ գործունեությունը, մի ինստիտուտ, որ դեկավարվում է Ռ. Ջարյանի կողմից՝ ապացուցելով նրա նաև կազմակերպչական հմտությունների և նորանոր հոլացումների անպակասությունը («Ծեքսպիրագիտական հաշկական կենտրոն», «Ծեքսպիրական» տարեգիրք, «Ծեքսպիրական գրադարան», «Հայ գիրքն ու գրականությունը օտար լեզուներով» և այլն): Ռ. Ջարյանի մասին խոսելիս անկարելի է չհատկանշել նրա մի ունակությունն էլ, որ (ստանց խնայելու իր համեստությունը) պիտի կոչել տաղանդ: Ռ. Ջարյանը ԳՐԵՂ ԳԻՏԻ, որ ավելի է, քան անվանի պրոֆեսոր-դոկտոր լինելը: Այն, ինչ ուրիշ մեկը կասի մի անճողոմի՝ պարբերությամբ, հարդն ու ցորենը, աղն ու երկանքը խառնած իրար, սա ասում է մի շարք նախադասություններով. այն, ինչ ուրիշ մեկն ասում է մի շարք նախադասություններով՝ կենդանի մարդուն դարձնելով մարդապաշտության դպրոցական դասագիրք, սա ասում է մեկ պարբերությամբ:

Ահա այս պարտադիր ճանապարհով է քայլել Ռ. Ջարյանը և հաճել մի

մակարդակի, որ եթե բարձրանալու տեղ ունի, ապա իջնելու տեղ՝ բնա՛լ: Ու եթե աշխարհի առջև մենք կարող ենք հպարտանալ իր ու մեր Ադամյանի՞ խաղով, ապա չենք էլ ամաչի Ռ. Զարյանի մատուցման համար...

Ռ. Զարյանը ոչինչ չի արել առանց արտի թրթիռի, ուստի և մենք էլ երբևէ նրան չենք կարդացել առանց արտի թրթիռի: Եվ կա ակտորոշական մի խոսք, որ նույնպես կոչվում է «արտի թրթռում»: 60-ամյակը մի տարիք է, որ չի բացառում նաև այս «արտի թրթռումը»: Բայց դա չի վերաբերում Ռ. Զարյանին և թող չվերաբերի նաև իր 80—90-ամյակների ժամանակ: Նրանք «արտի թրթռումը» չէ, այլ արտի թրթիռը, որ տարափոխիկ է, երբ խոսքը վերաբերում է արվեստագետ-գեղագետին:

Թո՛ղ այդ տարափոխիկ արտի թրթիռը երկա՛ր, շա՛տ երկար տարիներ Ռ. Զարյանից փոխանցվի մեզ՝ իր բազմահազար երկրպագուներին, որոնք «Դուք»-ով դիմելիս էլ՝ իրենց մտքի մեջ մտերմիկ «Դու»-ով և արտի թրթիռով են շնորհակալորում Ռուբեն Զարյանին այսօր՝ իր մեծավաստակ 60-ամյակի առթիվ:

«Գրական թերթ», 1969, 5 դեկտեմբերի, № 48:

ԱՐԱՄ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Բանասիրության դոկտոր

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆ

Սրա մասին, իրոք, արժե միտք անել՝ ինչի՞ց է «գոյացել» Ռուբեն Զարյանի բարի հռչակը: Նա թատրոնի առաջնակարգ դերասան չէ, աղմուկ հանած նկարիչ չէ, «մտքերի տիրակալ» գրող չէ և ոչ էլ մոդայիկ ռեժիսոր: Գիտնական է պարզապես և, այսուամենայնիվ, իսկական հռչակի տեր: Սովորաբար այդպես չի լինում: Կամ էլ լինում է հազվադեպ: Ո՞րն է դրա «գաղտնիքը» Ռուբեն Զարյանի պարագայում:

Ինձ թվում է, որ եթե փորձենք բնորոշել այն անորսաղին ու անբնորոշելին, որ հռչակ է բերում և ինչ-որ ձևով կապվում է Զարյանի անձնավորության ու գործունեության հետ, դա, թերևս, նրա մտածողության, աշխարհընկալման, կենսագագացողության և նույնիսկ մարդկային ինքնագագացողու-

թյան զարմանալի արհեստկրատիզմն է: Եվ, ըստ իս, հենց դրա մեջ է Ռուբեն Զարյանի գիտական ու անձնական հմայքի գաղտնիքը: Դա ինչ-որ անկրկնելի կնիք է դնում ոչ միայն նրա մտածողության ձևի, գրքերի, հոդվածների, դասախոսությունների, մարդկանց հետ նրա ունեցած ամենօրյա շփումների, այլև նրա իմացության բնույթի վրա: Եվ այստեղ պարադոքս չկա:

Հենց արհեստկրատիզմն է սեր հարուցում անձնապես զլավ պահպանված» այդ մարդու հանդեպ, հանդիսավոր և կարծես կասեցված սեր վերջերս կայացած հոբելյանի օրերին, և շատ անհանդիսավոր և անկասելի սեր՝ բոլոր մնացած օրերին:

Ի դեպ, հոբելյանական երեկոյին դահլիճը լիքն էր, և ամենատարբեր մարդկանցով, այնտեղ էին և՛ նրանք, որ քառասնական թվականներին շատ հոգիչ վայելչությամբ լցնում էին ֆիլհարմոնիայի Փոքր դահլիճն ամենաբարձր ճաշակի համերգներին, և՛ տղաներ ու աղջիկներ, որոնք ծնվել են նույն այդ քառասնական թվականներին: Այդ վերաբերմունքը ցույց է տալիս, որ նա ոչ թե ձեռքբերովի, այլ ի ծնե տրված ամբողջականություն է: Դա նշանակում է նաև, որ Ռուբեն Զարյանի ճակատագիրն անցնում է սերունդների միջով և, մնալով այդ սերնդի հետ, մյուս սերնդի միջով թափանցում է երրորդի մեջ, եթե նույնիսկ այդ սերունդը քսանհինգ տարեկան է:

Պատկերացնենք երկհարկանի մի ռեստորան, որի առաջին և երկրորդ հարկերում հավաքվում են երկու սերունդ: Նրանք տարբերվում են նույն երևույթների հակադիր ըմբռնումով: Այն ատիճան, որ մի սերունդը չի իջնում առաջին հարկ, իսկ առաջին հարկի մարդիկ երկրորդը չեն ելնում: Մինչդեռ Ռուբեն Զարյանը կարող էր երկու հարկում էլ լինել: Եվ ոչ այն պատճառով, որ նա բոլորին էլ կընդուներ, այլ որովհետև նրան բոլորն էլ կընդունեին: Ոչ այն պատճառով, որ նա հանդուրժում է ամեն մի միջավայր ու տարբերություն չի դնում սերունդների միջև: Ոչ այն պատճառով, որ այն ժամանակ էլ նա լավ հոեւոր էր, այդ ժանրի կոտրերն անգամ թոշնում են ավելի շուտ, քան հեռանում են ասպարեզից: Ոչ այն պատճառով, որ նա հրապարակախոս էր, որ երբեմն բռնադատում է ու վրդովեցնում: Ոչ այն պատճառով, որ հմայիչ կերպարանք է, դա հաճախ հոգնեցնում է պարզապես: Այլ, հավանաբար, այն պատճառով, որ նա այն ժամանակ արդեն լուրահատուկ կերտվածքի գիտնական էր, որ անցնում էր սերունդների միջով ու նրանց մեջ թողնում իր կյանքի մի կտորը: Նաև այն պատճառով, որ «իր» և «ուրիշ» սերունդների մեջ շատ ինտելիգենտաբար թափանցելու ձիրքի կողքին նա ունի նույնպես շատ ինտելիգենտաբար նրանց հետ չհամատեղվելու հատկություն: Դա փրկել է նրան, բայց և նրա կյանքը դարձրել է զոլարին: Նաև այն պատճառով, որ նրա ամբողջական բնավորությունը

մշտապես ուղղված է ոչ միայն մարդկանց, այլև հենց իրեն: Իսկ դա շատ հաճախ կոտորակում է իր ամբողջական բնավորությունը և մշտական ձրգտումը գեղջ մի բույեով ազատվելու այդ ամբողջականությունից: Եվ այդ ժամանակ ծայր են առնում կասկածանքների ու նույնիսկ պատեպատ ընկնելու բուպեները, որոնք ևս իր մեջ շատ հմայիչ են: Ռուբեն Զարյանը համեստ է, նույնիսկ քաշվող: Նրա համեստությունը համեստության տեսք ունի, իսկ քաշվելը երբեմն թվում է անհամեստություն: Եվ դա՝ կասկածանքների և ամբողջականությունից «ազատվելու» բուպեներին:

Այս աչքի ընկնող գիտնականը, վառ ու խորունկ արվեստաբանն ու գրականագետը, գրական ու թատերական փայլուն քննադատը, տաղանդավոր բանախոսը, դասախոսը, հոետորը, գիտության անխոնջ կազմակերպիչը և Մշակույթի գործիչը հնչել ու գրնգում շատ տիտղոսներ ունի. չեմ ուզում դրանք ասել ու կրկնել, որովհետև չեմ ուզում վիրավորել այդ մարդու համեստությունը, մարդ, որի մեջ կարևոր են ոչ միայն իր գիտական վաստակը, այլև մարդկային փայլուն հատկությունները:

Նա ինձ հարազատ մարդ է: Ես նրա հետ շատ եմ խոսել և գիտեմ, թե նա ինչպես է կարողանում լսել: Դա երբեմն շատ կարևոր է: Ես նրա հետ նաել եմ գեղանկարչական կտավներ: Ես տեսել եմ, թե նա ինչպես է դիտում: Երբեմն դա ևս շատ կարևոր է:

Մի անգամ նա ինձ տվեց կարդալու մի հոդված, որ ինքը շատ էր սիրում: Ես կարդացի և ինձ դուր չեկավ: Նրան դուր չեկավ, որ հոդվածն ինձ դուր չի եկել: Նա երկար ժամանակ ներքուստ պայքարում էր հոդվածի նրկատմամբ ունեցած վերաբերմունքի դեմ, բայց հետո մենք սկսեցինք ավելի լավ վերաբերել միմյանց: Նա ավելի էր հավատում ինձ: Ես սկսեցի ավելի լավ հասկանալ իրեն: Ավելի ստույգ՝ խորը հասկանալ:

Ըստ երևույթին, «Դեերոս Արամյանը» նրա գլխավոր գիրքն է: Ես շատ լավ գիտեմ այդ գիրքը, գիտեմ այնտեղ ինչն է, որ արդյունք է արտիստիզմի, և ինչն է, որ արդյունք է դժոխային սև աշխատանքի, որը, սակայն, լուրրվի արտիստական է ի վերջո:

Այդ գրքում հետազոտված գեղագիտական խնդիրների գումարն աշխատությունը դուրս է բերում ադամյանագիտության, նույնիսկ թատրոնի պատմության ասհմաններից և համարում ընդհանուր գեղագիտության ու ժամանակակից գեղագիտական կոնցեպցիաների հետ, իսկ շեքսպիրյան թատրոնի ինչ-ինչ հատկանիշների հետազոտությունը՝ մեծ դերասանի և ուրիշ աշխարհամոռչակ ողբերգակների խաղի կապակցությամբ, պայմանավորում է գրքի ներթափանցումը շեքսպիրագիտության մեջ առհասարակ: Բայց հիմա ես ուզում եմ այդ գիրքը տեսնել արվեստի այն անձնական զգացո

դրության «հոսքի» մեջ, որի մասին ասում էի: Անցյալ դարի 80-ական թվականների թատերական աշխարհի այդ առասպելը պետք էր կենդանացնել, ազատել լուսապսակից և իմաստավորել 20-րդ դարի 60-ական թվականներին, այդ առասպելը պետք էր «կարդալ» ժամանակային և գեղագիտական բազմազան կապերի ու գուգորդումների մեջ, ընդ որում խոսափելով թե՛ գեղարվեստական պատումի, թե՛ հղկված ակադեմիզմի վտանգներից: Ռուբեն Զարյանը հենց այդպիսի գիրք է գրել:

Ահագին փաստական նյութի, ձեռք չտրված արխիվային փաստաթղթերի, մամուլում ցրված երբեմն հակասական, երբեմն տհաճորեն հանելուկային տվյալների իմաստավորումը, նյութի ընտրության հազվագյուտ ընդունակությունը, փաստը գիտականորեն ու, թերևս, գեղարվեստորեն «կարդալու» անվերա կարողությունը, մասշտաբային մտածողության և զննումների էսսեիստական կերպի համադրումը պայմանավորել են Ռուբեն Զարյանի գրքի այդ որակը, որով հեղինակը գիտություն է հիմնում Ադամյանի մասին:

Եվ իր կենդանի գծերն ու պատմական ուրվագիծն արդեն կորցնող առասպելն այդ գիտության մեջ դառնում է հայ թատրոնի պատմության ու, միաժամանակ, թատերական արդիականության «ընթերցված» փաստ: Ու էդեն հետազոտողն, այնուհանդերձ, հարց է տալիս՝ արդյոք վերժամանակային՞ է այդ առասպելը, ապա այդ հարցը նա լուծում է լայն ու բազմակողմանի, հետազոտելով Ադամյանի արվեստի ոչ միայն հիմնորոշ, այլև երկրորդային հատկանիշները:

Ադամյանի մասին գրված աշխատության մեջ շոշափված պորբեմների դրվածքն ու լուծումը կրում են լայն, անկաշկանդ, բազմանիստ բնույթ: Օրինակ, շոշափելով այն հարցերը, թե հայեցող ղոմանտիկ էր Ադամյանը, թե սևեռուն վերլուծող, մեյդորամայի շատագո՞ւլ, թե մեյդորամայի մեջ մեյդորաման հաղթահարող իմացապաշտ, մեկ ուրիշ հեղինակ դրանց կարող էր և միանշանակ պատասխաններ տալ: Բայց Ռուբեն Զարյանը հարցերի այդ շարքը կապում է մի ամբողջ ուրիշ հարցերի հետ (Ադամյանի խաղը համեմատելով Սավինիի, Ռուսիի, Օլորիջի, Բառնայի, Զոնենտալի, Պոսարտի խաղերի հետ, հետազոտողն ի հայտ է բերում Ադամյանի թեմական կոնցեպցիան, նրա կապը ավանդական ու արդիական մեկնությունների հետ և, որ հատկապես կարևոր է, մեր օրերի գաղափարների ու սեփական կոնցեպցիայի հետ): Բնության զավակի պարզ ու հստակ հայացք աշխարհի վրա և քաղաքակրթված մարդու լայն ու բարդ հայացք նույն այդ աշխարհի վրա. տագնապի վերաբերմունք քաղաքակրթության նկատմամբ և նույն այդ քաղաքակրթության շատագույլ. վերադարձ դեպի բնությունն ու բնականը և հոգեկան բարդ կերտվածքի տեր մարդու ձգտում դեպի արդիական-

նությունը. Դեզդեմոնայի սպանությունը իբրև սանձազերծ, վայրի, բնական տարերքի և քաղաքակրթված աշխարհի վերջին կապերի խզում, և Դեզդեմոնայի սպանությունը իբրև տարերքի և քաղաքակրթության ներդաշնակության անմտածելիություն: Առաջին դեպքում դա Սալվինին է, երկրորդ դեպքում՝ Ադամյանը:

Մեծ է Համլետի նպատակը՝ փրկել աշխարհը, որ բանտ է, չնչին է դրա միջոցը՝ արյունալի վրեժը: Այստեղ է թաքնված Համլետի երկփեղկման պատճառը, կապված այն պարագայի հետ, որ հերոսն ապրում ու մտածում է երկու աշխարհի՝ միջնադարի ու Վերածննդի աշխարհի սահմանագծում: Միջոցները գալիս են միջնադարից: Ծեքապիրյան այս պրոբլեմի լուծման վրա է կառուցված համլետիզմի ու Համլետի այն վերլուծությունը, որ առաջարկում է Ռ. Ջարյանը: Ոչ թե մտքի վշտակրին ու տառապալիքին, ոչ թե կասկածանքների ու մի սևեռում մտքի տակ ճնշված գոյթեական հերոսին, այլ Վերածնության անհատականությունն է հետազոտում հեղինակն իր գրքում:

Երբ Լիրը դեռ արքա է՝ Ադամյանը նրան անձնավորել է ոչ թե իբրև արքայի, այլ իբրև խելահեղ ծերունու, իսկ հետագա պատկերներում, երբ նա ոչ թե արքա է, այլ մի խղճալի ծերուկ, դերասանն անձնավորել է արքային: Հզորագոր արքա Լիրի անգորությունը և տկար ու խելառ ծերունու գորությունը, նրա արքայական անուծությունը և ոչ արքայական ուժը: Թատերական քննադատության ցրված ու կցկտոր տվյալների հիման վրա կառուցված այս կոնցեպցիաներն Ադամյանի Օթելլոյի, Համլետի և Լիրի մեկնությունների մասին ամբողջովին պատկանում են հետազոտողին:

Սուր հիպոթեզը, գիտական երևակայությունը, որոնող միտքը, լայն իմացությունը բացահայտորեն պատմական բնույթ կրող այս մեկուսի պրոբլեմը հագեցնում են արդիական բովանդակությամբ: Այն միտքը, թե Ադամյանը միաժամանակ պատկանել է և՛ «ապրումների թատրոնին», և՛ «ապրումների պատկերման թատրոնին», մեմագրության մտերոնին», և՛ «ապրումների պատկերման թատրոնին» արդիական բնույթը: Այս պրոբլեմի վերլուծության մեջ ասես առկա է անտեսանելի լուսաբանությունը համաշխարհային թատրոնի պատմության հետագա երևույթների՝ ընդհուպ մինչև թատերական պայմանականության Վալթերագոլի ըմբռնումը, Մեյերհոլդի ռեժիսորական գործունեությունը, մինչև Բրեխտի փորձերը:

Ծարադրանքի ազատ ձևը և գլխավորը երկրորդականից զատելու գրեթե ասկետական կարողությունը, ստույգ ճաշակը, ժամանակաշրջանի և թատրոնի էության սուր գաացողությունը, ընդհանուր մշակութային դիմորոշումը և արդիականության զարմանալի հնչելությունն այն հատկություններն

են, որ առանձնացնում են Ռուբեն Զարյանի թե՛ թատերագիտական, թե՛ գրականագիտական աշխատությունները:

Ռուբեն Զարյանը գրականությունը կոչում է իր համար «կորած սեր»: Ի՞նչ կարելի է ասել դրա մասին: Թերևս այն, որ կորած սերը միշտ չէ, որ կորած սեր է: Հավանորեն՝ Ռուբեն Զարյանի համար ևս (հիանալի է գրված նրա աշխատությունը Խաչատուր Աբովյանի մասին):

Ինձ համար դժվար է և, հավանորեն, հարկ էլ չկա պատմել Ռ. Զարյանի թուր գրքերի մասին: Ուստի և ես գերադասեցի ավելի մանրամասն ներկայացնել դրանցից մեկը միայն: Դա, ըստ իս, պարզ պատկերացում է տալիս հետազոտողի, նրա մտածողության կերպի և ուղղության մասին:

Լրացել է Ռուբեն Զարյանի վաթսուն տարին: Թվում է, թե դա եղավ անսպասելի: Բայց երևի այստեղ անսպասելի բան չկա: Պարզապես մի քիչ տխուր է, որ նույնիսկ Ռուբեն Զարյանը վաթսուն տարեկան է:

Ես չգիտեմ ի՞նչ է իմ գրածը, դիմանկա՞ր է, թե ոչ: Երևի, ոչ: Գուցե և սրանք պարզապես շատ ցրված և ամբողջությունից անխուսափելիորեն զատված մտքեր են մարդու և գիտնականի մասին: Ինձ հարազատ մարդու և հարազատ գիտնականի:

ԼՈՒԻՍ ՄԱՐԴԵՐ

Չիկագոյի համալսարանի պրոֆեսոր (ԱՄՆ)

ԱՌԱՋՆԱԿԱՐԳ. ԾԵՔԱՅԻՐԱԳԵՏՆԵՐԻՑ ՄԵԿԸ

Ես դոկտոր Զարյանի աշխատանքների մասին գիտեի տարիներ առաջ, այն ժամանակվանից, ինչ նա ուղարկեց Ծեքսպիրականի՝ հայկական տարեգրքի առաջին հատորի հրատարակությունը, 1966-ին: Այնուհետև, ես ստացա նույն տարեգրքի 2-րդ, 3-րդ, 4-րդ հատորները, այսինքն՝ ես տեսել եմ նրա «Ադամյանի Համլետը» գիրքը, կարդացել եմ նրա «Ծեքսպիրը և հայերը» ուսումնասիրությունը: Չորս հատորների հոդվածների վերնագրերից ես ինքս կարողանում եմ եզրակացնել, որ անկախ հայ բարեկամներիս կարծիքից, դոկտոր Զարյանը Հայաստանում նշանավոր շեքսպիրագետ է և աշխարհի այդ մասում եղած առաջնակարգ շեքսպիրագետներից մեկը: Դոկտոր Զարյանի ոգևորությունն է, որ ոգեշնչում է մյուս գիտնականներին գործակցելու շեքսպիրյան ուսումնասիրություններին:

Անցած ամառ, սեպտեմբերի 10-ին, ես դոկտոր Զարյանի հետ մեկ օր անցկացնելու հաճույքն ունեցա, և թարգմանչի միջոցով ամրապնդվեց իմ կարծիքը՝ Ծեքսպիրի հետ կապված նրա ընդարձակ գիտելիքների մասին: Ծեքսպիրյան գրադարանը, որը նա է հիմնադրել և հարստացրել, հիանալի գրադարան է, որտեղ հայ շեքսպիրագետները կարող են կարևոր աշխատություններ գրել:

Ես հիանալի հայ բարեկամներ ունեմ Էվանստոնում, որոնք նույնպես հայկական հրատարակություններից գիտեն Զարյանի համբավի մասին, և գրքերի նշանակալից նվիրատվություններ են արել շեքսպիրյան գրադարանին: Նրանք էլ են հիացած Զարյանի գիտելիքներով:

Ես հավատացած եմ, որ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի համար պատիվ է և մեծ հարգանքի նշան է այն անունը, որ նա բերել է ամբողջ աշխարհի հայերին...

1974
Չիկագո

Տ. Զ. Բ. ՍՊԵՆՍԵՐ

Բիրմինգհեմի համալսարանի անգլերեն լեզվի և գրականության պրոֆեսոր,
Ծեքսպիրյան ինստիտուտի դիրեկտոր (Անգլիա)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԾԵՔՍՊԻՐՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՀԻՄՆԱԴԻՐԸ

Ռուբեն Զարյանը, որպես Հայկական շեքսպիրյան կենտրոնի հիմնադիր և ղեկավար, լայն ճանաչում ունի Անգլիայի Ծեքսպիրյան ինստիտուտում: Նա անցյալ սեպտեմբերին մեր ինստիտուտի կողմից, որպես պատգամավոր, հրավիրված էր Ստրեդֆորդ-Էյվն, մասնակցելու Ծեքսպիրյան միջազգային տասնվեցերորդ կոնֆերանսին:

Իմ կոլեգաները համամիտ են այն կարծիքին, որ ցանկացած պատվին, որին կառաջադրվի Ռուբեն Զարյանը, կհամարվի սիրալիր ծառայություն միջազգային շեքսպիրյան ուսումնասիրությանը, ուր նա ունի իր ներդրումը:

1974

Բիրմինգհեմ

ՆԾԱՆ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ՎԱՍՏԱԿԸ

Թատերական քննադատությունը քննադատության ամենանորը բաժինն է: Ընդհանրության շատ եզրեր ունենալով, նրանք ունեն նաև առանձնահատկություններ, որոնցից էականը թերևս այն է, որ քննադատը անմիջականորեն չի կանգնած գրական երկի և ընթերցողի միջև, մինչդեռ թատերական քննադատը կենդանի ներկայացման և հանդիսատեսի միակ միջնորդն է այն ժամանակ, երբ ներկայացումն արդեն տեղի է ունեցել, իսկ հանդիսատեսը փոխվել է ընթերցողի: Այստեղ է ահա, որ առաջնային է

դառնում թատերական քննադատի մկարագրի հարցը. քննադատ լինելուց զատ արտիստ պիտի լինի նա, ստացած տպավորությունները վառ պահելու և ընթերցողին փոխանցելու համար: Այդպես մեկ էլ հմուտ ծաղկաբույժն է պատկերացում տալիս ցալգածաղկի մասին, երբ վաղուց արդեն ստալտոս չէ...

Այս բնատուր ձիրքով օժտված թատերական քննատաղներից է և Ռուբեն Զարյանը:

Այն, որ Ռուբեն Զարյանը քննադատությունից է անցել թատերականին, դեռ ոչինչ չի նշանակում: Կարող էր և հակառակը լինել: Էսկանը՝ Էսթետիկականի ընկալումն է գրականության և արվեստի մեջ: Երբ 1943 թվականին Գրողների տանը նա հանդես եկավ ընդարձակ մի զեկուցումով Հովհաննէս Ծիրազի հենց նոր լույս ընծայած «Գարնանամուտի» մասին, վերջնականապես պարզ դարձավ, որ մենք գործ ունենք ճշմարիտ մի քննադատի հետ, դրա տակ հասկանալով բանաստեղծական խոսքի մեջ թափանցելու տաղանդը, նորը ընկալելու անսովոր կարողությունը: Չմոռանաք, որ թատերագիտական իր անդրանիկ ելույթը՝ «Համկետը հայկական բեմում» թեմայով, նա ունեցել էր դրանից առաջ՝ 1942-ին, ելույթ, որ մի տեսակ հայտ հանդիսացավ արվեստի լայն բնագավառը թևակոխելու համար:

Եթե նկատի ունենանք, որ Զարյանի գրականագիտական աշխատանքներն առանձնապես շատ չեն, պարզ կդառնա, որ նրա լայն ճանաչման գաղտնիքը այլ տեղ պիտի փնտրել:

Եվ իսկապես, բանասիրական, տեքստաբանական աշխատանքներին զուգընթաց՝ «Աննա Սարոյան» վեպի առաջաբանը (1939), Հովհ. Հովհաննիսյանի ընտիր երկերի առաջաբանը (1939), «Վերք Հայաստանի» վեպի առաջաբանը (1939), Խաչատուր Աբովյանի երկհատորյակի առաջաբանը, խմբագրությունները և ծանոթագրությունները (1939), «Աբովյանի կյանքը» գիրքը (ունեցել է հայերեն երեք հրատարակություն. 1939, 1940, 1954, թարգմանվել է ռուսերեն՝ 1954 և իսպաներեն՝ 1954, Բուենոս Այրես) և վերջապես Աբովյանի «Նախաշավիղի» առաջաբանն ու ծանոթագրությունները, — սրանք են Ռուբեն Զարյանի գրականագիտական գործերը: Բայց ահա այլ է եղել սրանց դերը:

Ծառ ուշագրավ է Զարյանի մասնակցությունը մասնավորապես արվեստագիտության մեջ. թե՛ «Նախաշավիղի» իր հմտակից մեկնաբանություններում (որոնք, ի դեպ, նրան բերեցին առաջին աստիճանը գիտության մեջ) և թե՛, ամսմամբ, «Աբովյանի կյանքը» գործում նա հակադրվեց տիրապետող մտայնությանը և Աբովյանին համարեց լուսավորիչ, դեմոկրատ, ազգային մեն գրող այս արտահայտության ամենախոր նշանակությամբ: Իրա-

պէս նա էր, որ հիմք դրեց նոր վերաբերմունքի «Վերք Հայաստանի» հեղինակի նկատմամբ, վերադարձրեց նրան ժողովրդին առանց որևէ վերապահության, ամբողջությամբ ու մինչև վերջ: Հետագա տասնամյակներում (և մինչև մեր օրերը հարատևող) ուսումնասիրությունները լիովին հաստատեցին այդ մոտեցման սկզբունքային ճշտությունը և Աթուլյանը վերջապէս կանգնեց մեր առաջ իր ողջ հասակով:

Ուշադրությամբ հետևելով հանրապետության թատերական կյանքին, կանգնած լինելով նրա ակունքների մոտ, Ռուբեն Զարյանը միաժամանակ զբաղվում է հայ թատրոնի հարուստ պատմությամբ: Նրա համար ևս հայ բեմի կորիֆեյները բնավ էլ անցյալին չեն պատկանում. շատ ավանդույթներ կենդանի են ի դեմս այնպիսի անհատականությունների, ինչպիսիք են Վահրամ Փափազյանը, Համիկը, Հրաչյա Ներսիսյանը, Վաղարշ Վաղարշյանը, Արուս Ոսկանյանը, Օլգա Գուլազյանը, Ալեքս Ալեքսիսյանը, արտիստներ, որոնք այն տասնամյակներին մեր թատերական արվեստի մայր օջախը զարդարեցին ակադեմիական մակդիրով:

Զարյանը հղանում է թատերական դիմանկարների մի շարք: Լույս է տեսնում միայն առաջին գիրքը (1956), որի մեջ մտնում են Համիկը, Օլգա Գուլազյանը, Արուս Ոսկանյանը: Սրան անմիջապէս հետևում են նրա հանրապետ էրկու մենագրությունները՝ «Սիրամուշը» (1956) և «Ադամյանը» էրկու գրքով՝ «Կյանքը» (1961), «Արվեստը» (1961):

Այս գործերում է ահա բացահայտվում Ռուբեն Զարյանի տաղանդը իր ամբողջ փայլով, սրանց մեջ են իրենց զարգացումը գտնում նրա հայացքները հայ թատրոնի նորագույն շրջանի հիմնական տենդենցների, նաև, իհարկէ, սովետահայ թատրոնի մասին: Համարյա բոլոր այս գործերում փորձ է արվում տալու դերասանների արվեստի ընդհանուր նկարագիրը, նախ և առաջ դժվարագույնը՝ նրանց ստեղծագործական ոճը ինչպէս պրոֆեսիոնալ առումով, նույնպէս և էսթետիկական ընդհանուր տեսանկյունով: Կար մի առումով, ևս՝ ազգային նկարագիրը: Առաջին անգամ «Սիրամուշի» մեջ էր, որ նա փորձ արեց ցույց տալու, թե ազգային մեծ դերասան լինելու համար բնավ պարտադիր չէ ազգային կենցաղը, որ ավելի էականը, իհարկէ, ազգային ոգին է, ազգային շունչը, ընդ որում՝ ողբերգական շունչը, որ հենուալոր անդրադարձն էր հայի պատմական նկարագրի: Մասնավորելով խոսքը ականալոր դերասանուհու մասին, նա գրում է. «Սիրամուշը մի եզակի էրևույթ է, և նրա ուժը ճիշտ որոշելու համար՝ պետք է ոչ թե համեմատել որի՞ մեծությունների հետ, այլ համարձակորեն նրան դասել այդ մեծությունների շարքը»:

Բայց հայ թատերական արվեստը, ինչպէս և հայ գրականությունն ընդ-

հանրապետ, ունի մի տիրապետող գիծ ևս. հումանիզմը, մարդասիրությունն իր ամենալայն, համապարսիակ իմաստով:

Այս պրոբլեմն իր առանձին զարգացումն է գտել «Ադամյանի» մեջ: Որպես ճշմարիտ արտիստ, Ադամյանը նախ և առաջ թափանցում է կերպարի էության մեջ, ելնում է Օեքսպիրից, Օեքսպիրին վերադառնալու համար: Հենց այդ գլխավորն էլ որսում է քննադատը: Նրա կարծիքով, դերասանը շեշտում է կերպարի մտավոր կողմը. ո՛չ թե արտաքինը, ո՛չ թե կենցաղայինը, ո՛չ թե այն, ինչ նրան բաժանում է վեներիկցիներից, այլ այն, ինչ մոտեցնում է սրանցից առավել զարգացած անձնատներին: Նույնիսկ Սալվինիի Օթելլոյի համեմատությամբ Ադամյանի ստեղծած կերպարը ավելի բարդ, ակարագիր ունի: Ադամյանն ևս սկսում էր իր հերոսի ցեղային ակարագրից, բայց այդ ակարագիրը թողնում էր կես ճանապարհին, որպեսզի շրջապատողների հետ լուծի մարդկայնության հարցը, մեծագույն հարցը այն դարի համար, երբ ստեղծվում էր ողբերգությունը, ինչպես և մեր ժամանակների համար:

Հազվագյուտ թատերագիտական գործերի էր վիճակված այնպիսի ջերմ ընդունելություն, այնպիսի լայն ճանաչում գտնել, ինչպես Ռուբեն Ջարյանի այս աշխատությունները: Դրանք գրականություն էին բառիս լավագույն իմաստով: Անցած-գնացած ներկայացումները նորից էին կենդանանում մեր աչքի առաջ. մենք լսում էինք լեգենդ դարձած մեր արտիստներին, համարյա տեսնում նրանց խաղը, ապրում նրանց հետ:

Սրա գաղտնիքը ոչ միայն նյութի խոր իմացությունն էր, դա ինքնին հասկանալի է, ոչ այնքան մեծաքանակ ջանքն է ու տոկոսությունը, դա էլ էր պատկերացվում վկայակոչված աղբյուրներից, այլև քննադատի՝ ակարագիրը, մատուցելու նրա անուրանալի ձիրքը, նրա ինքնատիպ ոճն ու գրելաձևը: Ջարյանը ցույց տվեց, որ ժամանակակիցների նույնիսկ աննշան թվացող հաղորդումներից, կցկտոր տեղեկություններից կարելի է քիչ թե շատ ամբողջական մի պատկերացում կազմել արտիստի խաղի մասին:

Ռուբեն Ջարյանը թատերագիտական իր գործունեությունն սկսեց Համլետի ուսումնասիրությամբ, առանց ենթադրելու, որ Օեքսպիրն էր մնալու ուշադրության կենտրոնում ամբողջ կյանքի ընթացքում: Սիրանուշի և Ադամյանի մասին մեծագրությունների լավագույն էջերը նվիրված են նրանց ստեղծած շեքսպիրյան քեմական կերպարներին: Հետագայում դրանց ավելացան նաև Հովհաննես Սրբելյանի, Վահրամ Փափագյանի, Խորեն Աբրահամյանի օթելլոներին նվիրված ուսումնասիրությունները, ինչպես և այլ հոդվածներ, որոնք պետք է խմբվեին «Օեքսպիրի հետ» գրքի մեջ:

Մեր առաջնահերթ խնդիրներից մեկը գրականության և արվեստի բնա-

գավառում մնալուն արժեքների մատչելի դարձնելն է այլ ժողովուրդներին: Այս տեսակետից խոր գոհունակության է արժանի Ռուբեն Զարյանի վաստակը. մեր սուաջավոր արվեստագետների հետ մա ևս ջանք ու եռանդ չի խնայում հայ կուլտուրան միջազգային ասպարեզ հանելու գործում:

Դրա պերճախոս ապացույցներից մեկը՝ Շեքսպիրագիտության հայկական կենտրոնի կազմակերպումն է ԳԱ արվեստի ինստիտուտին կից, կենտրոն, որի նախաձեռնողն ու ղեկավարն է մա: Անցած տարիների ընթացքում մրա աշխատակիցները զգալի գործ են կատարել Շեքսպիրի և հայ կուլտուրայի ու թատրոնի կապերն ու առնչություններն ուսումնասիրելու ուղղությամբ: Լույս են տեսել «Շեքսպիրականի» վեց գրքեր, որոնք ճանաչում են գտել ոչ միայն մեր երկրում, այլև մրա սահմաններից դուրս: Վերջապես Ռուբեն Զարյանի ընդհանուր խմբագրությամբ է պատրաստվել և առաջիկայում կսկսի լույս տեսնել Շեքսպիրի «Երկերի լիակատար ժողովածուն»՝ տասը հատորով, առաջին ժողովածուն հայ իրականության մեջ, որտեղ դրամատուրգի բոլոր երկերը թարգմանված են լինելու բնագրից:

Ռուբեն Զարյանը մեր այն արվեստագետներից է, որոնք միջազգային ճանաչում ու կշիռ ունեն: Ես նկատի ունեմ ոչ միայն «Շեքսպիրականի» հատորները, մրա զեկուցումները Լոնդոնում և Վայմարում, այլև «Շեքսպիրը և հայերը» բրոշյուրի ֆրանսերեն հրատարակությունը Ժնևում (1978, թարգմ. Նորայր Հարությունյանի) և «Ադամյանի Համետը» մեկագրության իտալերեն հրատարակությունը Վենետիկում (թարգմ. Արմեն Զարյանի):

Այսպիսի լուրջ վաստակով է դիմավորում իր յոթանասունամյակը անվանի արվեստագետը:

ՀՐԱՆՏ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

Բանասիրության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԲԱՐՁՐ ՆԵՐՇՆՁՈՒՄՆԵՐԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ

Բարի անուն և լայն ճանաչում ունի մեր գիտության անվանի մարդկանցից մեկը՝ Ռուբեն Զարյանը։ Ժողովրդական այդ հուշակը ստեղծվել է տառաւայակների ընթացքում, բարձրացել է ամուր պատվանդանի և վատանելի հեռալուների վրա։

Դրանցից հատկապես ընդգծվում են իրարու այնքան հազվագյուտ զուգակցվող երկու հատկանիշ։— Բնական ակնառու ձիրքը և տեսական, կենտրոնացած աշխատանքը։ Այս երկու հատկանիշին ես կգումարեի մեկ երրորդը, որն արդեն շատ ավելի հազվագյուտ է։ Վերլուծական ձիրքին և անդու աշխատանքին մի առանձին փալ է տալիս բարոյական մի ներքին զորություն։ Դա արտաբուստ փոքր-ինչ զապված ներքին սերն է, որից ծնված շերտությունը մի մեղմիկ լույս է տարածում հետազոտվող աշխարհի և մարդկանց վրա, պայծառացնելով նրանց իմաստը։ Այս հատկանիշը բխում է գիտնականի արտիստիկ խառնվածքից, որին բնորոշ են գեղեցիկի բնածին զգացողությունը և անվերապահ նվիրումը։ Նույն այդ ներքին լույսը՝ բարոյական զորությունը, ուրույն հմայք և ուժ է տալիս գիտնականի երկերին։ Թերևս հենց այս հատկանիշը, դեռ սաղմի մեջ, նկատեց Եղիշե Զարենցը, որը զարմանալի ներքնատեսությամբ իսկույն զանազանում էր օժտված մարդկանց, մագնիսական ուժով ներքևից վերև բարձրացնում, դնելով մեծ աշխատանքի հունի մեջ։

1933 թ. «Վերելք» ամսագրում լույս տեսավ ուսանող Ռուբեն Զարյանի հոդվածը՝ ժամանակակից պոեզիայի մասին։ Հազիվ թե ինքը՝ Զարյանը, այսօր համաձայներ այդ հոդվածի հետ։ Այնտեղ կար և տեսական շփոթ, և որոշ տուրք այդ օրերի մոլոր մտածողությանը։ Բայց Զարենցը այդ հոդ-

վածի մեջ նկատեց մի փոքրիկ հատված, մի նուրբ դիտողություն Բորիս Պաստերնակի պոեզիայի մասին և անմիջապես պատանհի հեղինակին քաշեց գրական-հասարակական լուրջ գործի մեջ։ Մի բարեբախտությամբ նա ընկավ գրական ազնիվ ու բարձր մթնոլորտ։ Հանդիպումներ՝ գրական ճշգրտակաների հետ։ Զրույցներ։ Հրատարակչական համատեղ աշխատանք։ Ծիրվազադե, Նար-Դոս, Զարեմ, հետո՝ Իսահակյան, Դեմիրճյան, Զորյան։ Մեծերի մթնոլորտը խոր ազդեցություն գործեց Զարյանի վրա։ Այդ մթնոլորտի մասին նա հետո պիտի գրեր «Հուշապատումը», որ այնքան նշանակալից խոսք է բացվում հայ գրականության և գիտության երախտավորների բարոյական աշխարհի և գրական հայացքների շուրջ։ 1933—34 թթ. մամուլում տպագրվում են նրա հոդվածները Պետրոս Դուրյանի պոեզիայի, Մարիետա Ծահինյանի «Հիդրոցենտրալ» վեպի, Նար-Դոսի վաղ շրջանի մոտացության մատնված ժառանգության, գրական-բանասիրական զանազան խընդիրների շուրջ։ 1934 թ. գրում է «Աննա Սարոյան» վիպակի առաջաբանը։ 1937 թ. կազմում և ընդարձակ ծանոթագրություններով հրատարակում է Հովհաննես Հովհաննիսյանի երկերի ժողովածուի առաջին հատորը։

Երիտասարդ գրականագետը բանասիրական և քննադատական լուրջ մտահոգությունների և աշխատանքի մեջ էր։ Ծոտով գալիս են դժվար ու դրամատիկ օրեր։ Դժվար էր և երիտասարդ գրականագետի համար։ Բայց նա արդեն բռնել էր գիտության ճշմարիտ ճանապարհը, որը նրան բերելու էր և դառնություններ, և ներշնչանքի ու ստեղծման երջանիկ պահեր։

30-ական թվականների վերջին նա լարված աշխատում է հայ նոր գրականության պատմության մարզում։ 1938 թվականին Զարյանի հանգամանալից առաջաբանով առաջին անգամ առանձին գրքով լույս են տեսնում նշանավոր վաթսուհակն Գ. Տեր-Հովհաննիսյանի «Տեր Սարգիս» վեպը և «Սուրբ Սարգսի դուրը» վիպակը։ Նույն շրջանում գրում է Վրթ. Փափագյանի երկհատորյակի և Հ. Հովհաննիսյանի «Հատընտիրի» առաջաբանները։ Նա լույս աշխարհ է հանում նոր փաստեր, առաջին անգամ գնահատում մոռացված կամ հանդիմանալի անտեսված գրական հուշարձանները, մյուս կողմից՝ վերագնահատում բոլորին հայտնի նշանավոր այն երկերը, որոնք մոտ անցյալում կեղեքվել էին գոեհիկ սոցիոլոգիական քննադատության կողմից։

Բայց գրական-հասարակական առումով առավել հնչելություն ստացան Ռուբեն Զարյանի արվեստագիտական աշխատանքները։ 1939—40 թթ. իրարու հաջորդեցին Ռ. Զարյանի հոդվածները և գրքերը՝ նվիրված Խ. Աբովյանի կյանքին և գործին, մասնավորապես ստեղծագործության գրական պատմական արժեքին և կենսագրության մութ մնացած կետերին։

1939 թ. «Խորհրդային Հայաստան» թերթում լույս տեսավ Ռուբեն Զար-

յանի «ՌՎ Է Խաչատուր Արովյանը» աներևույթ փոքր-ինչ սենսացիոն թվացող հոդվածաշարը: Հետևեցին մի շարք նոր ուսումնասիրություններ ու զրբեր: 1939—40 թթ. նա գրեց «Վերք Հայաստանի» վեպի նոր հրատարակության առաջաբանը և «Արովյանի կյանքը» գիրքը: Ռ. Զարյանի առաջաբանով, նորահայտ նյութերի պարզաբանմամբ, գիտական ծանոթագրություններով լույս տեսավ Արովյանի «Նախաշավիղը», որն, ի դեպ, գիտնականը առաջինը ակադեմիայում պաշտպանեց իբրև թեկնածուական դիսերտացիա: Վերջապես 1948 թ. «Արովյանի ստեղծագործությունը» ժողովածուի մեջ տեղ գտան Զարյանի բանասիրական ընդարձակ քննությունները Արովյանի մասին:

Իսկապես ասած, ի՞նչ էր պատահել: Մի՞թե հարկ կար հասարակությանը բացատրել, թե ո՞վ է Խաչատուր Արովյանը, նորից դառնալ նրա կյանքի դրվագներին և «Վերքին...»: Կար այդ հարկը, և հարցը դրված էր բնավ էլ ոչ սենսացիայի համար: Ամենից առաջ, ասենք, մեծ գրողները երբեք չեն սպառվում որևէ սերնդի քննադատության կողմից: Ամեն նոր սերունդ մեծ գրողի հետ մտնում է բարոյական և գեղագիտական բնույթի նոր առնչության մեջ, որը և բացում է հանճարի հարստության նոր կողմերը: Վ. Բելինսկու հանճարեղ հոդվածաշարից հետո Ռուսաստանում որքան զրբեր են գրվել Պուշկինի մասին... Այս իմաստով Խ. Արովյանը ևս՝ մեր ազգային նոր գրականության հիմնադիրը, աշխարհայեցողության և գաղափարախոսության մեծ սկզբնավորողը, տալիս է բազմաշերտ հարստություն, մշտապես բացվում թաքուն հրապուրներով, որոնք, անտարակույս, ամեն սերնդի մղում են նոր որոնումների ու քննության: Մյուս կողմից, այդ քննությունը խիստ անհրաժեշտ էր, քանի որ հենց մոտ անցյալում 20—30-ական թվականներին, մեր գեղարվեստական ու քաղաքական մտածողության այդ ազնիվ ակունքը պղտորվել էր գոեհիկ սոցիոլոգների կողմից: Եվ վերջապես, Արովյանի ժառանգության զգալի մասը, հոդվածները, նամակները, բազմաձևյալ կապերը, կյանքի շատ հանգամանքներ մնում էին արխիվներում, չպարզաբանված:

Եվ դարձյալ երկու մեծ գրողները խիզախեցին արվեստի լեզվով, որպես ձևով բացել Արովյանի դրաման և մեծությունը: 1933 թ. Զարեհը գրեց «Դեպի լյաոն Մասիս» պոեմը, իսկ Ակսել Բակունցի «Խաչատուր Արովյան» հոյակապ կերտվածքը մնաց անավարտ:

Գիտության մեջ Ռուբեն Զարյանը գնում է այս ուղիով: Նոր սերնդին բացատրում է Խ. Արովյանի գործի և կյանքի մեծությունը, նրա անդուլ աշխատանքը, ազգային լուսավորության համար մղված պայքարը, մարդկային դրաման, գրական սխրագործության ազգային և ժողովրդական հիմքերը:

կենսագրության, ծննդյան, ուսման, ճանապարհի և երկերի ստեղծագործական պատմության գաղտնիքները: Գրում է հիմնավոր փաստերով, տրամաբանված, շատ հաճախ էլ բացելով փաստերի պոեզիան: Այստեղ երևան է գալիս նրա ոճի մի հատկությունը: Զարյանը գիտական մեկնաբանությունները, տրամաբանական վերլուծությունները դնում էր գեղեցիկ ձևի մեջ, գրում է ջերմ ու պատկերավոր, զուլալ ու բյուրեղյա լեզվով, այսինքն գիտությանը մասնակցում է նաև գեղարվեստական խոսքի ներշնչված մարդը:

Ես այսօրվա պես հիշում եմ այն արձագանքը, որ գտավ «Արովյանի կյանքը» խոր և գեղեցիկ ուսումնասիրությունը, որն, ի դեպ, ունեցավ չորս հրատարակություն, տպագրվեց նաև ռուսերեն և իսպաներեն: Այդ գրքի գլխավոր արժանիքն այն էր, որ Զարյանը առանձին ուժով, նորովի բացում էր Արովյանի ստեղծագործության արժեքը՝ կյանքում, գրական գործի մեջ և պատմության ճանապարհին: Ուսանող երիտասարդությունը արտասավոր հետաքրքրություն էր ցուցաբերում Զարյանի Արովյանին նվիրված հոդվածների ու գեկուցումների նկատմամբ: Դա մի վառ վկայություն էր այն բանի, որ գրականագիտությունը վերադառնում է նվիրական արժեքներին ու գեղեցիկ ակունքներին, երիտասարդությանը սերտորեն կապելով հայրենի գեղեցկությունների և տառապանքով ծնված ազգային ավանդների հետ:

Այդ նպատակն էին հետապնդում նաև որոնումներից ծնված բանասիրական մեծ ու փոքր գյուտերը, կենսագրական փաստի ճշտումը, նոր ձեռագրի ու կապերի լուսաբանումը: Այս հանգամանքը գրական պատմական առանձնահատուկ իմաստ էր տալիս Ռուբեն Զարյանի և նրա սերնդակից մի բանի գրականագետների՝ Արամ Դանալանյանի, Մ. Մկրյանի, Սողոմոն Սողոմոնյանի, Արամ Ինճիկյանի, Էդ. Թովչյանի աշխատանքներին: Ես այստեղ հատուկ ուզում եմ ընդգծել նաև մեր գրականագիտության մեծ երախտավոր Արսեն Տերտերյանի աշխատանքները, որոնցում տաղանդով հերքվում էին ուրիշների և սեփական մոլորությունները, ստեղծվում էր ամուր 20-յոթ գրական մտքի պատմության մեջ:

Ռուբեն Զարյանի այս մեծ աշխատանքն ուներ իր տեսանելի ու անտեսանելի կողմերը: Քչերը գիտեին, որ նրա զուլալ, բյուրեղացած էությունը, բանասիրական և քննադատական նրբին գյուտերը ծնվել են ծանր, այսպես ասած՝ «սև աշխատանքից», բազում որոնումներից, զուգորդումներից, տառաջուկ արխիվային նյութերի հետազոտություններից: Նրա երկերի ազնիվ բնույթը ձևավորվում էր գրական մշակի անդադրում, «հասարակ» աշխատանքի մեջ:

Այս ամուրով չափազանց հետաքրքրական է նրա աշխատանքը նաև հայ ռեալիզմի ավանդների, մասնավորապես Գ. Սունդուկյանի ստեղծագոր-

ծության գնահատության հարցում: Այստեղ էլ կային կնճոտ ու վիճելի հարցեր, կարոտ պարզաբանման ու վերագնահատության: Տասնյակ տարիներ հայ ռեալիզմը, որպես գրական պատմական երևույթ և գեղագիտական հարթություն, կապվել էր սոսկ լիբերալ բուրժուազիայի գաղափարախոսության հետ, անտեսվել էր ռեալիզմի համաժողովրդական բովանդակությունը, դեմոկրատական ակունքները: Աշխարհայացքը կտրելով ստեղծագործական տարերքից, անվերջ վարժություն անելով սոցիոլոգիական պատմությունը, ու քննադատությունը, ինքնին հասկանալի է, անտեսում էր երկերի հոգեբանական հարստությունը, ներքին գեղեցկությունները, մարդկային ուրույն երազներն ու տառապանքը, այսինքն՝ մի յուրօրինակ անարարություն, արվեստից դուրս էր մղում արվեստի էությունը: Եվ ահա, Ռուբեն Զարյանը 50-ական թվականներին կազմում և մանրամասն ծանոթագրում է Սունդուկյանի երկերի երեք հատորը, ուր տեղ են գտել նաև վարիանտները: Նա հրմտորեն ցույց է տալիս այդ երկերի ստեղծագործական պատմությունը, ուշադիր քննում հեղինակի գաղափարական-գեղարվեստական վերելքը: Այդպիսի մի կարևոր աշխատանք էր նաև ավելի վաղ շրջանում Նար-Դոսի վեց հատորյակի հրատարակությունը:

Այս հիմնական աշխատանքները ստեղծվել են տարիների սկեռուն կենտրոնացման ու լարման ընթացքում: Բայց դրա հետ միասին, Ռուբեն Զարյանը բնավ աչքաթող չի արել ժամանակակից գրականության հարցերը: Ես ուզում եմ նշել այս աշխատանքի երկու կողմերը՝ գրական-քննադատական և գրական-կազմակերպչական: Առ գրել է մի շարք ուսումնասիրություններ նորագույն գրողների և նշանավոր երկերի մասին: Այսպես, նա վերագնահատեց Ակսել Բակունցի ստեղծագործությունը, գրելով միհատորյակի ընդարձակ առաջաբանը: Գրեց շատ ջերմ, նյութի զգացողությամբ, հմտորեն բացելով Բակունցի աշխարհը, ոճի հաշկական և օտար ակունքները, նուրբ և դիպուկ բնութագրելով նրա տարերքը: Այդպիսի ինքնատիպ խոսք է «Քաջ Նազարի» առաջաբանը: Բայց ոչ միայն վարպետների մասին: Լինելով նաև «Սովետական գրականություն» ամսագրի խմբագիր, քննադատը, ինչպես մեր հներն էին ասում, բարձր խոհակնությամբ, իր խրճատների զգեստը տարածում է նաև երիտասարդ ձիրքերի վրա: Այսպես, իր հոդվածներում նա գնահատել է Հովհ. Ծիրագին, Ս. Կապուտիկյանին, Վահագն Դավթյանին, Գևորգ Էմինին, Մ. Մարգարյանին, արժեքավորել Անահիտ Սահինյանի «Խաչողիկներ» վեպը, այսպես նա ուղի է նշել Վիգեն Խեչումյանի համար՝ գնահատելով միջնադարյան գողտրիկ նովելների գիրքը՝ «Զվարթնոցը»: Վերջապես նա առաջինը նկատեց պատանի Պարույր Սևակի խոհական զորեղ տարերքը, պատերազմի տարիներին իր խմբագրած ամ-

սագրում տպագրելով նրա առաջին բանաստեղծությունները: Ես կուզեի ընդ-
գծել նրա խիստ բարյացակամությունը նաև գրականագիտական նոր սերնդի
նկատմամբ: Նա լավ գիտի իր կատարած մեծ գործի նշանակությունը, ո-
մանց պես չի տագնապում և շփոթվում, երբ նորերը ձեռք են զարկում իր
նախասիրած թեմաներին: Ավելին, խրախուսում ու գնահատում է արվյա-
նագիտական նոր աշխատանքները, բանի որ Արովյանի մասին խոսակցու-
թյունը ինչ-որ չափով հավերժական է, և հենց այդ հավերժական գրույցի
համար նա շատ բան է քերել իր ջանելությունից, հոգեկան լարումներից ու
իդեալներից:

Ռուբեն Զարյանը, նույնիսկ այն ժամանակ, երբ մեծապես բռնված էր
հայ թատրոնի պատմությամբ և Ծեքսպիրով, պահպանել է իր կապը հայ
գրականության և նորագույն շրջանի հետ: Բայց որքան էլ ամուր լինի այդ
կապը, չենք կարող չնշել, որ վերջին երկու տասնամյակում նրա տաղանդը
ծաղկել է գերազանցապես թատրոնի պատմության ոլորտում. ես նկատի
ունեմ «Սիրանույշ» և «Պետրոս Աղայան» մենագրությունները, որոնք այսօր
կարդացվում են նույնպիսի հափշտակությամբ, ինչպես, ասենք՝ «Արովյանի
կյանքը». դրանք իսկական գիտական և գրական հուշարձաններ են...

Բայց ասենք նաև: Ռուբեն Զարյանը թատրոնի տարերքը տարավ մեծ
հարստություն: Բանասիրական նրբություն և հմտություն, գրական երե-
վույթների ներքին գեղեցկության խիստ զարգացած զգացողություն և փորձ:
Եվ հենց թատրոնին նվիրված մենագրություններում դժվար չէ տեսնել գրա-
կան քննադատին և պատմաբանին, որը համարձակ մոտենում է հայ և օ-
տար դրամատուրգների երկերի հոգեբանական գաղտնիքներին:

Բայց ահա մեզ թույլ ենք տալիս մի ենթադրություն անելու: Թերևս,
ծանրացած բարձր խոհականությամբ և իր նոր հարստությամբ զորացած,
նա մի նոր դարձ կատարի դեպի վաղեմի ներշնչումների տարերքը, հայ գե-
ղեցիկ գրականության ոլորտը, որին տվել է ջանել օրերի ոգևորությունը,
մտքի լարումն ու հոգու կրակը: Մենք հավատում ենք այդ բաղձալի դարձին,
բանի որ Ռուբեն Զարյանի տաղանդը զարմանալի կենսունակ է, ստեղծա-
բորձական եռանդը՝ անսպառ...

ՊԻՈՆ ՀԱԿՈՐՅԱՆ
Քանափրության դոկտոր

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ում գրական հետաքրքրությունները ծաղկել են 30-ական թվականներին, ում համար թանկ են եղել մայրենի խոսքն ու մշակույթը և ով գրասերի մոլուցքով տարված՝ տարիներ շարունակ մաշել է գրախանութների շեմքերը, նա չէր կարող անտարբեր անցնել Ռ. Զարյանի՝ հայ գրականության և մշակույթի երկարամյա ու անդուլ աշխատավորի անվան կողքով, որի գրականագիտական-քանափրական շոնդալից բեմելն սկսվում է հենց նույն ժամանակներից:

Ծփումները հայագիտության ու հայրենի գրականության դասականների հետ Ռ. Զարյանի համար դառնում են ուսումնառության նույնպիսի դրսյոց, ինչպիսին էր Երևանի պետական համալսարանը, որի շրջանավարտներից է նա:

Ուսուցիչների և ընթերցող հասարակության հիացմունքին արժանացած նրա ուսանողական ատենախոսություններին և լրագրական հոդվածներին, որոնց թվարկումը մեզ շատ հեռու կտաներ, շուտով փոխարինելու են գալիս գրական-քանափրական և բնագրագիտական լուրջ աշխատություններ, որոնց հրատարակության պատրաստումը երիտասարդ Ռ. Զարյանին վստահել էր մեր ամենագարգացած և բարձրաճաշակ գրողներից մեկը՝ Ե. Զառենցը, որն այն տարիներին գլխավորում էր Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժինը:

Նախ և առաջ Ռ. Զարյանը ձեռնարկում է հայոց նորագույն քանաստեղծության հիմնադիր Հ. Հովհաննիսյանի երկերի գիտական ժողովածուի հրատարակությանը. ծրագրվում էր երկու հատոր, բայց լույս է տեսնում միայն առաջինը՝ չափածոյին նվիրված գիրքը (1937), որին այնուհետև հաջորդում

են՝ Կար-Դուսի երկերի լիակատար ժողովածուի յոթ հատորները (1938—1947), 1860-ական թվականների գրական շարժման եռանդուն մասնակիցներից և հայ ռեալիստական արձակի սկզբնաղբյուրման գործում իր որոշակի նշումն աներդրած, բայց և հետագայում հանրալի մոռացված Գ. Տեր-Հովհաննիսյանի «Տեր Սարգիս» վեպը (1938): Զուգահեռաբար լույս է ընծայում նաև հայ ամենահետաքրքրական և հետազոտման ատումով չափազանց բարդ հեղինակներից մեկի՝ Վ. Փափազյանի ընտիր երկերի երկհատորյակը (1939—1940): Ավելի ուշ պատրաստում է նաև հոշակավոր հայ դրամատուրգ Գ. Սունդուկյանի երկերի ակադեմիական քառհատորյակի առաջին երեք գրքերը (1951—1952):

Այս բոլոր աշխատանքներն էլ, որ սովետահայ բնագրագիտության երախայրիքներից են, կատարված են մեծ հմտությամբ ու համբերությամբ, համապատասխան հեղինակների երկերի սկզբնական հրատարակությունների և ստեղծագործական ձեռագրերի ընձեռած տարբերակների հանգամանակից հաշվառման (եթե, իհարկե, այդպիսիք գոյություն ունեն), առանձին վերջրած այս կամ այն երկի ստեղծագործական պատմության վերաանդեղմամբ, դուգահեռաբար լուսաբանելով նաև դրանց ամոնչություններն ու փոխադեցուցությունները, անկախ նրանից, թե թելերը ուր են տանում՝ դեպի օտար ափեր՝, թե՛ հայրենի քերթության խորքերը: Կարճ՝ մասնագետ-բանասերն աւմեմոր գգացնել է տալիս իրեն:

1930-ական թվականների մեր գրական կյանքի մեծագույն իրադարձություններից մեկը Խ. Աբովյանի գրական ծառանգության, ինչո՞ւ չէ, նաև նրա, իբրև մարդու և ստեղծագործող անհատականության, հայտնագործումն էր, որին ազդակ ծառայեցին նրա հարյուրների հասնող անտիպ ու անհայտ երկերի հայտնությունը, շնորհիվ այն ազնիվ ընդառաջման ու ըմբռնման, որ հանդես բերին մեծ գրողի թողնե՞րը՝ Հայաստանի գրական թանգարանին հաճնելով իրենց հանձնարել պապի թողուցները։ Դրանից հետո արդեն կատարվեց անբնականալեյնին. հայ մթնոլորտը, կարծես միանգամից, լցվեց Խ. Աբովյանով։ Նրան էին դիմում և կոչումով բանասերները, և գրողներն ու արվեստագետները, և սիրողներն ու սկսնակները։ Վերածնված Խ. Աբովյանը իր կենսահաստատ գաղափարներով ու հմայիչ անհատականությամբ հնչում էր չափազանց արդիական ու ժամանակակից. նա մասնակցում էր հայ մարդու հոգևոր աշխարհի վերակառուցմանն ու ազնվացմանը, ոտս և Սովետական Միության մյուս ժողովուրդների հետ հայության եղբայրական ու բարեկամական կապերի ամրապնդմանը, ազգերի մերձեցմանն ու փոխ-ըմբռնմանն ընդհանրապես։

Եվ այս շարժման հորձանուտում ամենուր երևում էր Ռ. Զարյանը՝ սո-

վետահայ արվյանագիտության ճանաչված հեղինակություններից մեկը:

Խ. Արովյանով խանդավառված իր գրչակից ընկերների հետ ու, թերևս, բոլորից ավելի, Ռ. Զարյանը հանդես է գալիս հրապարակային դասախոսություններով, նրա կյանքի ու ստեղծագործության անհայտ էջերին նվիրված հրապարակումներով ու հոդվածներով, Խ. Արովյանի տիրական գահն ու իրավունքները մեր նոր քերթության պատմության մեջ վերահաստատելու ազնիվ ձգտումով. վուզար-սոցիոլոգիզմի վարդապետությունը սերտաժ որոշ վայ-գրականագետների ասպատակության պայմաններում դա բոլորովին էլ դյուրին գործ չէր:

Շուրջ երկուսուկես տարվա ընթացքում Ռ. Զարյանը տպագրության է պատրաստում և հաջորդաբար լույս ընծայում՝ Խ. Արովյանի բայաթիների ընտրանին (1939), «Վերք Հայաստանի, ողբ հայրենասերի» պատմավեպի սովետական առաջին և, ըստ ամենայնի, գոհացուցիչ հրատարակությունը, միայն թե դեռևս ավանդական ծավալով (1939), ընտիր երկերի երկհատորյակը (1939—1940), ծրագրում էր մի երրորդ հատոր ևս, բայց սկսված պատերազմը խանգարեց... Հենց այդ ժամանակ էլ նա իրականացրեց «Նախաշալիղ կրթության» ուսումնական ձեռնարկի լուսատիպ հրատարակությունը (1940): Առաջին երկուսին կցված են համաձայնարարական ու սեղմ առաջաբաններ, իսկ վերջիններին՝ ընդարձակ ներածական ակնարկներ, բազմաթիվ ծանոթություններ, մեկնաբանական հոդվածներ: Ռ. Զարյանի ջանքերով է հիմնադրվում նաև «Արովյանի գրադարան» մատենաշարը (1941, լույս է տեսնում յոթ գիրք):

Վարակող էր Ռ. Զարյանի խոսքը՝ ներշնչված ու խանդավառող: Ծառ տարիներ անց, այսօր էլ, վերակենդանանում են մարդկանց հիշողության մեջ ու կրակով լցնում նրանց սրտերը «Վերքի» հրատարակությանը կցված նրա «Մի քանի խոսքի» բառերը. «Վերք Հայաստանին» վեպ չէ սովորական առումով: Դժվար է նույնիսկ անուն գտնել, թե ինչ է դա: Հազիվ թե կարելի լինի մի երկրորդ այդպիսի վեպ մատնացույց անել. թերևս Եղիշեի Պատմությունը, մեկ էլ՝ Նարեկացու Ողբը: Հիրավի, «Վերքը» վեպ չէ, այլ ողբ, դարերի ողբերգ: Դարերն իրենց հառաչանքը քամել են «Վերքի» մեջ: Թվում է, թե «Վերքը» թանաքով չի գրված, այլ արցունքով, արյունով...»:

Ռ. Զարյանի այս ու մյուս հրատարակությունները աչքի էին ընկնում ոչ միայն իրենց հարուստ բովանդակությամբ և գիտական սկզբունքներով, այլև բարձրանաչակ ձևավորմամբ ու տպագրության մաքրությամբ և երեկույթ էին նաև նորագույն շրջանի հայ գրատպության պատմության մեջ: Դրանք ընթերցողի մեջ պատվաստում էին գեղարվեստի ու գեղեցիկի ճշակ...

Այս բոլորից բացի՝ Ռ. Զարյանի գրչի արգասիքն է ընթերցող լայն շրջաններին հասցեագրված «Արուսյանի կյանքը» աշխատությունը (1939), որն իր ընդարձակ և համառոտ տարբերակներով ունեցել է վեց հրատարակություն, ապա և թարգմանվել ռուսերեն (Մոսկվա, 1955) ու իսպաներեն (Բուենոս Այրես, 1954), որ անմախաղեպ երևույթ է մեր գրականագիտական ստորյայում:

Հայրենական մեծ պատերազմը փոխեց շատերի կյանքի և գործունեության ուղին, և Ռ. Զարյանը չէր կարող բացառություն կազմել: Հանգամանքների բերումով՝ բոլորովն է նրա հին սերը դեպի թատրոն. նա սկսում է ավելի ու ավելի կյանվել հայ թատրոնի պատմության ու տեսության, ռուս դասականների և Վ. Շեքսպիրի երկերի հայկական բեմադրությունների հարցերով, չնայած շարունակում էր մեկ-մեկ հանդես գալ նաև գրականության պատմությանը նվիրված հոդվածներով: Գ. Սունդուկյանի երկերի ակադեմիական հրատարակության երեք հատորները վերջակետ են դնում Ռ. Զարյանի տառաճումներին, և նա այնուհետև ամբողջությամբ նվիրվում է հայ թատրոնին ու Շեքսպիրին, աստիճանաբար հրատարակելով Սիրանուշի ու Պ. Ադամյանի կյանքին ու դերասանական արվեստին նվիրված հմուտից ուսումնասիրություններ, հայ թատրոնի ականավոր գործիչների մեծ ու փոքր դիմանկարներ, Վ. Շեքսպիրի տեղեփագործության՝ հայ կյանքում խաղացած դերի քննություններ և այլն: Միակ շեղումը, եթե կարելի է դա շեղում համարել, մեկնաբանման այն փորձն է, որ 1955 թ. լույս տեսավ որպես առաջաբան Ա. Բակունցի երկերի եռմահու առաջին հրատարակության:

Գրական-բանասիրական հետախուզումներին հրաժեշտ տալու և թատրոնին փարելու օրերին Ռ. Զարյանն ընթերցող հասարակությանն է ներկայանում նաև իր տաղանդի նոր կողմերով՝ հուշագրողի մախանձելի կարողություններով և գրողի ինքնատիպ ոճով: Նրա պատումների մեջ վերակենդանացում են հայոց նոր ու ժամանակակից գրականության շատ մեծեր, պատկանելի հաջագետներ, արվեստի աշխարհի մարդիկ, պետական ու հանրային գործիչներ, մանկավարժներ... Մամուլում և առանձին գրքույկներով հրատարակված հուշերի լավագույն մասը Ռ. Զարյանն ամփոփել է երկու գրքի մեջ՝ «Հուշապատում» խորագրով, որոնք հրապարակ են եկել վերջին տարիներս (1975, 1977): Ամեն ինչից երևում է, որ հեղինակը առաջիկայում իր երկրպագուներին կուրախացնի դրանց նոր շարունակությամբ:

Ռ. Զարյանն իբրև գրականագիտության ու արվեստի աշխարհի եռանդուն գործիչ, տարբեր ժամանակներում վարել է մի շարք կարևոր պաշտոններ՝ Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչ, «Մովետական գրականություն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր, ՀՍՍՀ գիտությունների ակադե-

միայն արվեստի ինստիտուտի դիրեկտոր՝ վերջինիս հիմնադրման օրից մինչև այսօր, յուրովսանն ու լավագույնս դրսևորելով իրեն իբրև գրական ու գիտական կյանքի կազմակերպիչ, հայ շեքսպիրագիտական կենտրոնի հիմնադիր ու գիտական ղեկավար...

Ի գնահատումն արվեստագիտության դոկտոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր Ռ. Զարյանի գիտական մեծ վաստակի՝ նա ընտրվել է ՀՍՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, իսկ օրերս պարգևատրվել է Ժողովուրդների բարեկամության շքանշանով:

Ծննդյան յոթանասունամյակի օրը ցանկանք բազմաշխատ հոբելյարին երկար տարիների կյանք, անսպառ եռանդ և բեղմնավոր գործունեություն հայ մշակույթի անդաստանում:

«Լրաբեր», 1979, № 10, էջ 105—108:

ՀՐԱՉՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
Բանաստեղծ

ՄԱՐԴՈՒ ԳԵՂԵՑԻԿ ԿՈՉՄԱՄԲ

Ակսել Բակունցին բնութագրելիս Ռուբեն Զարյանը հիշեցնում է չեխովյան հերոսի ձևակերպումը. մարդու ամեն ինչը պետք է գեղեցիկ լինի՝ տեսքը, հոգին, հագուստը, ժպիտը: Բակունցին ես քիչ եմ տեսել, աղոտ էլ հիշում եմ: Նրա մեջ կատարյալ շատ բան կար, որ ցուցյում է մասնադրական ստեղծագործության մեջ: Հիրավի մա վստեմ տեսք ուներ և խորունկ հոգի: Բայց լեռնականի ծագում և բնավորություն ունեցող Բակունցին վերագրվող այդ բնորոշումը ես աներկբա կվերագրեի մասնադրական իրեն՝ Ռուբեն Զարյանին, հայ մշակույթի այն անխոնջ մշակին, որն իր մեջ համադրում է անձի և գործի մի եզակի ներդաշնակություն: Մի մտավորական, որ ոչ թե այդպիսին է իր դիպվածով, գրաված դիրքով, պաշտոնի բերումով, գիտական կոչումով և տարիների մեխանիկական վաստակով: Ռուբեն Զարյանը մտավորական է էությամբ, ի բնե, ի վերուստ: Մտավորական է մարդկային իր կոչումով, ստեղծագործական դիմամիկայով, վարքով ու բարքով, կեցվածքով ու պահվածքով:

Իսկ ամենից առաջ, անշուշտ, մի հարուստ վաստակից է ձևավորվում մտավորականի՝ մտքի աշխատավորի նրա կերպարը: Ինչքա՞ն առատ բաժին մա ունի մեր գրականության և արվեստի զանաթանում, ի՞նչ կարևոր տարածք ունի նրա գործը մեր մշակույթի անդատաճան:

Ռուբեն Զարյանի կյանքի ճանապարհը չի եղել վարդալից, հարթ՝ սիլվամարգերով ձգված: Ամեն մի (ստեղծագործական իմաստով) եռանդուն մտավորականի, գիտնականի ուղին երբեմն կեղծմաների դեմ է դուրս գալիս, երբեմն անակնկալ վայրէջքի հանդիպում, երբեմն՝ նեղանում: Այդպես է լինում կյանքի ուղին, որն, այնուամենայնիվ, ընթանում է առաջ և վեր,

դժվարին մի ուղի, որն, իսկապես, թերևս է դառնում, երբ լցվում է ստեղծագործության բուն արգասիքով ու ստեղծագործական անկրկնելի բերկրանքով: Զահել տարիներին նա ևս, բնականաբար, առանձին դեպքերում կարող էր մոլոր կարծիքներ կամ ենթադրություններ անել այս կամ այն գրքի, գրողի, փաստի մասին: Բայց որտե՞ղ և երբ է ծնվում այն գիտնականը, գրողը, որ, Ջևսի գլխից ծնված Աթենաս Պալասի նման, ի ծնե անխալակալան և իմաստուն լինի: Տարիների հետ, գրեթե հիստ¹ուն տարի Ռուբեն Զարյանը կարողացավ հաղթահարել երիտասարդ տարիքին հատուկ մտայնությունների վաղաճ պահերը, իր միտքը դարձնելով հարուստ, կայուն, խորունկ ու լայնշի: Գիտնականը, որ այժմ, արժանավորապես վայելում է բարձր հարգանք ու համակրանք, միշտ չէ, որ եղել է անվրդով, գոհ ու երջանիկ: Տարբեր ժամանակներ նա ունեցել է ախտյաններ, ընդդիմախոսներ, բավականաչափ ուժեղ քննադատներ: Դա ևս բնական է, քանի որ նա չէր ապրում մեկուսի, անջատ, ինքնաբավ կյանքով: Այդ ժամանակները բուն էին, հարափոփոխ, իսկ նա գտնվում էր գրական-գեղարվեստական կյանքի բուն ոլորտի մեջ:

Բարեբախտաբար, հետագա ժամանակները բազմիցս հաստատեցին գիտնականի կոսմոսների ճշմարտացիությունը: Խոսքը վերաբերում էր Խաչատուր Աբովյանի Աղասու կերպարի մեկնությանը թե «Սովետական գրականություն» ամսագրի (որի խմբագիրն էր նա) պրոֆիլին ու բովանդակությանը, Վահրամ Փափազյանի Օթելլոյի դերակատարմանը թե սկսնակ Պարույր Սևակի գրական մոտքի հովանավորությանը, նա միշտ հանդիպում էր առանձին դիմադրության, հակամետ կարծիքների և, այնուամենայնիվ, Ռուբեն Զարյանը չէր ընկրկում, չէր հանձնում իր սկզբունքների պաշտպանության դիրքերը: Իսկ դա դյուրին բան չէ: Զարմանալի է, այո, բայց եղել են օրեր, երբ նրա (նաև ուրիշների) գեղագիտական ճաշակն ու մոտեցումն այսպանվում էր, և նա պիտի մարսեր «Էսթետացող քննադատ» հոդի անվանարկումը, քանի որ ժամանակին բարձր արվեստի պահանջը մղված էր հետին, աննշան պլան: Նման դեպքերում սկզբունքի պաշտպանությունը ոչ միայն գիտական, այլև քաղաքացիական սխրանքի նշանակություն է ստանում:

Զաղավաղելով իր սկզբունքները և սկզբունքայնությունը, Ռ. Զարյանը, ինձ թվում է, երբեմն հոգնում էր երկար վիճաբանություններից և համառ հակամարտություններից: Դա պատահում էր հատկապես գրական հարցերի հետազոտությունների և մեկնաբանությունների շրջանում: Թերևս դա էր պատճառը, որ նա, սկզբում այնքան հափշտակված գրականությամբ, մի գեղեցիկ օր անցավ հայ հին ու նոր թատրոնի ուսումնասիրության մարզը,

հշանալոր թատերագետ և ուսուցիչ երիտասարդ թատերագետների: Նրա գրական ընկերներն աիտասանքով են նշում այս փաստը, քանի որ հիշում են, թե ի՞նչ ծաղկունքով բացվեց նրա գրականագիտական-քննադատական ստեղծագործության գարունը: Քչերից մեկը, որ իր մուտքից հետո անմիջապես արժանացավ ժամանակի հռչակալոր գրողների ու գիտնականների ուշադրությանը և սպասելիքներին, Ծիրվանգաղեի, Իսահակյանի, Դեմիրճյանի, Չարենցի, Ջորյանի, ինչպես նաև Աբելյանի, Աճառյանի, Լևոնյանի, Խոռենի Սարգսյանի ջերմ վերաբերմունքին: Երիտասարդներս մեր հերթին հափըշտակությամբ էինք սպասում նրա հոդվածներին, նրա խմբագրած ամսագրի համարներին, հրատարակած գրքերին: Ոչ ոք չի կարող մոռանալ, թե ինչպիսի հմուտությամբ ու սիրով է նա փալփալել գրական նոր անունների հայտնությունը, դատնալով շատերի, ինչպես Չարենցը կասեր, չիչերոնեն՝ ողեցույցը: Գ. Էմինի, Վ. Խեչումյանի, Պ. Սևակի և դարձյալ մի քանի տաղանդավոր գրողների առաջնեկությունը հաստատվել է նրա «կնքահայրությունը»: Դա ստունին ու ստորյա գործ չէ. հատիկի մեջ կանխորոշել ապագա հասկը, կաթիլի մեջ կանխատեսել նրա գալիք զանգվածը:

Ռուբեն Չարյանը շնորհաատ անհատ է: Ինձ թվում է, որ գրականագետ-թատերագետ լինելով, եթե նա փորձեր աներ, կարող էր տաղանդավոր գրող դառնալ, կարող էր նույնիսկ ռեժիսոր լինել: Ով նրան ճանաչում է, գիտե, թե ինչպիսի հարգալից լուծությամբ է ունկնդրում մարդուն, կարծես հետևում է գրուցակցի ոչ միայն մտքին, այլև գրուցելու կերպին, հետևում է նրա ոչ միայն շարժումներին, այլև պահի հոգեբանական անտեսանելի ակունքին, ուսումնասիրում է նրան: Եվ զարմանալի չէ, որ նրա հուշագրությունների մեջ ընթերցողը ոչ միայն հասնի է դառնում փաստին, այլև տեսնում, շոշափում է «հերոսի» անձը, նրա տեսքը, մարդկային ինքնատիպությունը, բնորոշ խոսքն ու ձևը, նրա կենցաղային մանրամասները: Չարյանը թափանցում և ընկալում է գրքի ոչ միայն մտալոր-հուզական էությունը, այլև տողերի, նախադասությունների խորքից երևացող հեղինակի հոգին, նրա դեմքը: Դա չափազանց կարևոր է առանձնապես պոեզիայի ընթերցողի, պոեզիայով ապրող գրականագետի համար:

Արտաբուստ մեղմ ու անդորր, թվում է թե՛ ֆեզմատիկ բնավորության տեր Ռուբեն Չարյանը հոգով մնում է ջահել ու կենսասեր: Բնավորության «տերյանական» կեղևի տակ նրա սիրտը լի է կյանքի կարոտով, զվարթության երգերով, սիրո և լավատեսության հյութերով: Նրա մանկության և պատանեկության օրերը անցել են կովկասյան ալմպիսի կենցաղից, պայծառ քաղաքներում, ինչպես Գյումրին է և Թիֆլիսը: Միջավայրը չէր կարող դրուշմ չդնել կյանքի վրա: Ես մի շարք ստիթներ եմ ունեցել համատեղ ողոկո-

րության մեջ տեսնել Ռուբենին՝ ուրախ ժամանցի պահերին: Ծատ ջահելներ ձանձրացել, հոգնել ու թռչնել են այդ պահերին, իսկ նա մնացել է անձան-
ձի, արթուն, ուրախ մինչև լուսաբաց: Այսպես, մինչև այսօր, մինչև իր յո-
թանասունամյակի օրը: Հեմ կասկածում, որ նա այդպես էլ կմնա դեռ երկա-
ր ու երկար ժամանակ:

Ռուբեն Զարյանը բախտավոր մարդ է: Զգիտեմ, անձնական անկետա-
յին թերթիկը ինչքանով է բավականացնում տեղավորելու նրա աշխատանք-
ների և աշխատությունների ընդհանուր գումարը, բայց նրանց սոսկ թվար-
կումը չէ: Ամեն մի աշխատանքի և աշխատության նշանագրության տակ
հարկ է պատկերացնել հոգու և մտքի լարման, ստեղծագործական որոն-
ման, հույզի, սրտի, արյան բաբախը, ներշնչանքի այն հուրը, որ բխում է,
արծարծվում միայն ճշմարիտ ու տաղանդավոր մարդկանց հոգևոր քուրա-
յում: Ուսուցիչ, քննադատ, գրականագետ, արվեստաբան, հուշագիր լինելով՝
հանդերձ, նա տարիներ շարունակ եղել է մտավոր օջախների ղեկավար՝
նոխացնելով իր հասարակական գործունեությունը: Եվ որտեղ և ինչ եղել է
նա՝ հրատարակիչ թե խմբագիր, դիրեկտոր թե գիտական խորհրդի մաս-
նակից, կարևոր հանձնաժողովի անդամ թե նախագահ, նախաձեռնության
կազմակերպիչ թե կատարող, ամենուր նա չի խնայել իր ներշնչանքի ու ե-
ռանդի այդ հուրը, ամեն անգամ նա երևացել է գրականության, արվեստի,
գիտության բազմիններին նվիրված անկաշառ ու անբասիր կրթով, անսպառ
խանդավառությամբ, մարդու գեղեցիկ կոչման մշտական զգացողությամբ:

Նրա բարեկամներն այսօր հիմք ունեն երախտագիտությամբ դիմելու
և շնորհավորելու նրան, իսկ ինքն իրավունք ունի վաստակած մարդու հը-
պարտությամբ կանգնելու իր բարեկամների բաց և անկեղծ հայացքի առաջ:

ՆՇԱՆԱՎՈՐ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆԸ

Յուրաքանչյուր կենսագրության գնահատության չափանիշը նրա բովանդակությունն է, այդ բովանդակության հարստությունը, մարդկային ու հասարակական արժեքը: Պարտադիր չէ, որ այդ կենսագրությունը, այսպես ասած, հետաքրքիր պլոտե ունենա և անպայման կապված լինի պատմական մեծ իրադարձությունների հետ, մանավանդ, եթե խոսքը վերաբերում է արվեստի ու գրականության մշակին, որի անկետային տվյալները պետք է ոչ աւփորական հարցերով լրացնել, ուրիշ տիպի հարցերով: Բայց եթե նա ոչ թե սոսկ կարիներային անձնավորություն է, այլ նաև՝ գրական ու թատերական գործիչ, նաև՝ հասարակական, այսպես ասած կշիռը, բնականաբար, էլ ավելի է մեծանում, իսկ երբ այդպիսի մարդու կյանքի ընթացքը թելադրված է ո՛չ թե մի մասնավոր կենսագրության, այլ երկրի ու ժողովրդի ճակատագրի տրամաբանությամբ, այսպես ասած անցյալի տեղ մարդու վաստակը էլ ավելի է իմաստավորվում և դառնում ուսանելի՝ իր ժամանակակիցների համար:

Այդպիսին է Ռուբեն Զարյանը, որ հայտնի է մեզ իբրև խոշոր թատերագետ ու գրականագետ, մանկավարժ, գիտության ու հրատարակչական գործի կազմակերպիչ, հայտնի է գործունեության այս լայն շառավիղով, որ վկայում է նրա ակտիվ խառնվածքի ու անհանգիստ բնավորության մասին:

Անհանգիստ ասացի՞նք, թեև բոլորս էլ քաջ գիտենք, որ նա շատ հանգիստ և մեղմ մարդ է, վերին աստիճանի բարեկիրթ, արտաքին բոցկույններից կարծես զուրկ, ձայնը բարձրացնելու անընդունակ: Անհանգստությունը նրա համար արտաքին զարդարանք չէ և ոչ էլ ցուցադրում, այլ ներքին բովանդակություն, ապրելակերպի ու մտածելակերպի սկզբունք, որ թելա-

դրում է ակտիվ վերաբերմունք կյանքի հանդեպ, երկրի ու ժողովրդի հրատապ խնդիրներով ապրելու ամենօրյա ձգտում, երևույթ, որ կարելի է ընդհանրացնել մի կարճ և տարողունակ բառով՝ քաղաքացիականություն: Արտաքին երևույթի ու ներքին բովանդակության այս անհամապատասխանությունը վկայում է, որ քաղաքացիականությունը Ջարյանի համար ո՛չ թե ճառ է, ո՛չ թե անհարկի և անօգուտ իրարանցում, այլ էություն: Եվ այդպիսի «լուռ» ու «խաղաղ» մարդիկ հաճախ ավելի հավաստ են ընծայում, քան աղմուկարարները, որոնց հայրենասիրությունը սեփական արժանիքները ի ցույց դնելու միջոց է և ոչ թե ամենօրյա կոնկրետ ու տքնաջան աշխատանք:

Ժամանակին գոյություն ունեք հրապուրիչ մի լեգենդ Ադամյանի մասին, լեգենդ՝ քանի որ ոչ ոք չէր տեսել նրան, սակայն բոլորը լսել էին նրա մեծության մասին: Ջարյանն այդ լեգենդը վերածեց ռեալ պատմության, և Ադամյանը, ի պատիվ հեղինակի, նորի՛ց լեգենդ դարձավ, բայց արդեն իմաստավորված, միս ու արյուն ձեռք բերած և ազատված «խորհրդավորության» շղարշից:

Երկու հատորանոց այս ֆունդամենտալ աշխատության մեջ Ջարյանը հիմնականում օգտվել է մամուլում ցրված գրախոսություններից, այսինքն, հիմնվել է փաստերի վրա: Բայց ի՞նչ բան է փաստը ինքնին, եթե չկա այդ փաստի համադրումը մի ուրիշ փաստի հետ կամ ընդհակառակը՝ հակադրումը, չէ՞ որ փաստերի ճիշտ ընտրված հարևանությունն ու հարաբերակցությունն են այն հիմքը, երբ երկու փաստերից յուրաքանչյուրի առանձին ճշմարտությունից ծնվում է երրորդը, անսպասելին, այսինքն՝ հեղինակայինը: Ռուբեն Ջարյանի աշխատության էությունը, եթե կարելի է ասել, այս երրորդ ճշմարտության որոնումն է ու հայտնաբերումը, որի շնորհիվ մենք այսօր գործ ունենք ոչ թե Ադամյանի սոսկ կենսագրության, այլ նախ և առաջ նրա ամբողջական կերպարի հետ:

Նույնպիսի որակ և արժեք ունեն նաև Ջարյանի գրքերը Սիրանույշի ու Փառպազյանի մասին:

Սակայն կա մի հանգամանք, որ ես ուզում եմ հատկապես շեշտած ու ընդգծած լինել: Գրելով Ադամյանի մասին, Ջարյանը չզարգացրեց միայն ադամյանագիտությունը: Միայն սիրանույշագիտությունն ու փափազյանագիտությունը չզարգացրեց, գրելով հաշ թեմի այս երկու հսկաների մասին: Ջարյանը նրանց միջոցով հավասարապես զարգացրեց նաև շեքսպիրագիտությունը, որի առթիվ մենք պարտավոր ենք այսօր մեր երախտագիտությանը, որի առթիվ մենք պարտավոր ենք չնայած Ծեքսպիրը վաղուց է հայտնի խոսքն ասել: Եվ պատահական չէ, որ չնայած Ծեքսպիրը վաղուց է հայտնի հաշ մշակույթին, սակայն, այնուամենայնիվ, Ջարյանն էր առաջինը, որ ստեղծեց Ծեքսպիրագիտության կենտրոնը հաշ իրականության մեջ:

Մեծ է Զարյանի վաստակը նաև արվանագիտության ասպարեզում: Ու թեև երկար տարիներ է, ինչ նա ալլև չի գրադվում այդ թեմայով, բայց նրա արած գործի հետքերը թարմ են մնում մինչև հիմա: Եվ այսօր Արովյանի մասին գրելիս անհնար է չհենվել Զարյանի մեծ փորձի վրա ու շօտըրվել այդ փորձից:

Եվ, վերջապես, «Հուշապատումը», որ մի տեսակ լրացնում է մեր գրականության ու արվեստի «մույթ» կամ, ավելի ճիշտ, մեզ համար դեռևս անհայտ մնացած կետերը: Կերպարների մի հարուստ պատկերասրահ է դա, որի ոչ թե ինֆորմացիոն արժեքն է գնահատել, այլ գեղարվեստական մակարդակը, մարդկային ամբողջական կերպարներ կերտելու հեղինակի հմտությունը:

Միայն կյիներ, սակայն, Զարյանի մասին խոսելիս մոռանալ, որ պատմությանը չէ միայն, որ նա գրադվել է: Նա ամենայն ուշադրությամբ հետևելում է նաև թատերական արվեստի զարգացման այսօրվա ընթացքին, և չկա քիչ թե շատ նշանակալի թատերական մի երևույթ, որին նա արձագանքած չլինի: Ես, օրինակ, այդ գրախոսությունները, չնայած ծավալների տարբերությանը, չէի ստորադասի նրա գիտական աշխատություններին, թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը հավասարապես արժեքավոր են: Որովհետև այդ գրախոսությունները միշտ էլ պորբլեմային բնույթ ունեն, սուր են, անգիշող, սկզբունքային և միտք շարժող:

Զարյանի գլխավոր հատկանիշներից մեկն այն է, որ նրա գործերում, թե՛ մեծ, թե՛ փոքր, մշտապես միմյանց են զուգակցում հետազոտական միտքն ու քննադատական միտքը, մի միասնություն, որ հնարավորություն է տալիս խուսափելու միակողմանիությունից ու ամեն երևույթ ուսումնասիրելու համապարփակ ձևով, աչսինքն՝ ամբողջ խորությամբ, ոչ միանշանակ:

Ռուբեն Զարյանը, չնայած իր պատկառելի տարիքին, երբեք չի կորցրել արվեստում նորն զգալու, հայտնաբերելու և պաշտպանելու իր հրաշալի ունակությունը: Զթաքցնենք, որ տարիքը երբեմն-երբեմն իր հետ ինչ-որ չանցկալում է նաև պահպանողականություն, որ պետք չէ շփոթել կայուն համոզմունքների հետ: Զարյանը բախտավոր է, ու մենք նրանի՝ ավելի, որ նա կարողացավ խուսափել այդ տխուր հիվանդությունից, և արվեստի նրա ընկալումը մնաց միշտ երիտասարդ, թարմ և ինքնատիպ: Բազմաթիվ դեպքեր են հիշում, որ երբ աչսինչ կամ աչնինչ արվեստագետը բախվել է իր գործի նակատագիրը որոշող պնդածակատ, նեղմիտ և արվեստի հետ ըստ էության ոչ մի կապ չունեցող մարդկանց հետ, օգնության է կանչել Ռուբեն Զարյանին, որի անվիճելի հեղինակությունը կարող է բանդել ամեն տեսակի արգելքներ ու պատնեշներ: Եվ այստեղ, կարծում ենք, տեղն է նշել,

որ յուրաքանչյուր արվեստագետի ու գիտնականի վաստակն ու արժեքը չհափվում են ոչ միայն նրա բուն ստեղծագործություններով, այլ նաև այն իրողությամբ, թե ինչպիսին է նրա վերաբերմունքը նոր սերնդի հանդեպ: Այս իմաստով, տարբեր սերունդների ներկայացուցիչներ կարող են վկայել, թե ինչպիսի բախտորոշ դեր է կատարել Ռուբեն Զարյանը իրենց ճակատագրի մեջ:

Զգլանանք և օգտվելով առիթից կրկին հիշենք, որ Ռուբեն Զարյանը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ է, արվեստագիտության դոկտոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ, պրոֆեսոր, արվեստի ինստիտուտի դիրեկտոր՝ ինստիտուտի հիմնադրման օրից, ժամանակին՝ Հայպետհրատի գեղարվեստական գրականության խմբագրության վարիչ, «Սովետական գրականություն» ամսագրի խմբագիր, իսկ մինչև այսօր՝ նաև սիրված մանկավարժ, բազմաթիվ գրքերի հեղինակ, որոնք լույս են տեսել նաև այլ լեզուներով, հայ արվեստի անխոնջ պրոպագանդիստ արտասահմանում, հասարակական անվանի գործիչ և բոլորովին վերջերս՝ Ժողովուրդների բարեկամության շքանշանակիր:

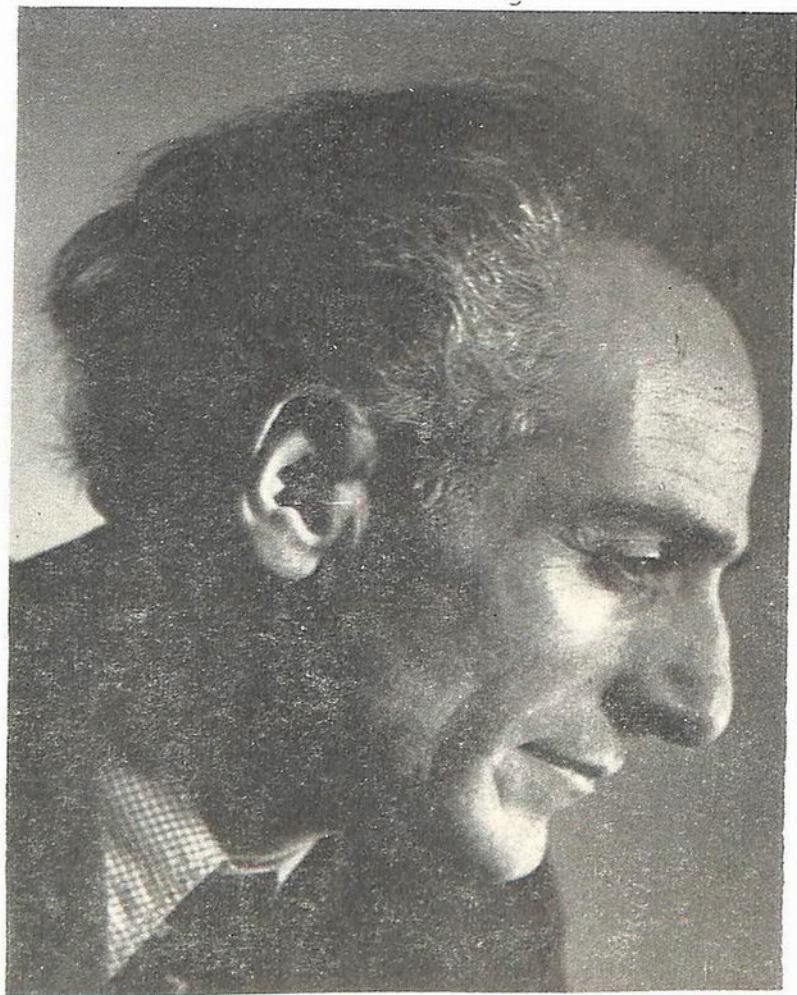
Բայց խոստովանենք, որ մեզնից անմիջապես բարեմասնություններն անգամ միշտ չէ, որ հիմք են տալիս այդ ամենի մասին ոգևորությամբ խոսելու: Մեր ընդհանուր ոգևորության պատճառը, հավանաբար, պետք է շատ հասարակ ու շատ մարդկային իրողության մեջ փնտրել. Ռուբեն Զարյանի հմայքի, նրա բարձր նկարագրի, ազնվական, խիստ ինտելիգենտ պահվածքի, որ պետք չէ, անշուշտ, միայն կենցաղային իմաստով ընկալել: Մարդկային այս գծերը, որոնք մի առանձին շուր են տալիս նրա անձին, նշանակալից են նաև այն տեսակետից, որ անպայման, ինչ-որ չգրված օրենքով, փոխանցվում են նրա ստեղծագործություններին ու աշխատություններին:

Ռուբեն Զարյանի պրպտող և անհանգիստ միտքը տարիք չի ճանաչում: Ոչ մի հոբելյան անցած ճանապարհի վերջնական ամփոփումը կամ հանրագումարը չէ, այլ շարունակություն: Ուրեմն, բացի զուտ մարդկային մաղթանքներից՝ առողջություն, երկար կյանք, երջանկություն, անհրաժեշտ է մաղթել նաև նորանոր անհանգիստ տարիներ, և ստեղծագործական այդ անհանգստությունը թող միշտ անբաժան լինի նրանից:

Portrait of H. P. ...
... 956/8

ՌՈՒԶԱՆ ՄԱՐԳՈՒՆԻ
Արվեստագիտության թեկնածու

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱՅԼ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ

Թե ծառայում ես քո կոչմանը և չես դավաճանում սիրելի գործին, նրան
ես նվիրում հոգու ու մտքի բոլոր ուժերը, գալիս է նաև ճանաչումը:

Ռուբեն Զարյանին գիտեն և սիրում են շատերը: Նա այսօր դարձել է
կենդանի հեղինակություն, իբրև արվեստի և գրականության պատմաբան,
շեքսպիրագետ, թատերական քննադատ: «Հայ հոր գրականության մեկե-
կան հզորությունն ու յուրօրինակությունը առաջիններից մեկը ճանաչեց Ռու-
բեն Զարյանը՝ իրոք տաղանդավոր, եռանդուն, ճշմարիտ արվեստով կյան-
քի ու տարվող և ուրիշներին իր ետևից տանելու շնորհով օժտված մի
վրդ: Նրանից մշտապես ակնկալում են հետաքրքիր մի գիրք, հոդված, ե-
մարդ: Նրան կամ գոնե կարծիք և ոչ միայն մեր երկրում, այլև արտասահմանում:

Դեռ մանական շեքսպիրյան ընկերությունը՝ Ծեքսպիրի ուսումնասիրու-
թյան գիտական հնագույն օջախներից մեկը, որի անդամն է իրավամբ Ռու-
բեն Զարյանը, շեքսպիրյան տարեգրքում («Ծեքսպիր Յարբուխ») Ռուբեն
Զարյանի անունը հիշատակելիս, մշտապես նրան անվանում է «մեր բարե-
կամորդ»: Նման համակրանքի հայ գիտնականը արժանացել է Ծեքսպիրի նը-
կատմամբ այն հավատարմությամբ և ակնածանքով, որն ըստ էության ակ-
նածանք է ընդհանրապես բարձր արվեստի հանդեպ:

Զարյանի ընթերցողների շրջանակը բավականին լայն է: Այն է՝ ավելի
ընդլայնվեց շնորհիվ նրա որոշ աշխատությունների ուսական հրատարա-
կությունների: 1955 թվականին Մոսկվայում «Ջնանիե» հրատարակչությունը
լույս ընծայեց «Խաչատուր Աբովյան՝ հայ ժողովրդի մեծ գավակը» բուկետը:

Դա մի արտահույզ պատմություն է հայ լուսավորչի ճակատագրի և զարմա-
նալիոյուն խորհրդանշական կյանքի մասին, որն «իր արտի լույսով մի պահ
բոցավառեց հայ ժողովրդի խավարն ու մթությունը և ինքն այրվեց այդ բո-
ցի մեջ» (էջ 32): Ռուբեն Զարյանի այս խոսքերի մեջ և՛ հպարտություն կա
իր ազգի հանդեպ, և՛ խառնություն նրա ճակատագրի համար: Անվանելով
Խաչատուր Աբովյանին սքանչելի և ազնվաբարո մարդ, նրա կյանքի ու
գործունեության մեջ ամենից առաջ գնահատելով հարազատ ժողովրդի նը-
կատմամբ ունեցած սերն ու մեծ հայրենասիրությունը, հեղինակն ինքը ևս
ոգևորվում է իր երկրի լավագույն որդիների նկատմամբ անկեղծ սիրով և
բուռն ցանկությամբ՝ ներկայացնել նրանց այլ ժողովուրդներին: Նույն զգաց-
մունքով են ներշնչված ռուսերեն լույս տեսած նրա մյուս երկու գրքերը-
«Արուս Ոսկանյան» (Երևան, 1957) և «Աղամյանի Ծեքսպիրը» (Երևան,
1964): Վերջինս, որը բեմի այդ հիանալի վարպետի կյանքի և գործունեու-
թյան մասին Ռ. Զարյանի երկհատոր ուսումնասիրության լոկ մի մասն է,
ընդունվեց ոգևորությամբ ու մի շարք մանրամասն և լրջմիտ գրախոսություն-
ների, դատողությունների առիթ դարձավ: Գրախոսություններով հայկական
մամուլում հանդես եկան Պարույր Սևակը, Գևորգ Էմինը, Սիլվա Կապուստիկ-
յանը, չեխ շեքսպիրագետ Զոհենկ Ստրիժոնին այդ գրքի կապակցությամբ
բաց նամակ ուղարկեց «Կոմունիստ» թերթին: Գ. Ն. Բոլաշևը, Ռ. Մ. Սա-
մարինը, Մարիետա Ծահինյանը իրենց կարծիքը հայտնեցին Զարյանին ու-
ղղված նամակներում: Նրանք բոլորն էլ հայտնեցին իրենց հավանությունն
ու երախտագիտությունը, նշեցին աշխատության կաթևորությունն ու գիտա-
կան արժեքը, որը ռուս ընթերցողին մոտեցնում էր հուշակված արտիստի
ստեղծագործության առավել խոր ըմբռնմանը:

Այս երեք գրքերում, որոնք ներկայացվեցին ռուս ընթերցողին, հայ գիտ-
նականը հանդես է գալիս որպես բարձր ռեալիզմի շատագույն. հայ բազմա-
դարյան մշակույթից նա առանձնացնում է և ուսումնասիրության առարկա
դարձնում հենց այն ներկայացուցիչների ստեղծագործությունը, որոնք հայ
արվեստում և գրականության մեջ ռեալիզմի զարգացման ընթացքի որոշակի
վկայությունը դարձան: Իդեալականի և պոետականի հետ համատեղ դեպի
ճշմարտություն և բնականություն ունեցած մի ձգտում, որը չի իդեալակա-
նացնում իրականությունը, այլ հաստատում է ապագայի հետ կապված ի-
դեալները՝ ահա այն հիմնական մեկնակետը, ուր միանում են Ռուբեն Զար-
յանի այս գրքերում ուսումնասիրած այդքան տարբեր ստեղծագործական
անհատականությունները և որի մեջ է դիտարկում հեղինակը նրանց ար-
վեստի հիմնական պարտքը: «Ոչ թե իդեալականացնել կերպարը, այլ կեր-
պարել իդեալը»՝ կառուցված ոչ թե բացառիկի, այլ իրականի պատկերման

ռեալիստական հիմքի վրա (տե՛ս «Ադամյանի Ծեքսպիրը», Երևան, 1964): Այսպես դիպուկ և հստակ բնորոշում է գիտնականը երկու ուղղությունների՝ ռոմանտիզմի և ռեալիզմի տարբերությունը արվեստում, նշում է նրանց սահմանները:

Սովորաբար գրողի կամ նկարչի ոճին անդրադառնում են ավելի հաճախ, քան գրականությանը և արվեստին նվիրված ուսումնասիրությունների ոճին: Միևնչդեռ այս դեպքում ևս պակաս կարևոր չէ, թե ինչպես, ինչ ձեվով է կատարվում քննությունը: Առանձնապես հարկավոր է դա այն դեպքում, երբ գիրքը կամ հոդվածը շոշափում է մի այնպիսի նյութ, որը չի կարելի վկայակոչել իբրև արվեստի փաստական նմուշ. նկատի ունենք, մասնավորապես, դերասանների ստեղծագործական նկարագրի վերստեղծման, նրանց անցած բեմական ուղին արժեքավորելու հանգամանքը: Պետրոս Ադամյանին և Արուս Ոսկանյանին նվիրված ռուսերեն հրատարակված այս երկու մենագրությունների հմայքը մախ և առաջ կտրականության բացառապայության մեջ է: Ընթերցողին կոնկրետ փաստերից դեպի ընդհանրություններ տանելով, Ռուբեն Զարյանը ոչ մի տեղ չի չարաշահում նրա վստահությունը, չի դիմում հեղինակությունների՝ իր թեզը ապացուցելու համար: Նրա համար գոյությունն չունեն անվիճելի փաստեր. փաստերը համեմատվում են, բախվում, վիճում միմյանց հետ: Ընթերցողն ինքն է մասնակցում ապացուցման ընթացքին, ներկա գտնվելով արվեստի փաստի, կոնցեպցիայի, ընդհանրացման ստեղծմանը, դառնում ստեղծագործական պրոցեսի ականա-հանրացման ստեղծմանը, դառնում ստեղծագործական պրոցեսի ականա-հանրացման ստեղծմանը, դառնում ստեղծագործական պրոցեսի ականա-հանրացման ստեղծմանը, դառնում ստեղծագործական պրոցեսի ականա-հանրացման ստեղծմանը:

Բավականին պերճախոս երկու օրինակ բերենք:

Լեոնիճորաթի գիտնականների «Ծեքսպիրը և ռուսական մշակույթը» մեծածավալ աշխատության մեջ, որը հավակնում է Ծեքսպիրի մասին մինչև 20-րդ դարի սկիզբը ռուսերեն գոյություն ունեցող գրականության ըստ համառավորին լիակատար և սխառեմալորված նկարագրությունը լինելուն, վկայակոչվում է Ռուբեն Զարյանի հենց «Ադամյանի Ծեքսպիրը» գիրքը, որպես առավել հեղինակավոր, փաստերն ընդհանրացնող ուսումնասիրություն, և ոչ թե, ասենք, այն բազմաթիվ հոդվածներն ու քննադատականները Պետրոս Ադամյանի մասին, որոնք հայտնվեցին ռուսական մամուլում 80-ական թվականներին (էջ 694):

Մ. Վ. և Դ. Մ. Ուրնովների «Ծեքսպիր: Ծարժում ժամանակի մեջ» (Մոսկվա, 1968) գրքում հեղինակները անդրադառնալով շեքսպիրյան պիեսների բեմական ավանդույթների մեկնաբանմանը 19-րդ դարում, նշում են

«19-րդ դարի հայ խոշորագույն ողբերգակ Պետրոս Ադամյանի Օթելլոյի, Լիրի, Համլետի դերերի իրազնական առումով հռչակապ վերլուծությունը» Ռուբեն Զարյանի գրքում, ընթերցողի ուշադրությունն են հրավիրում այստեղ տեղ գտած «հումանիզմ» հասկացության «զգուշավոր, գիտական, պատմականորեն ստույգ գործածության վրա», հասկացություն, որը, ուսումնասիրության հեղինակների կարծիքով, բազմաթիվ այլ հետազոտություններում հաճախ օգտագործվում է «պատմական ենթատեքստից և քիչ թե շատ կոնկրետ իմաստից դուրս» (էջ 21):

Զարյանի «Ադամյանի Ծեքսպիրը» գրքի գիտական ճակատագիրը եկավ հատատելու Մարտիրոս Սարյանի այն միտքը, որ նա արտահայտել է գրքի նախաբանում. «Ռուբեն Զարյանի հիանալի մեմագրությունը արժեքավոր ավանդ է ոչ միայն Ադամյանի ժառանգության և ողջ հայ թատրոնի պատմության ուսումնասիրության մեջ, այլև շեքսպիրագիտության» (էջ 7): Այստեղ Մարտիրոս Սարյանը համաձայնում է նաև Բովսաբեստի համալսարանի պրոֆեսոր, հայագետ Վլադ Բենեցիանովի այն ցանկությանը, որ հաճելի կլիներ տեսնել Զարյանի գրքի թարգմանությունը եվրոպական լեզուներով:

Մինչև այժմ գրքի միայն առանձին մասերն են հրատարակված օտար լեզուներով: 1971-ին Վենետիկում Պարմի համալսարանի մատենաշարով անգլերեն լույս ընծայվեց Ռուբեն Զարյանի «Ադամյանի Համլետը», որի մասին իտալական մամուլում ծավալուն և դրվատական հոդվածով հանդես եկավ ակադեմիկոս Զորջիո Նորիջանին: Նույն 1971-ին գերմանական շեքսպիրյան տարեգիրքը («Ծեքսպիր Յաբբուխ») իր 107-րդ համարում տրչագրեց Ռ. Զարյանի «Հայ շեքսպիրյան թատրոնի պատմությունից» գեկուցումը՝ նվիրված Ադամյանի Օթելլոյին: Այդ գեկուցումը կարդացվել է 1970-ին Վայմարում, գերմանական շեքսպիրյան ընկերության նիստերից մեկում: Նույն ժողովածուի 109-րդ համարում գերմաներեն տպագրվեց նաև Ռուբեն Զարյանի մեկ այլ գեկուցումը, որը կարդացվել էր 1972-ին Վայմարում շեքսպիրյան օրերին: Այն նույնպես նվիրված է Օթելլոյի բեմական մեկնաբանությանը, բայց արդեն մեկ այլ հռչակավոր հայ ողբերգակի՝ Վահրամ Փափազյանի կողմից:

«Ծեքսպիրը և հայ թատրոնը», «Ադամյանը և Ծեքսպիրը» թեմաներով Ռուբեն Զարյանը գեկուցումներ է կարդացել նաև Արևելքի երկրներում՝ Սիրիայում (1964) և Եգիպտոսում (1969):

Հատկանշական է նաև 1965-ին, Լոնդոնում, Զարյանի կարդացած, Ծեքսպիրի և հայերի մասին, ծավալուն և հանգամանալի գեկուցման տպագրման փաստը անգլերեն և ֆրանսերեն (տե՛ս «Ծեքսպիրը և հայերը», 1969, անգլերեն, ռուսերեն, Ժնև, 1973, ֆրանսերեն):

Իսպանացի ընթերցողը հնարավորություն ունեցավ ծանոթանալու հայ մեծ լուսավորիչ Խաչատուր Աբովյանի կյանքի և գործունեության հետ: Նրա կյանքի համառոտ ակնարկը, որ գրել էր Ռ. Զարյանը, լույս տեսավ Բուենոս Այրեսում 1964-ին:

ցած ուղին, որը մինչև այժմ միայն մասնակիորեն էր հայտնի... Ջարյանի գիրքը բացահայտում և արժեքավորում է այն զգալի ազդեցությունը, որ թողել է Շեքսպիրի ժառանգությունը հայ ժողովրդի ազգային գիտակցության արթնացման և զարգացման վրա, ժողովուրդ, որ ինչպես հայտնի է, թուրքերի բարբարոսական ֆանատիզմի զոհն էր...» («Շեքսպիրը և հայերը», Ժնև, 1973):

Վահե Գողեյը փաստորեն նշում է Ջարյանի մտքի հիմնական ուղղվածությունը, գիտնականի, որն արվեստի մեջ կատարվող ամեն մի երևույթ դիտում է պատմական շարժման, իրադարձությունների տեսանկյունից: Արվեստի և ազգի ու երկրի հասարակական և սոցիալական կյանքի միջև գոյություն ունեցող կապի գաղափարը հարազատ և հատուկ է Ջարյանին: Օտար ընթերցողին ներկայացնելով հայ դերասաններին, թարգմանիչներին, ռեժիսորներին և նկարիչներին, Ջարյանը նախ և առաջ շոշափում է իրեն ամենից շատ հուզող պրոբլեմը, այն է՝ ստեղծագործ արվեստագետը ազգային աղետների և պատմական իրադարձությունների դեմ հանդիման:

Հայաստանում Շեքսպիրի յուրացման և ընկալման պատմության հետ կապված փաստերի, մտքերի, զգացմունքների և դատողությունների մեջ, որոնք Ջարյանը ներկայացնում է բազմալեզու ընթերցողի դատին, ուրվագծվում է բարդ, բայց և բավականին պերճախոս մի պատկեր, որի մեջ ուշադիր և նրբազգաց գիտնականը տեսնում է Շեքսպիրի ապագա ըմբռնումների որոշակի հնարավորությունները:

Ինչպես հայտնի է, հայ միտքը շուրջ մեկուկես դար է, ինչ անդրադառնում է Շեքսպիրին, և այժմ, շնորհիվ Ռուբեն Ջարյանի ջանքերի, սկսվում է Շեքսպիրի սիստեմավորված գիտական ըմբռնումը, որն իր մեջ է առնում նաև Հայաստանում նրա ստեղծագործության յուրացման արդյունքների ամփոփումը և դրանք մեկ երկրի նեղ շրջանակից համաշխարհային ասպարեզ դուրս բերելը: Այսպես, քալ առ քալ Ռուբեն Ջարյանը օտարազգի ընթերցողին հաղորդակից է դարձնում իր երկրի հոգևոր մշակույթին, նրա որոնումներին և ձեռքբերումներին, օժանդակելով, անկասկած, ընդհանուր զարգացմանը գիտության այն ասպարեզի, որին ինքը հավատարմորեն ծառայում է երկար տարիներ:

տալիս նրան անսայթաք թափանցելու շեքսպիրյան ստեղծագործությունների խորքերը, հայտնաբերելու նոր և նորք շերտեր, դրսևորելով ընկալման կենդանի անմիջականություն և երևակայության այնպիսի թոփշը, երբ գիտական բնությունն ու էնոցիոնալ վերապրումը դառնում են անբուժանելի միասնություն: Այստեղից էլ դրույթի, մտքի, կոահուսի արտիստականություն, մի հատկանիշ, որ փաստական, վերլուծական ու տեսական մեծ բեռնվածք ունեցող Զարյանի շեքսպիրական մեկնությունների տարբերիչ առանձնահատկությունն է («Շեքսպիրի հեն», «Էջեր հայկական շեքսպիրապատումից»):

Եթե Ադամյանի ու Սիրանուշի խաղարկումների վերլուծության մեջ Զարյանի համար Շեքսպիրը այն վատահելի վավերական նյութն էր, որ դառնում էր հիմք՝ գիտական ըմբռնումներով ու ինտուիցիայով ոգեկոչվող դերակատարումների համար, ապա Մասեհյանի գործը հետազոտելիս՝ թարգմանված Շեքսպիրն ինքը թարգման էր դառնում այն էության, որն ընկած էր հայերեն թարգմանությունների հիմքում:

Սովետական ականավոր շեքսպիրագետներ Մ. և Դ. Ուրնովների գնահատությամբ այս ուսումնասիրություններին բնորոշ է «Էսթետիկական սկզբունքայնությունն ու լայնախոհությունը, նրանք դուրս են գալիս խորագրի շրջանակներից, և Զարյանի առաջադրած՝ Շեքսպիրի ազգային յուրացման պրոբլեմը ծնունդ է տալիս Շեքսպիրի դրամատուրգիայի նորովի մեկնության»:

Զարյանի այս ուսումնասիրությունների հիման վրա, որ չէիս նշանավոր շեքսպիրագետ Հոբեմեկ Ստրլծթոնին համարում է բարձր մակարդակի ու կարևորության գործեր, նույն Ստրլծթոնին՝ աչքի առաջ ունենալով համաշխարհային թատերական փորձը, գրում է. «Ադամյանը ճանապարհ էր հարթում Շեքսպիրի ամենաառաջադիմական և խորապես նշմարտացի մեկնաբանության համար»:

Այս գործերի շնորհիվ է, որ վաստակաշատ շեքսպիրագետ, Կալիֆորնիայի համալսարանի դրամատիկական արվեստի բաժնի տնօրեն Մարվին Ռոզենբերգի մասնագիտական հետաքրքրությունների շրջանակում հայտնվում են Սիրանուշի, Ադամյանի, Փափազյանի, Զարիֆյանի դերակատարումները, Լենինականի թատրոնի շեքսպիրյան բեմադրությունը:

Այս ուսումնասիրությունների հիման վրա համաշխարհային շեքսպիրյան մատենագիտության մեջ՝ գերմանականի, ռուսականի և այլոց կողքին, իր ուրույն դիմագծով և հավասարի իրավունքներով կանգնում է նաև հայացի Շեքսպիրը՝ ներկայացուցիչների իր շքեղ կազմով:

Զարյանի հետազոտություններում մշակված հիմնական թեզերը դարձան այն ամուր հիմքը, որը հնարավոր դարձրեց Շեքսպիրին նվիրված գի-

տական պարբերականի՝ «Ծեքսպիրականի» լույս ընծայումը: Յու. Ծվեդովի արտահայտությամբ. «Դա հիրավի Ռուբեն Զարյանի երախայրիքն է. նա ոչ թե սոսկ խմբագիր է, այլ այդ կարևոր ու վեհ գործի հոգին: Զախագանցություն չի լինի ասել, որ վերջին տարիներին դա Ծեքսպիրին նվիրված ամենապատկառելի հրատարակությունն է մեր երկրում»: Զարյանի այս ձեռնարկը համարելով մեծ նվաճում՝ լեն ու չեխ շեքսպիրագետները (Ս. Հելշտինսկի, Զ. Ստրլժբոնի, Վ. Օստրովսկի) անհետաձգելի համարեցին նման պարբերականի հրատարակումը՝ իրենց մշակույթի շահերի տեսանկյունից: «Ծեքսպիրականի» փառահեղ հատորները, — գրում է Լոճի համալսարանի անգլիական ամբիոնի տնօրեն Վ. Օստրովսկին, — տառապալից աշխատանքի ու համատության այն վկայություններն են, որոնց արժեքը կարող է խորապես ըմբռնել միայն նա, ով գիտե, թե ինչ ասել է Ծեքսպիրի գիտական բնության կազմակերպումն ու հրատարակումը»:

Այս ամենը, որ Ա. Անիքստի բնութագրմամբ «անտարակուսելի ավանդ է սովետական շեքսպիրագիտության մեջ», Ռուբեն Զարյանին իրավամբ դարձրին աշխարհի հնագույն ու ամենապատկառելի՝ Գերմանական շեքսպիրյան ընկերության պատվավոր անդամ:

ԼԵՎՈՆ ԽԱԼԱԹՅԱՆ

Արվեստագիտության թեկնածու

ԱՐՎԵՍՏԻ ՈՒՍՈՒՑԻՉ, ՈՒՍՈՒՑՁԱԳԵՏ

Գրել Ռուբեն Զարյանի մասին այնպես, ինչպես այդ ինքն է անում անակտիվներով, եթե չասես անկարելի, համեմայն դեպք շատ է դժվար. մանավանդ, երբ լրացել է նրա ծննդյան 70-ամյակը և պարգևատրվել է Ժողովուրդների բարեկամության շքանշանով: Սքանչելի մի պարզև, որ այնպես սագում է մեր հոբելյարին, նրա գրական-հասարակական գործի բնույթին, ընդգրկած շրջանակներին, մարդկային և գեղարվեստական փոխհարաբերություններին, մեծ վատասկին և, ի վերջո, քաղաքացիական ծառայությանը: Եվ ակամա մտածում ես, ինչ լավ է, որ շքանշանները այդպես բարեհաճ ու ճիշտ ժամանակին գտնում են իրենց հասցեատիրոջը:

Թատրոնն ու գրականությունը արդեն բարեկամության ամբողջ մի աշխարհ են խորհրդանշում, իսկ Զարյանն այդ ոլորտներում է շուրջ կես դար: Երջանիկ ժամանակ և երջանիկ աստղ լուսավորելու այն ուղին, որի մեջ կան հայ գրականության և թատրոնի գրեթե բոլոր նշանավոր դեմքերն ու իրադարձությունները:

Զարյանը լայն մթնոլորտի մարդ է, նրան գիտեն գրականության և արվեստի ամենայն բնագավառներում: Կարդում են, լսում են: Սիրում են: Սիրով վիճում են նաև: Ոչ միայն նրան կարդալը, այլև նրա հետ վիճելը առանձին մի հաճույք է, ասես համերգային երևույթ լինի: Նաև դրամատիկական երևույթ: Այ, ասենք, ո՞վ չի գրել կամ հրապարակային ելույթներով հաղորդակից չի դարձրել իր արտասահմանյան ուղևորություններին: Բայց Զարյանի գրածը կամ պատմածը ուրիշ է: Նա կարող է ամբողջ չորս ժամ Ղափանի պղնձագործների առաջ խոսել և դափլիճը կլսի համակ լուրջությամբ:

դարձած: Գրավոր և բանավոր խոսքի համերաշխությունն է պատճառը, որ հրան ինչպես կարդում, այնպես էլ լսում ես, քանի՞ որ նա ինչպես գրում, այնպես էլ խոսում է: Պատահական չէ, որ նրա «Հուշապատումների» երկ հատորյակը կառուցված է գլխավորապես անկաշկանդ զրույցների, երկխոսության վրա: Ամսագրում կարդալով «Հուշապատումի» առաջին հրապարակումը, որ կոչվում էր «Զարեցի հետ», մեր ավագ գրականագետներից մեկն ասաց. «Կարծես մի նոր Էքերման լինի մեր Գյոթեի կողքին», և սա էր ամենքին ուրախությունը: Պատմական հերոսի հետ ունեցած զրույցներ լինեն, թե արտասահմանյան տպավորություն, Զարյանը երկխոսության միջոցով նյութը լարում է մինչև դրամատիկական սրկվածություն և հուզական այնպիսի լիցք է հաղորդում խոսքին, որ հատուկ է միայն գեղարվեստական լայն մտածողության տեր մարդուն: Այստեղից էլ նրա պատումի համոզիչ ոգին և գաղափարական հագեցվածությունը:

[illegible]

Բացման խոսք՝ հազար ու մի գիշեր, ապա և գրքի առաջաբան, որ նույնպես բացող, սկսող, բացահայտող խոսք է։ Խ. Աբովյանի «Վերքն» ու «Բայաթիները», Հովհ. Հովհաննիսյանի «Հատընտիրը», Բակունցի երկերը, Դեմիրճյանի «Քաջ Նազարը», Գ. Տեր-Գրիգորյանի պիեսները, Աճառյանի ժողովածուն, դրանց կողքին՝ լրացել է Վաղարշյանի 75-ը, Հասմիկի 100-ը, Ավետիսյանի 80-ը, Գուլազյանի 80-ը, Հրաչյայի 80-ը, իսկ Փափազյանը նրա համար տարիք չունի, միշտ հոբելյանական է, նրա համար տեղ բացել պետք չէ։ Մինչ այդ թվում էր, թե ինչ-որ փակված բան կա, որ պիտի բացել, բաց պահել։

Այո, բացման խոսք և առաջաբան,— սա Զարյանի նախասիրած ժանրերից է, ուր ամենից տպավորիչ է դրսևորվում նրա կարծիքի ուժը, գրական տաղանդի ողջ փայլատակումներով։ «Աղասու ձին Բաֆֆու հերոսներից շատերի տակ խաղաց»,— ասում է նա, կամ՝ «Հրաչյան ուներ մի սիրտ, որ իրենն էր և իրենը չէր, մի սիրտ, որ լցնում էր ամայի սրտեր», կամ՝ «Պեսոյի դերակատարը կուրծք պիտի ունենա», որ նշանակում է թե մեծ շունչ և կրակոտ սիրտ պիտի ունենա, կամ՝ «Վաղարշյանի տեղը մեր թատրոնում դեռ բաց է», կամ՝ «մի լինիր մեզ համար տոնածառ», ինչպես նա դիմեց Փափազյանին, երբ նա Մեծ հայրենականից հետո առաջին անգամ էր Լենինգրադից եկել Հայաստան։ Եվ Փափազյանը դրանից հետո ավելի թանկ դարձավ բոլորիս համար, գնահատվեց որպես շքեղ, լուսածիր տոնածառ, այսինքն անվերջ սպասվող անձ, մշտապես բաղձալի անուն։ Էլ ինչպես մեր Զարյանը չասի, թե Փափազյանի տեղը բաց է ու բաց...

Անատարկելի հեղինակություն և կարծիքի անկոտրում ուժ, արտահայտված գեղարվեստական պատկերի, բանականի և հուզականի սերտ միասնությամբ։ «Թաշկինակի տեսարանի» վրա ուրիշներն էլ էին ուշադրություն դարձրել, բայց բոլորովին այլ էր, երբ ուշադրություն դարձրեց Ռուբեն Զարյանը։ Վերլուծականն անցավ բերնե-բերան, ընդհանուր խոսակցության և ուրախ ասուլիսի նյութ դարձավ։ Ինքը Փափազյանն էլ առանձին հաճությամբ էր վերընթերցում և հիշում այդ հոդվածը։ Վաղարշյանն էլ, որ սկզբունքորեն համաձայն չէր Զարյանի համկետյան քննադատությանը, այդպես էլ չկարողացավ մոռանալ թեև վիճելի, բայց շատ կոլմերով ուսանելի և դիպուկ այդ հոդվածը և ասում էր, թե Յու. Յուզովսկու վերլուծականը «Դարն ու կերպարը» գրքում չէր լինի այդքան բազմակողմանի ու հետաքրքրական, եթե մինչև գիրքը գրելը, հեղինակը Զարյանի ակնարկին ծանոթացած չլիներ։

Այդպես է Զարյանը։ Նրա գրածի կամ ասածի կողքով անտարբեր անցնել չես կարող, մոռանալ՝ առավել ևս։ Ինքը չէ մեղավորը, այլ մենք, որ նրա

թյունը մեր գեղարվեստական իրականության մեջ՝ որպես պատմականորեն հասունացած ձեռնարկ, որպես օրգանական անհրաժեշտություն: (2ի կարելի՞ մոռանալ մաս ալն ազնիվ հետաքրքրությունը, որ մա տարբեր առիթներով ցուցաբերել ու ցուցաբերում է մաս Ա. Գրիբոլեդովի նկատմամբ: Խթանը մուլնն է՝ ոռու մեծ գրողի նվիրական սերն ու անձնագոհ վերաբերմունքը հայ ժողովրդի ճակատագրի հանդեպ):

Ոգևորվելու և ոգևորելու վարակիչ ուժ, հետտորական բացառիկ տա-
ղանդ, երևույթների բանաստեղծական ընկալում և սահուն-ընդհանրացնող
գեղագիտական միտք: Ինչպես Ադասու ձին մինչև օրս խաղում է Բաֆֆու և
րաֆֆիական հերոսներից շատերի տակ, այնպես էլ Զարյանի մծուգը, ահա
արդեն քանի տարի, ծառս ելած դոփում է մեր կողքին:

Մենք մեր ստեղծագործական կյանքի առավոտյան հանդիպեցինք նը-
րան, որ երեկոյան չբաժանվեցինք: Ոչ միայն մեր լավագույն արվեստաբան
քննադատներից շատերը, այլև Մհեր Մկրտչյանի նման ժողովրդական ար-
տիստը կոչում է մրան իմ ուսուցիչ:

Բնական է, որ մրան պիտի սիրեին և բարձր գնահատեին մաս Սփյուռ-
քում: Այստեղ մա տոնածառ է, այսինքն սպալվող, բաղձալի անձ: Ո՛ր ա-
մես, որ մա դասխոսություններ չի կարդացել: Նյութը՝ խորհրդային հայ
մշակույթը, Ադամյանը, հալոց Ծեքսպիրը: Բեյրութ, Լոնդոն, Բուխարեստ,
Մոսկովա, Հալեպ, Փարիզ, Կահիրե, Բերգամո... Ընդ որում, ոչ միայն Սփյուռ-
քի հայության, այլև բոլոր մրանց համար, ում թանկ է հայ արվեստը, մրա
անցյալի վեհաշուք էջերը և փառավոր ներկան:

Ամենքի արվեստաբանը, ուսուցիչ և ուսուցչապետ: Այլ կերպ դժվար է
մրան կոչել:

ԼԵՎՈՆ ՀԱԽՎԵՐԴՅԱՆ
Քանասիրության դոկտոր

ՈՒՐԻՇՆԵՐԻ ՄԵՋ

1954-ի գարնանն էր, մայիս ամսին: Սուրեն Քոչարյանը համերգաշարով հանդես էր գալիս Երևանում: Աամունքի վարպետի մասին ես մի հոդված գրեցի, որ լույս տեսավ «Գրական թերթում»:

Այդ օրերին Ռուբեն Զարյանն առաջարկեց՝ գնա՛նք լսենք Սուրեն Քոչարյանին: Ասացի, որ մի քանի անգամ լսել եմ ու դեռ հոդված եմ գրել նրա մասին, չե՞ք կարդացել: Նա թե՛ կարդացել եմ, դրա համար եմ ասում:

Գնացինք, լսեցինք: Հետո՝ գնա՛նք քեզ ծանոթացնեմ աամունքի վարպետի հետ: Գնացինք, ծանոթացա, երկար ու բարակ զրույց արեցինք: Տուն դառնալիս հարցրեց իբրև թե ականա՞՝ չէի՞ր ուզեմ գիրք գրել Սուրեն Քոչարյանի մասին, ամբողջական մեկնագրություն, այսպիսի ճանաչման հասած արտիստ՝ և ոռսերեն մի փոքրիկ գրքույկ միայն, որի մեջ հայկական ռեպերտուարի մասին՝ ոչ մի խոսք:

Ծառ վախեցա. աամունքի մասին հոդված, այո՛, կարելի է գրել, բայց գի՞րք, և ինչո՞վ պիտի լցվի գիրքը:— Մի շտապիր եզրակացության գալ, այդ արվեստը ծալքեր շատ ունի, կխորանաս՝ կհամոզվես: Ժամանակ կըտանք: Արի մտածիր:

թյուն... Հորդորել է. կտրամաս՝ կիմանաս, ժամանակ կտանք: Եվ, ահա, շատ տարիներ տքնության արդյունքը՝ նոր խոսք ոչ միայն թատերագիտության, հայագիտության մեջ առհասարակ: Եվ, կրկնենք մի անգամ էլ, իր հեռանկարի մեջ՝ հեղինակի կյանքի գործը:

Ի՞նչ է վկայում այս շղթան, որ դեռ պիտի շարունակենք. իր տնօրինած գիտական հաստատության ուժերի լավագույնն օգտագործո՞ւմ (քանի որ հիշածս հեղինակներից շատերն այդ հաստատության աշխատակիցներն են): Այո՛, ինչո՞ւ չէ: Բայց վճռողն այստեղ տնօրեն լինելը չէ, այլ իդեալներով, հղացումներով հարուստ լինելը: Իսկ դրանք տարբեր բաներ են. կարելի է լինել և անհղացում տնօրեն: Իդեալը համադրումն է՝ տնօրեն, որ հարուստ է հղացումներով: Նաև օժտված անվրեպ զգացողությամբ՝ ինչի՞ կարիքը կա օդի մեջ, ի՞նչ քար պիտի տաշվի ու տեղը դրվի, ո՞վ ինչ և ինչպես կարող է տաշել: Ուրեմն նաև՝ մարդկանց տվյալների ստույգ ճանաչում, հնարավորությունների կոահում, որ իրենք իսկ չեն կոահել:

Դա էլ ակներև է ու անհերքելի. Արամ Բաբաջանը Ռոդված կրթի Ծիլլերի հոբելյանի առիթով, Ռ. Զարյանը կհուշի ակամջին՝ ինչո՞ւն գիրք չգրել: Եվ շատ չանցած մեջտեղ կգա գիրքը՝ «Ծիլլերը հայ գրականության մեջ և թատրոնում»: Կնկատի Սերիկ Դավթյանի սերը կիրառական արվեստի հանդեպ և արդեն տարիք առած կնոջը կմղի մասնագիտացման՝ ու նա իր մեծահարուստ անհատականությունը կհաստատի, կյանքը կիմաստավորի կիրառական արվեստին նվիրված գրքերի հիմնալի շարքով:

Կրոնկվի շեքսպիրյան գրադարան և շեքսպիրագիտական հայկական օջախ ստեղծելու հղացումով՝ և աշխարհի տարբեր ծայրերից շեքսպիրյան հարյուրավոր գրքեր կգան-կբազմեն նորաստեղծ գրադարանում, որի նմանը բիշ ազգեր ունեն, և իրար ետևից լույս կտեսնեն «Շեքսպիրականի» փառակազմ հատորները, դրանց հետ էլ Շեքսպիրի ստաջին անգամ թարգմանված քրոնիկների հատորները: Ծառ և շատ են ափսոսում, որ անկատար մնաց նրա մյուս մեծ հղացումը՝ ստեղծել «Հայ գրականությունն օտար լեզուներով» գրադարան՝ աշխարհի բոլոր ծայրերից հավաքելով օտարալեզու հրատարակված բոլոր հայ հեղինակների գործերը:

Այս մեկը չարվեց, բայց արվածներն այնքան շատ են, որ մեծաթիվ գրքերի հեղինակ, վաստակով ծանրաբեռ արվեստաբան և գրականագետ Ռուբեն Զարյանին հոշակում են ասպարեզի կառավարիչ: Այս դեպքում՝ արվեստագիտության ասպարեզի, ինչպես երիտասարդ տարիներին եղել էր գրականությանը, երբ Հայպետհրատի գեղարվեստական բաժնի վարիչն էր՝ Եղիշե Զարենցի փոխանորդն այդ պաշտոնում, ապա և «Սովետական գրականություն» ամսագրի խմբագիրը: Երբ կերպարանափոխվում էր ամսագիրն

ըստ լավ ճաշակի, երբ հորդորում էր Արքուն Տալանին, որ նա թարգմանի Դանտեի «Աստվածային կատակերգությունը», երբ ճանապարհ էր բացում Վիգեն Խենունյանի, Գևորգ Էմինի, Անահիտ Սահինյանի, Պարույր Սևակի առաջ՝ ամեն կերպ, ամեն գնով, ամենայն սիրով:

Ուրեմն, իրոք, հոգևոր մշակույթի տնօրինության հազվագյուտ մի ձիրք: Բայց կա և մեկ ուրիշ պարագա, որ ինձ դրդեց մի կողմ դնել Ռ. Զարյանի հեղինակած գրքերը և գրել այս էջերը: Դա այն բավականությունն է, որ Ռուբեն Զարյանը զգում է ուրիշներին հղացումներ տալիս և արդյունքը տեսնելիս: Ուրիշների մեջ ապրելու բավականությունը: Առանց դրա, հենց միայն իր մեջ ապրելով, ի՞նչ բավականություն:

Երբ իմ մոլմոլով, իմ հուշելով դուք գիրք եք գրում,— ասաց մի անգամ,— ինձ այնպես է թվում, թե ես եմ գրում: Դուք իմ գրքերն եք գրում, որ ես չեմ հասցրել: Ի՞նչ տարբերություն:

Իրոք որ՝ ի՞նչ տարբերություն:

Եթե սա Թումանյանի «ամենքի հետ լինելու» կամ Մեծարենցի «անանձ-նական երջանկության» բախտը չէ, ապա դրա նվիրական ձգտումն է հաս-տատորեն:

ԼԵՈՆԻԴ ԲՐԵՏԱՆԻՑԿԻ
Արվեստագիտության դոկտոր

ՆՐԱ ԳԻՏԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՁԱԿԱՆ ՏԱՂԱՆԴԸ

Հիշելով Ռուբեն Զարյանին, ես միաժամանակ միշտ հիշում եմ մայիսի վերջի այն հիասքանչ օրերը, երբ ինձ բախտ վիճակվեց ծանոթանալ նրա հետ, հիշում եմ վարդագույն մշուշաբոլը վաղորդյան Երևանի վրա, դեռ ոչ կիզիչ արևի շողերով պարուրված գեղահրաշ զարդաքանդակները՝ Հայաստանի հպարտ լեռների հայացքի ներքո: Մոտ մեկ տասնամյակ է անցել այն օրերից, և ես հետագայում էլ բազմիցս հանդիպեցի այդ հիանալի մարդուն: Բայց այն գուգորդումը, որի մասին անացի, առաջվա պես միշտ ուղեկցել է Զարյանի վերաբերյալ իմ պատկերացմանը, և ես ժամանակի հետ ավելի ու ավելի եմ համոզվում, որ դրա պատճառն ինքը՝ Ռուբեն Վարդուպիչն է. նրա հմայիչ նկարագրից եկող մեղմությունն ու ջերմությունը, ուրույն ինտելիգեն-

տությունը, որ բնորոշ է նրան իբրև մարդկային հատկանիշ, անբաժան է նշանավոր գիտնական-շեքսպիրագետի խորաթափանց մտքից ու աներեք սկզբունքայնությունից, հաշկական Արվեստի ինստիտուտի բազմամյա ղեկավարի կազմակերպչական վարպետությունից ու բուն գործունեությունից:

Գիտահետազոտական ինստիտուտի ղեկավարի արժանավորության և արժեքի մասին կարելի է դատել հաստատության գիտական արգասիքի բազմակողմանիությամբ, նպատակային ուղղվածությամբ և որակով: Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտը, իր բազմապրոֆիլ նկարագրով, այս տեսակետից վաղուց արդեն հայտնի է մեզանում: Հայտնի է նաև գիտական լայն ու ամուր կապերով: Ես նկատի ունեմ նախ և առաջ ինստիտուտի անցկացրած բազմապիսի գիտական սեսիաները, կոնֆերանսները, սիմպոզիումները՝ միջհամրապետական, զոնալ, համամիութենական, միջազգային: Դրանք վերջին տարիներին Երևանում սովորական երևույթ են դարձել: Սովորական, բայց և գիտական հասարակայնության համար իրենց կարևորությունն ու գրավչությունը բնավ չկորցրած երևույթ:

Գիտության ներկայացուցիչների երևանյան նման հանդիպումներից թերևս ամենանշանակալի հաչ արվեստին նվիրված Միջազգային երկրորդ սիմպոզիումն էր, որ տեղի ունեցավ 1978-ի սեպտեմբերին: Ահա թե երբ կատարելապես բացահայտվեց Ռուբեն Զարյանի գիտա-կազմակերպչական տաղանդը:

Որոշ ժամանակ անցնելուց հետո առավել ցայտուն են երևում այդ սիմպոզիումի առանձնահատկություններն ու բարդությունները:

Սիմպոզիումի համար հատկանշական էր որոշակի «առանցքի» առկայությունը, որ ուշադրությունը կենտրոնացնում էր հաչ արվեստի, նրա պատմության կարևորագույն պրոբլեմների վրա, և ապա՝ այդ պրոբլեմների ասպեկտների բազմազանությունը, որ հավասարապես հետաքրքրում էր հայագետներին և բյուզանդագետներին, արևելագետներին և ճարտարապետներին, արևմտաբաններին, պատմաբաններին, հնագետներին... Անտիկ աշխարհ և «քրիստոնեական» Արևելք... Հաչ միջնադարյան տաղեր և Մարտիրոս Սարյանի ստեղծագործությունը... Հին Ուրարտուում սկյութացիների պրոբլեմը և հաչ կերպարվեստի գործերը Եվրոպայի սոցիալիստական երկրների հավաքածուներում... Միջնադարյան նկարչություն և ճարտգույն միտումներ Սովետական Հայաստանի արվեստում և «ոճի», «տարածության», «ոիքմի» տալիզացիան» Լեհաստանի արվեստում և «ոճի», «տարածության», «ոիքմի» պրոբլեմները Հայաստանի արվեստում... Թեմաներ, որ ճարտարապետական կոնկրետ հուշարձաններ ուսումնասիրելու նպատակն էին հետապնդում, և թեմաներ, որ կյանքի էին կոչված տարբեր երկրների ու ժողովուրդների մշա-

Կոյոթների հետ Հայաստանի մշակույթի պատմական փոխառնչությունները...

Սովետական պատվիրակներ, Մոսկվայի և Լենինգրադի, Թբիլիսիի և Բաքվի, Կիևի և Կրասնոդարի երկրամասի գիտության ներկայացուցիչներ, նշանավոր գիտնականներ Արևմտյան Եվրոպայից, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներից, արաբական Արևելքից...

Հիանալի էր մտածված ու կազմված այն ծրագիրը, որի հիման վրա հյուրերը ծանոթացան հայ մշակույթի հին ու նոր հուշարձաններին, եղան Հայաստանի տեսարժան վայրերում. ծրագրի մեջ էին մայրաքաղաքի թանգարանները, իմաստունության գանձարան Մատենադարանը, Գառնիի հեթանոսական տաճարը, Գեղարդի վանքը, Զվարթնոցը, Հոփսիսինեն, Գայանեն, Սարդարապատի զբոսայգի-հուշարձանը, իր կապուտակ ջրերով ու իշխանով հոշակված Սևանա լիճը, և համերգներ, ուր հնչեցին հայ հնագույն գուսանների տաղերն ու Կոմիտասի երգը, Զուգեպպե Վերդիի և Արամ Խաչատրյանի ստեղծագործությունները, ջութակահարների անսամբլն ու տավրահարների կվարտետը, թախծալար դուդուկն ու սիմֆոնիկ նվագախումբը...

Ինչպես տեսնում եք, ես չսխալվեցի՝ գիտության այդ հոշակապ ֆորումը թեկուզ և անտեսանելիորեն գլխավորող Ռուբեն Վարդանուխչի տաղանդը բնութագրելով իբրև գիտա-կազմակերպչական տաղանդ։ Հարազատ ժողովրդի մշակույթի խոր իմացություն՝ նրա պատմական հեռանկարներում և փոխառնչությունների մեջ, մարդու ստեղծած և մարդկանց միջև լեզվական և այլ պատմեղներ խորտակող հավերժ գեղեցկությունն ընկալելու հոգեբանության նրբին ըմբռնում, չափի զգացում ճաշակի ու վարկեցողության մեջ, որ զգացվում էր սիմպոզիումի կազմակերպման յուրաքանչյուր մանրամասում, ընդհուպ մինչև նրա մասնակիցներին սպասարկելու բնույթն ու ոճը, հուշանվերների բնույթն ու ոճը,— այս ամենը վկայում էր, թե ինչ նրբամիտ ու խորագետ արվեստի մարդ և գիտության մարդ է ղեկավարում այդ հիանալի միջոցառումը, որ աշխարհի առաջադեմ գիտության ներկայացուցիչների առավել մերձեցման և փոխըմբռնման նպատակն ուներ։

1979

Բաքու

ՄԱՐԱՏ ՄԱՐԻՆՈՍԱՆ

ՀՍՍՀ արվեստի փաստակավոր գործիչ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՈՍՔ ԱՎԱԳ ԸՆԿԵՐՈՋ ՄԱՍԻՆ

Հանելի է գրել մի մարդու մասին, որին անկեղծ հարգում ես և սիրում, որի նկատմամբ ակնածանքը արդյունք է ոչ թե դիրքի, պաշտոնի և կոչման, այլ մարդկային բարձր հատկությունների, խոր գիտելիքների և արտասովոր գործունեության:

Ռուբեն Զարյանը ինձ դաս չի տվել, բայց ես նրան համարում եմ իմ ուսուցիչը: Ուսուցչությունը, ըստ երևույթին, միայն դաս տալը չէ: Այն մարդկային հատկությունների, խառնվածքի, գործունեության մի ամբողջ համակարգ է, որն այնքան էլ հեշտ չէ բացատրել: Դա, թերևս, մարդու վրա ներգործելու, ինչ-որ լավ բանով նրան վարակելու կարողությունն է: Ասում եմ հմայքը շատ անհրաժեշտ է դերասաններին. ավելացնենք, որ այն ավելի շատ պետք է ուսուցչին: Ռուբեն Զարյանը օժտված է այդ հմայքով, ուսուցչի հմայքով:

Քիչ է պատահում, որ գիտնականը լինի այնքան արտիստիկ և հոգով արտիստն՝ այնքան գիտնական, որքան Զարյանն է: Եթե ուզենք գտնել դրա պատճառը, երևի գանք այն ճշմարտությանը, որ նա, Ռուբեն Զարյանը նախ և առաջելապես օժտված է արվեստի, գեղեցիկի զգացողությամբ և սիրով: Նա ի ծնե արտիստ է: Բայց վերլուծական փայլուն կարողությունները ժամանակի և հանգամանքների բերումով եկել են առաջին պլան և այդպիսով էլ առաջացել է այն անձը, որն այսօր զարմանալի օրինականությամբ գլխավորում է Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտը: Ասում եմ զարմանալի, որովհետև, ցավոք, մեր օրերում հաճախ չեն այն դեպքերը, երբ որևէ գործի գլուխ կանգնած է լինում այն մարդը, որն իրոք

կոչված է այդ անելու: Կոչված է իր տաղանդով, աշխատանքային փորձով, եռանդով, տեսքով, վերջապես: Ռուբեն Զարյանն այդ երջանիկ դեպքերից մեկն է:

Մեր ալագ ընկերոջը, ես ինձ թույլ եմ տալիս այդպես կոչել նրան, ավելի շատ ճանաչում եմ իմ բարեկամների՝ Լևոն Հախվերդյանի և հանգուցյալ Սաքիր Ռիզակի միջոցով: Իհարկե, մենք քիչ չենք առնչվել մաս զոտ գործի բերումով՝ ներկայացումների քննարկման ժամանակ, զանազան գեղարվեստական խորհուրդների միասերին և, վերջապես, հենց այնպես, այս կամ այն առիթով, ուղղակի փողոցում, հիմնարկում, ինստիտուտում և այլուր: Այդ հանդիպումները միշտ շատ հաճելի են եղել ինձ համար, որովհետև տեսնում եմ իմ հարկածային զարյանը պատմելու մի հետաքրքրական բան է գտնում, հաղորդելու մի նոր միտք: Եվ, ընդհանրապես, կարողանում է այդ հանդիպումներին, լինի դա ուրախ թե թախծոտ, անպայման նոր երանգ, նոր իմաստ ներարկել, և դրանք, այս կամ այն չափով, իմաստալից, ուսուցողական դարձնել: Եվ, որ ամենակարևորն է, անել այդ վերին աստիճան անբռնագրոս, արտիստիկ ձևով:

Արվեստի բնագավառում հաճախ չի լինում, որ մեծը, փորձառուն, ճանաչվածը, ղեկավարը հաճույքով հանդուրժի իր կողքին տաղանդավոր երիտասարդի հայտնվելը, ուր մնաց թե՛ նրան, ըստ ամենայնի, օգնելը, առաջ մղելը, խրախուսելը... Երանի թե մեր բնագավառում էլ լինեք այդպիսի մեկը՝ որքա՜ն դա կօգնեք, որ այսօր մեր թատերական արվեստը կանգնած չլիներ այսպես կոչված «ռեժիսորական պրոբլեմի», իսկ ավելի ճիշտ՝ ռեժիսորական ճգնաժամի սոցե:

Սաքիրն ու Լևոնը, որոնց ես խորապես հավատում եմ, և հավատալն էլ մի կողմ, պարզապես տեսնում եմ իրենց կյանքի օրինակով, բազմիցս պատմել են այն մասին, որ այդ իմաստով իրենց բախտը բանել է, որ հանձին Ռուբեն Զարյանի նրանք ունեցել են իրոք հոգատար, սրտացավ ընկերոջ, որն ամեն ինչով աջակցել է նրանց գիտական-ստեղծագործական առաջընթացին, որը ոչ միայն չի կաշկանդել նրանց անհատականությունը, այլև նրբորեն, խնամքով զարգացրել է այն, խրախուսել համարձակ, ինքնուրույն մտքի յուրաքանչյուր դրսևորում:

Ռուբեն Զարյանը հայտնագործող է իր էությունը: Երիտասարդ (ասենք հիմա էլ ինչ երիտասա՜րդ) արվեստագետների, թատերագետների մի ամբողջ խումբ նրա հայտնագործությունն են: Բայց դա նրա էության մի կողմն է միայն: Նա զարմանալի նրբանկատությամբ կարողանում է հայտնագործել մարդկանց մեջ նրանց երբեմն անսպասելի, բայց շատ արժեքավոր հատկությունները:

Եղել է, որ դժվար ժամանակներ ենք ապրել, խառը ժամանակներ: Հիմա նույնիսկ տհաճ է հիշել: «Անհատի պաշտամունքի տարիներ», «Պաշար ֆորմալիզմի դեմ», «Հակահայրենասեր թատերագետների խումբ» և էլի շատ բաներ: Ո՛րն ասես, ո՛րը թողնես... Այդ ժամանակներում միշտ չէ, որ մարդիկ կարողանում էին մնալ իրենց բարձրության վրա: Մասնավորապես գաղափարական բնագավառի աշխատողները հաճախ կորցնում էին ոչ միայն արվեստի և գրականության գործերի իրական չափանիշները, այլև իրենց մարդկային դեմքը, քաղաքացիական դիրքորոշումը, տարրական ազնվությունը: Ռուբեն Զարյանը այն քերից է, որ բոլոր այդ մակերթացություններին և տեղատվություններին կարողացավ հակադրել իսկական արվեստագետի իր խիղճը և մարդկային բարի էությունը:

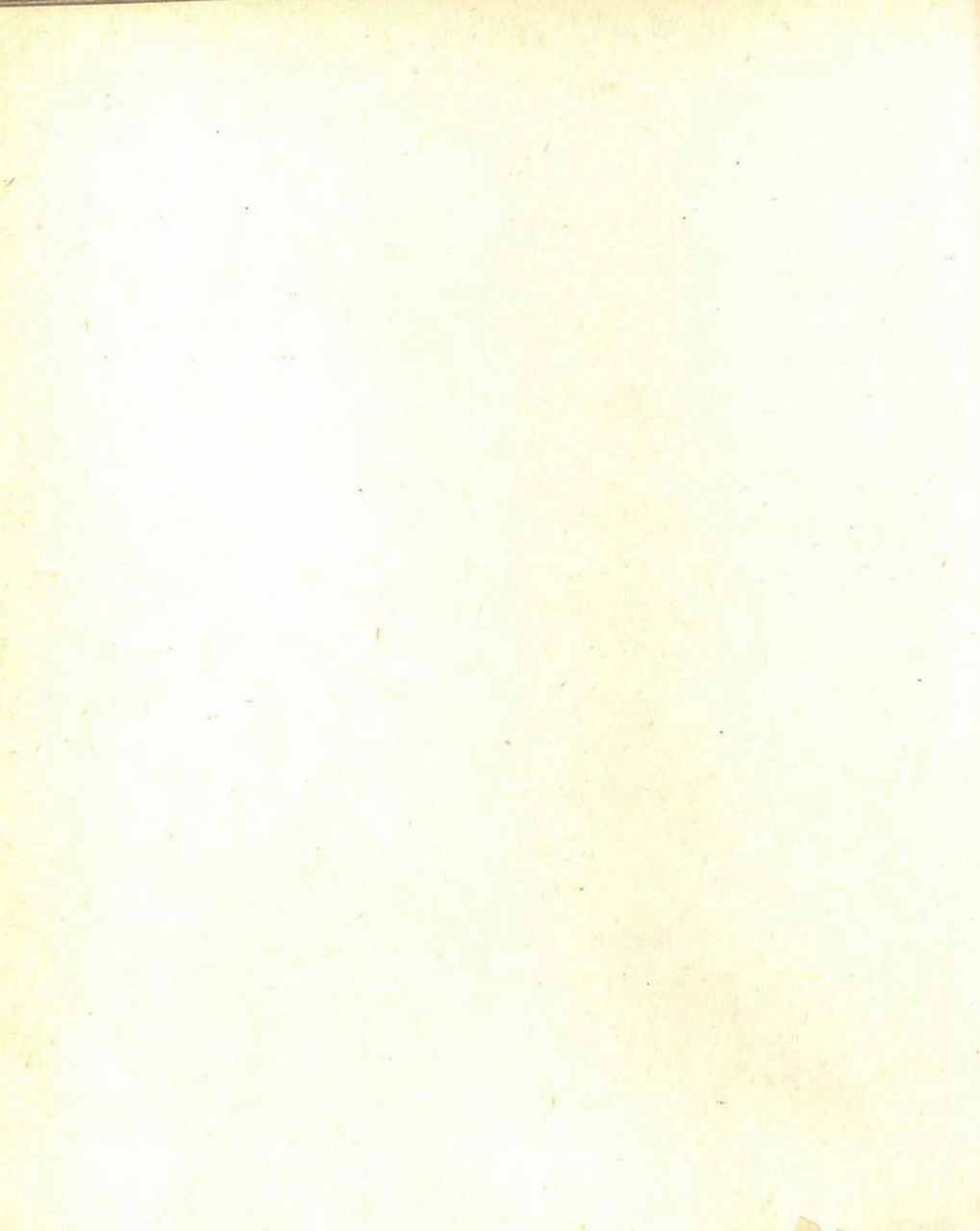
Նրա այդ հատկությունները, որոնց պետք է ավելացնել նաև բարձր սկզբունքայնությունը, այսօր էլ անչափ պիտանի են: Թերևս դա է պատճառը, որ մենք բոլորս նրան համարում ենք մեր ազգային թատերական արվեստի կրքոտ և բանիմաց շինարարներից:

Հիացմունք են պատճառում նրա աշխատությունները: Դրանք ոչ միայն ունեն բարձր վերլուծական, գիտական մակարդակ, այլև հաճելի են ընթերցանության համար, հարուստ են լեզվական ֆակտորայով, գրավիչ՝ բովանդակությամբ, կոտ՝ կառուցվածքով:

Հանրահայտ է, որ Ծեքսպիրը հայերի համար միշտ եղել է նվիրական, հարազատ անուն: Կես կառակ-կես լուրջ երբեմն Ծեքսպիրին անվանում ենք մեր ազգային դրամատուրգ: Զարյանի գործունեությունը լրջորեն նպաստել է դրան: Հայ շեքսպիրագիտության ավանդույթների հիանալի շարունակողներից մեկն է նա, և նրա յուրաքանչյուր գրքին, որ նվիրված է լինում Ծեքսպիրին, մենք սպասում ենք այնպես, ինչպես կսպասեն շատ անհրաժեշտ դասագրքին:

Ռուբեն Զարյանի աշխատությունների, ուսումնասիրությունների կամ պարզապես հոդվածների մասին, որոնց պարտաճանաչ ընթերցողն ու երկրպագուն են, երևի հանգամանորեն կգրեն նրա բարեկամ մասնագետներն ու պաշտոնակից ընկերները, որոնք, անհամեմատ, առավել հմուտ են այդ գործում: Իսկ ես բավարարվում եմ մեր ավագ ընկերոջ՝ Ռուբեն Զարյանի մասին գոտ անձնական տպավորությունների այս մի քանի խոսքով:

ԳՐԱԿԻՑ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԽՈՍՔԸ

ՄԻԼՎԱ. ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆ
Քանաստեղծուիք

ԶԱՐՅԱՆՆ ԻՐԵՆՈՎ ՄԻԱՅՆՈՒՄ Է ԲՈԼՈՐԻՄ¹

Ասում են, որ հին Հունաստանում յոթ քաղաքներ վիճել են, թե ո՞ւմ է պատկանում Հոմերոսը: Մենք յոթ քաղաքներ, դժբախտաբար, չունենք, բայց, որ յոթ հաստատություն կարող են վեճի բռնվել, թե ո՞ւմ է պատկանում ամենից շատ Ռուբեն Զարյանը, դա հաստատապես կարելի է ասել: Այսպիսի հոբելյանական երեկո կարող էր գումարվել և՛ Ակադեմիայի դահլիճում, որը և գումարվել է, և՛ գրողների տան սրահում, և՛ թատերական ինստիտուտում, և՛ նկարիչների միությունում, և՛ ճարտարապետների միությունում, և՛ նաև Սփյուռքի կոմիտեում, և ամեն տեղ էլ կհնչեր բնական, որովհետև Ռուբեն Զարյանը ո՛չ միայն իր վաստակով, բազմաթվանդակ, բազմաշերտ, հարուստ աղերս ունի այս հաստատությունների բնույթի և կոչման հետ, այլ նաև իր անձնավորությամբ, իր խառնվածքով, մարդամոտ կեցվածքով, հեկաններ ունի, մտերիմներ ունի, բոլոր տեղերը այցելում է, ելույթներ ունեկաններ ունի, մտերիմներ ունի, բոլոր տեղերը այցելում է, ելույթներ ունեկանում, իր մասնակցությունն է բերում այս հիմնարկների ամենօրյա կյանքին: Այս հատկությունը, ի թիվս բոլոր մյուս հատկությունների, շատ է զարդարում նրան և ես կասեի՝ մեր ժողովրդին շատ անհրաժեշտ է:

20-ական թվականներին, 30-ական թվականներին, երբ մեր բոլոր ստեղծագործական հիմնարկները տեղավորված էին Կոլտուրայի տուն կոչվող շենքի առաջին հարկում, ընդամենը մի 6—7 սենյակում, այն ժամանակ բնա-

¹ 1979-ի հոկտեմբերի 21-ին Զարյանի ծննդյան 70-ամյակին նվիրված երեկոյում ունեցած ելույթը: Տպագրվում է առաջին անգամ:

կանոններն շատ էին իրար մերձեցնում, իրար այցելում, մտերմանում մեր արվեստի տարբեր ճյուղի մարդիկ՝ քանդակագործները, նկարիչները, երաժիշտները, արտիստները: Հիմա մենք անել ենք, բազմացել ենք, ամեն մեկս մի քանի հարկանի շենք ենք զբաղեցնում և, բնական է, նախկին մտերմությունը չենք կարող ունենալ, բայց, որ մեզ շատ անհրաժեշտ է, որ գոնե փոխադարձ այցելություններով, փոխադարձ մասնակցությամբ իրար մոտ լինենք, հասկանանք իրար, բաժանենք մեր ուրախությունները, այդ մասին, երևի, չի կարելի վիճել: Ռուբեն Ջարյանը այն հազվագյուտ մարդկանցից է, որ իրենով շարունակում է այն ժամանակների մեր մեծերի՝ Մ. Սարյանի, Ռ. Մելիքյանի, Ար. Սարգսյանի, գրականության ասպարեզում՝ Եղիշե Չարենցի, Բակունցի, Ալազանի, Նաիրի Ջարյանի և մյուսների ավանդույթները՝ իրար մոտ լինելու, միասին համագործակցելու, միասին մտածելու, խորհելու և գործ անելու: Ահա այս ավանդույթը Ռ. Ջարյանը շարունակում է գեղեցկորեն, հաջողությամբ, և որը, թերևս նրա խառնվածքի ամենագնահատելի հատկություններից մեկն է: Ու այսօր պատահական չէ, որ այս դահլիճում հավաքվել են մեր արվեստի և գրականության բոլոր ճյուղերի ներկայացուցիչները, որովհետև, կրկնում են, Ռուբեն Ջարյանը իրենով միացնում է բոլորիս, դարձնում է նույն խոհերի, նույն մտածումների շուրջը համախմբված մարդիկ:

ԱԼԻՍԻԱ ԿԻՐԱԿՈՍՅԱՆ
Բանաստեղծուհի

ԵՐԶԱՆԻԿ ԵՄ, ՈՐ ԲԱՐԵԿԱՄՍՍ Է

Ռուբեն Ջարյանը, անկասկած, հայ ժողովրդի ընտրյալ և անփոխարինելի գավակներից մեկն է: Այն մարդկանցից՝ որոնցով հպարտանում ես, որ ազգիդ են պատկանում, երջանիկ ես՝ որ բարեկամդ է: Այն մտածողներից է, որ կարող է որսալ մոթիդ ամենամուրթ ծալքերի հոսանքները:

Արվեստի այնպիսի բարձր ճաշակով շաղված են իր գրքերը, որ պիտի փափագեի, եթե մի օր Ալիսիա Կիրակոսյանի մասին գրվեր՝ լինե՛ր այդ նույն որակով:

1979
Լոս Անջելոս

վատահեղի ու մեծ շարժումը ծագում է այրվելուց: Այրվելուց, ոչ անտեղի մոխրանալուց, այլ այրվելով՝ կենդանացնելու և ապրեցնելու կարողությունից: Եթե չայրվես, ինչպես լույս ու ջերմություն տաս հողին, մարդուն, արվեստին:

Ռուբեն Զարյանի «Հուշապատում» սքանչելի երկը մեզ համար հանրագիտարանային արժեք ունի՝ արվեստի մեռնուով թաթախված: Ահավասիկ Նար-Դոսը: Նար-Դոս՝ քաշված, ինքնամփոփ, կարծես «հասարակ», կարծես «անտարբեր», սակայն մեջը այրվող հոգի ու կիրք և կրակ, որ ոչ թե խանձում է ձեռքդ, այլ լուսավորում ճանապարհդ, ջերմացնում հոգիդ: Կամ ահա առասպելական Ծիրվանգաղեն՝ իր էպիկական հանդարտությամբ ու անգիջունությամբ ամեն սուլերի նկատմամբ: Ահա վիթխարի Զարենցն իր փոթորկոտ կյանքով՝ մեծ կյանքով, մարդկային կյանքով, ցալի ու տառապանքի, բայց ոչ խոնարհվող կյանքով:

Սրանք շատ մեծերն ու շատ հայտնիները: Բայց Զարյանի մոտ կենդանանում են նաև քիչ հայտնիները, ոչ քիչ գործ արած քիչ հայտնիները: Եվ սա մեծ արտի բաբախումներից ծնված երևույթ է, ավելի շուտ՝ երևույթներ են, որ շերտ առ շերտ գալիս են «Հուշապատումի» մեջ ու... չեն գնում:

Կենդանանում են նաև մեր ժամանակակիցները, որոնք անժամանակ հեռացան... Ահա Գուրգեն Մահարին՝ իր կրքոտ ասպետականությամբ, Վիգեն Խեչումյանը՝ գիտնականի իր պրպտող հոգով ու անապատական գրիչի տառապանքով իր «Զվարթնոցը» հյուսելիս: Ահա մեծ Պարույր Սևակը, որ կարծես աղմուկով ու մանկական ժպիտով ահա ներս խուժեց քո տունը, քո էություն մեջ ու գոչեց.— «Տո լաճ տնավեր»:

Իր գրածի մասին ինքը՝ Զարյանն ասում է՝ «հասարակ աչքով դիտված հրաշքներ»: Ասում է, բայց այնքան էլ մի հավատաք: Նրա աչքը բոլորովին էլ «հասարակ» չէ: Նրա աչք-ներքին աշխարհը լույսի գույների ընկալման կենտրոն է, հոգու ազնվության խտացում և պատկառանք՝ դեպի մեր կյանքին ուղեկից եղած մեծերը: Զարյանի ստեղծագործական ոգին ընկալում և ապա անդրադարձնում է մի ողջ կյանք, շուրջ կես դարի կյանք:

Կրկնում եմ՝ Ռուբեն Զարյանի վատասկը անկշռելի մեծ է ու արժեքով անհամեմատելի, դա հանրագիտարանային էություն ունի իր մեջ, որ ստացվել է գրողի, գիտնականի, արվեստաբանի, քաղաքացու և սքանչելի մարդու հատկությունների կենտրոնացմամբ: Զարյանի ոճը պարզ է, դասական ու մատչելի: Եվ ես իմ այս համեատ խոսքը կապել-կշռելուց առաջ, նորից եմ Ռուբեն Զարյանի մասին ասում:

— Մարդ, որ ապրում է այրվելով:

ՎԱՐԴԳԵՍ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
Արձակագիր

ՆԱ ՄԵՐ ՔԱՂԱՔԻ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԳՈՒՅՆԵՐԻՑ Է

Նրա հետ ունեցած մեր բազում գրույցների ժամանակ՝ կյանքի մանրութներին եմ վերաբերել, թե արվեստի, գրականության մեծ ու բարդ երեվույթներին, երբևէ չեմ զգացել մեր տարիքների տարբերությունը: Եվ ամեն անգամ համոզվել եմ, որ երիտասարդությունը ծննդյան թիվ չէ, այլ հոգու որոշակի կառուցվածք, հայացքի ուղղություն: Ես հավատում եմ՝ մա հասուն մտավորական է եղել 20—22 տարեկանում, ինչպես որ երիտասարդ է թըվում հիմա՝ ժամանակի գրգիռները զգալու իր զարմանալի ունակությամբ, իր կրքոտ հավատով կյանքի և արվեստի նկատմամբ: Եվ արտիստիզմով, որ, ափսո՛ւ, գնալով հազվագյուտ մետաղ է դառնում մեր մթնոլորտում: Իր կարծիքները մա չի պարտադրում, թեպետ կայուն մախափրություններ ու մաշակ է ունեցել միշտ, մա հետ՝ վեճի մեջ պարտվելով, դու նվաստացած չես զգում քեզ և մա ինքը՝ չի վախճնում ասել՝ այսինչ բանը չգիտեմ, որովհետև իմացածը շատ է՝ լայն ու խոր: Դեռևս անհայտ, անանուն ստեղծագործողների մեջ իսկական գրողը կամ արտիստը կոսհելու մա մախափճելի բնագոյը (իմաստցիան) հաստատվել է մեկից ավելի պնդամ: Այդ բնագոյը, որ հավանորեն ինչ-որ աստվածատուր շնորհ է, տարիների ընթացքում ամրապնդվել է բարձր ինտելեկտով, արվեստի և գրականության հին ու նոր երևույթների մրբին իմացությամբ և գլխավորը՝ սիրով: Այո՛, սիրով—սա մույնպես, ափսո՛ւ, հազվագյուտ մետաղ է իր բոլոր նշարդերով սիրի արվեստի, կանազետը, արվեստաբանը պետք է իր բոլոր նշարդերով սիրի արվեստի, գրականության պտուղները, պիտի ուրախանա ու տխրի և գրողի կամ արտիստի որևէ ձախողում (իսկ դա մույնպես բնական է) պիտի ոչ թե հըրճվանք, այլ ցավ պատմաոի մրան:

Ես սպասեա եմ տեսել նրան իր գրքերում, իր հուշագրություններում, իր քանակոր և գրավոր ելույթներում և, դրա համար, եթե անգամ համամիտ չեմ նրա հետ ինչ-ինչ հարցերում, նրան հաւատում եմ միշտ և նրա կարծիքը անպայմանորեն մտածել է տալիս:

Եվ ապա՝ ամեն քաղաք, նաև ամեն ժողովրդի մշակույթ գույներ ունի և այդ գույները մարդիկ են: Նա մեր քաղաքի և մշակույթի գույներից է, անգամ նրա արտիստիկ արտաքինը անբաժանելի է մեր քաղաքի և մշակույթի խճանկարից: Ես չեմ ուզում նրա գրքերի և հոդվածների խորագրերը մեջքերել, ես չեմ ուզում գրողների և արվեստագետների անուններ թվարկել, որոնց կյանքում նրա մասնակցությունը հաճախ բախտորոշ է եղել — դա ընդունում եմ նույնիսկ նրանք, որոնց կյանքում նա այդ դերը խաղացել է (սխալադո՞քս):

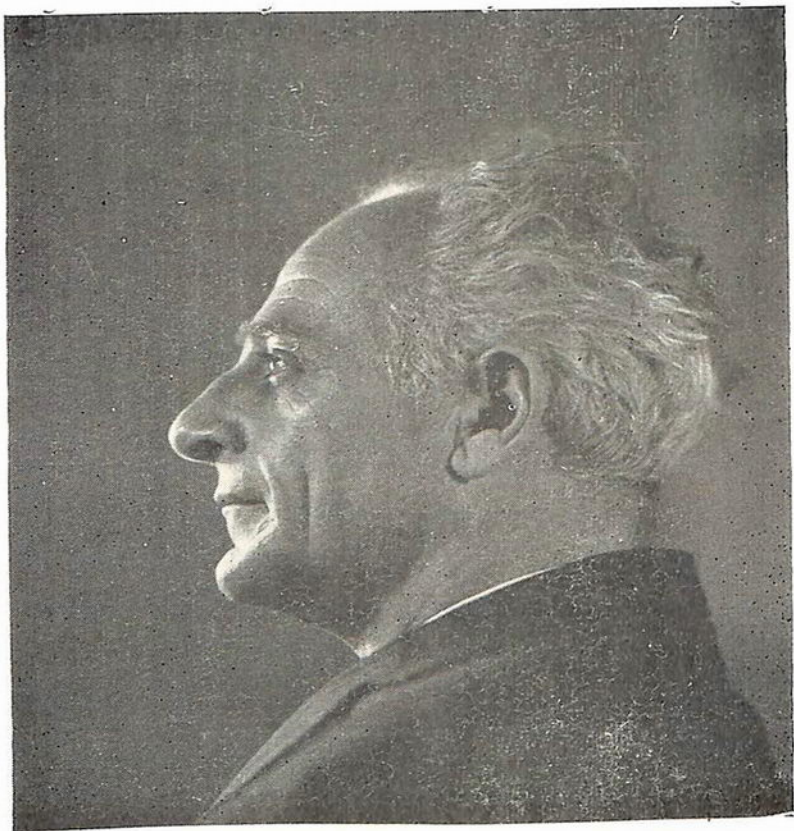
Ես կամեցա (չգիտեմ, կարողացա՞) հակիրճ տողերի մեջ խտացնել այն երևույթը, որի անունը Ռուբեն Չարյան է:

Վերջերս, դպրոցահասակ մի աղջկա տետրակում ես կարդացի նրա գրած մի տողը. «Տարիքից չեմ ծերանում, այլ ձգտումներից հոգնելուց»: Ուրեմն, Ռուբեն Չարյանը երիտասարդ է, որովհետև նա երազներ ու ձրգտումներ շատ ունի, որոնցից չի հոգնել և իրավունք չունի հոգնելու:

1032

1964

ՍՈՒՐԵՆ ԱՂԱԲԱԲՅԱՆ

Բանասիրության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊՈՆԶԻՍՆ

Ռուբեն Զարյանի անունը հայտնի դարձավ արդեն երեսնական թվականների վերջին, երբ մամուլում երևացին նրա առաջին հոդվածներն ու գրախոսականները:

Իմ սերունդը դեռ նոր միայն դառնում էր ընթերցող և, բնականաբար,

ընտրություն էր կատարում տպագիր խոսքի ժխտի մեջ:

Բննադատ բանասերներից մեզ հատկապես գրավեց Ռուբեն Զարյանը՝ Խաչատուր Աբովյանի մասին գրած հոդվածաշարով: Դրանց մեջ մեզ հատկապես արտիստական փայլը, որով Ռ. Զարյանի խոսքը շահեկանորեն տարբերվում էր ոչ միայն պաշտոնական, չոր ու ցամաք, աղյուսաբեռոնային բառակույտներից, այլև անբովանդակ խոսքային ճարձատյունից: Չափել տարիներից, բայց երբեք՝ վերամբարձ, երբեք՝ պերճաշուք, երբեք՝ սնամեջ:

Արտաքին գեղեցիկ տարազի մեջ Ռուբեն Զարյանի խոսքը պարունակում էր նաև ներքին խոր ու հարուստ բովանդակություն, կարելի է անգամ ասել՝ ակադեմիական խոհունություն և լիջություն:

Ադալես երևացին ոչ միայն նրա գրական ու թատերական քննադատությունները, ինչպես, օրինակ, «Համլետի» բեմադրության և Վադարշ Վադարշյանի Համլետի մասին գրած հավատարմոր ու հիմնավորված բանավեճը, ոչ միայն հայոց թատրոնի զագայթներին՝ Պետրոս Ադամյանին, Սիրանուշին, Վահրամ Փափազյանին նվիրված հետազոտական արվեստաբանական էջերը, այլև անգամ զտարյուն բանասիրական հետախուզումները, ինչպես «Նախաշավիղին» նվիրված գողտրիկ ուսումնասիրությունը, ինչպես Գ. Սունդուկյանի երկերի ժողովածուի մանրակրկիտ և ճաշակավոր գիտական կոմենտարները:

Ռուբեն Զարյանը գիտության արտահայտման լեզուն հասցրեց բանաստեղծական արտահայտման բարձրության՝ բնավ չհեռանալով գիտական ճշգրտության և տրամաբանական ապացուցման սկզբունքներից:

Այս մեջ է նրա հանդեպ եղած համընդհանուր վերաբերմունքի գաղտնիքը:

Իր անհատականության հենց այս կողմով էլ Ռուբեն Զարյանը մեզանում քննադատ, գրականագետ, թատերագետ, արվեստաբան հասկացություններին բերեց հասարակական ճանաչում:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ՀՀ ԿՃՆ Գաղափարի Իր ղեկավար 30-ական

նայապէս. Եւ ի վերջոյ ի պատուովածութիւնս, սեփականս:

Գրչան տարիս է Գրոհ գրագողութիւնն:

ցում չհանդուրժող բարձր պահվածքին:

Արդյո՞ք պատմության մեջ: 1979

ԳՐԻԳՈՐ ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, դրամատուրգ

ԽՈՍՔ՝ ԱՍՎԱԾ ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ
70-ԱՄՅԱԿԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹՅԱՆԸ

Սիրելի ուսուցիչ

Ինչպես քաջ մայրոնի է քեզ, դեռ վաղնջուց, գիտուն մարդիկ իրենց ուսումնառության սիրեցյալ օջախն անվանել են պմա-մատեր՝ սնող մայր:

Գիտեմ, շիտակամտությունդ չի հանդուրժում խոսքի այլաձևում, բայց կարծում եմ, գեթ այս երեկո կլինես զիջող և թույլ կտաս ինձ՝ համընդհանուր ճանաչման արժանացած «պմա-մատեր»-ը տարակոչել «պմա պա՛տրե»՝ սնող հայր:

Հիրավի, դեռ տասնամյակներ առաջ, սիրելի պատրե, դու հիմնեցիր քո դպրանոցը, որի խառնարանով անցան անթիվ-անհամար աշակերտներ՝ գրողներ ու գրականագետներ, բեմադրիչներ ու դերասաններ, նկարիչներ ու արվեստագետներ...

Դու, մագիստրոսի մամն բարեգարմ և քաջախորհուրդ ամենայն արվեստաց, քո իմաստագեղ հովանու տակ առար գրչին ու գեղարվեստին նվիրյալ մշակներին և քո օրինակով սովորեցրիր նրանց՝ ինքնամոռաց ծառայել հայրենական մշակույթին, սրբությամբ պահպանել ու զարգացնել հոգևոր արժեքները, որ դարերով կտակել են սերունդներին մեր երջանկահիշատակ մեծերը:

Դու ջանացիր միավորել սաներիդ ստեղծագործական միտքը՝ իրարա-մերժ ու տարակետորոն: Դու դարձար այն երանելի «արվեստաթորիչը», որի միջով անցնում ու զտվում է լոկ լավագույնը, բարձրաճաշակն ու հանրա-պիտանին:

Երևի հենց դրա համար էլ տաղանդները ծարավ են եղել խոսքիդ: Քեզ ունկնդրել են՝ Փափագն ու Վաղարշը, Վարպետն ու Աճեմը, Նաիրին ու Սևակը...

Դու այնքան ներհուն ես անմահ դասականներին, ասես անվերջ սեղան ես նստել Շեքսպիրի և Սոկրոսկյանի հետ, Չեխովի և Շիրվանզադեի հետ:

Քանի՜-քանի՜ մարդ մտավ դպրանոցդ, գիմովցյալ իմաստունությամբ լի գավաթով, կողոպտեց գանձերդ անհատնում, բայց դու, մեր պա՛տրե, էլի մնացիր մեծահարուստ ու ընչաշատ, քանզի անպարփակ է գորավոր մըտքիդ շտեմարանը:

Ռուբենյան դպրանոցից էլնելով, կյանք են ատել և ժամանակակից դրամատուրգները: Մեծ պատիվ ու երջանկություն է վիճարկվել ինձ՝ լինելու քո մշտօրյա աշակերտը:

Ստեղծագործական ճիգերի մեջ, հաջողությունների ու ձախողությունների այս ամենի լաբիրինթոսում, մտաբերել եմ քեզ, իմ լայնախոհ ուսուցիչ, որից ակնածել եմ հաճապագ:

Երբ թատրոնի դահլիճում դիտել ես ամենայն պիեսիս բեմադրությունը, ես, զգաստացած, մերթ քեմին եմ նայել, մերթ քեզ, տագնապալից մտորելով. տեսնես ի՞նչ կասի այս ճերմակալարս-մոսսույզ այրը, որի ճակատն ալոքքան խոկ ունի:

Եվ քննարկումների ու բանավեճերի թեժ պահերին, տաքացած գլուխները մեկեն խաղաղվել են, երբ ընդդիմախոսները, վկայակոչելով քեզ, ազդարարել են՝ «Մագի՛ստր դի՛քսիտ» — «Մագիստրոսն ասել է»:

Եվ այսպես շարունակ, անապով քո մոգական ձայնին, անծայրածիր քարավանի պես՝ եկել ու անցել է մտավորականների մի ամբողջ բանակ: Ու դեռ պիտի գան նորատի սերունդներ, երազանքով մտնեն օրհնված դըպրանոցդ, որի ճակատին անշեշ տառերով գետեղված կլինի միայն երկու բառ՝ Ռուբեն մագիստրոս:

ԱՎԵՔՍԱՆԴՐ ԱՐԱՔՍՄԱՆՅԱՆ

Դրամատուրգ, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ

ՎԱՍՏԱԿ, ՈՐ ԾԱՐՈՒՆԱԿՎՈՒՄ Է

Ռուբենին ճանաչում եմ տակավին քառակյան թվականներից, երբ որպես սկանակ գրող հաճախում էի Թբիլիսիի «Հայարտուն»՝ հայ մշակութային կենտրոնը։ Մեր բարեկամությունը հաստատվեց ավելի ուշ, բայց ես այսօր հստակ եմ պատկերացնում հենց այդ շրջանի, ինձնից ընդամենը երկու տարով մեծ Ռուբենին։

Իմ տպավորությամբ, այդ հասակում էլ նա հասուն, կազմակերպված մարդու տպավորություն էր թողնում, մինչդեռ ես՝ բնորոշ իմ պատանեկան տարիքին, բավական անխոհեմ ու անշրջահայաց էի։ Դեռ այն ժամանակ, երբ Ռուբենը՝ Ռուբեն Վարդուպիչ չէր, կշիռ ուներ, հեղինակություն։ Եվ դա միայն կեցվածքից ու հմայքից չէր (այսր նա դերասան դառնալու լուրջ հավակնություն ուներ), այլ, ինչպես հիմա եմ կարծում, ինչ-որ առանձնատոր գրավչությունից՝ խոսքի, համոզմունքների մտածողության մեջ։ Նա իր հասակից մեծ էր երևում, դրա համար էլ նրա շփումները այն ժամանակվա մեծերի՝ Սուրխաթյանի, Նար-Դոսի, Արշավիր Մելիքյանի, Պողոս Մակինջյանի, Արտաշես Կարինյանի և ուրիշների հետ, անբնական ու արտասովոր չէր թվում։ Նա նրանց հետ «լեզու էր գտնում», գիտեր լսել, բայց գիտեր նաև միջամտել, հայտնել իր տեսակետը այս կամ այն հարցի մասին։ Նա ուներ ընկերների իր շրջանը՝ Ռուբեն Աղաբաբ, Ժիրայր Հակոբյան, Սարգիս Պալազատ, հիմա չեմ հիշում էլի ովքեր, բայց երիտասարդներ, որոնցից շատերն էին ակնածում։

Տարիներ հետո, երբ Ռուբեն Զարյանը դարձավ մեր առաջնակարգ գրականագետներից մեկը, ընթացավ գիտության արահետներով, անկախ նրա բոլոր տեսակի կոշտումներից ու աստիճաններից, նա ամրացրեց իր հե-

դիմակությունը ո՛չ միայն ասելիքով (դրա մասին ստորև), այլ երևույթը (լի-
նի գրական թե թատերական) պրպտելու, նրա մեջ խորանալու, լուրովի, հե-
տաքրքրական տեսանկյունից գնահատելու, իր տեսակետը պարզ, տրամա-
բանական հստակությամբ շարադրելու հետևողականությամբ: Այն, ինչ բնու-
թագրում է գիտնականին:

Ժամանակին Ջարյանն իրեն հիմնալի դրսևորեց որպես հրատարակիչ:
Մի քանի տարի նա աշխատեց որպես գեղարվեստական գրականության
բաժնի վարիչ Պետհրատում և «Սովետական գրականության» պատասխա-
նատու խմբագիր: Ինչպես վկայում են նրա հուշագրությունները, այդ տարի-
ներին ստեղծվեցին նրա կապերն ու մտերմությունները շատ գրողների հետ:
Նուրբ հոտառությամբ ու հետաետությամբ նա հայտնաբերում է երիտա-
սարդ տաղանդներ, խրախուսում նրանց: Ջարյանը եղավ Ջաբենցի հրատա-
րակչական ճաշակի հետևորդներից ու կիրառողներից մեկը, գուցե մինչև
այսօր էլ միակը, որ այնքան նախանձախնդիր է այդ հարցում: Մեր գրողնե-
րից շատերը մտածում են միայն գիրքը լույս բնծալելու մասին, և բնավ մտա-
հոգված չեն, թե այդ գիրքը, թեկուզ շատ տաղանդավոր գրված՝ ինչ տեսքով
է մատուցվում ընթերցողին:

Իսկ հանդեսո՞ւմ... Ջարյանը մի քանի բաժիններ ստեղծեց, վերտառու-
թյուններ, որոնցից մեկը առանձնապես տպավորվել է, որովհետև առնչվում
է նաև ինձ հետ: Այդ բաժինը կոչվում էր «Անտիպ ձեռագրերի մասին»: Նը-
բ պատուհը՝ խոստումնալից երիտասարդ ուժերին խրախուսելն էր, նրանց
չհրատարակված գործերին գրախոսություններով գրական-մեթոդոլոգիական
չօգնություն ցույց տալը: Այսպես, Ջարյանը նախապես ծանոթանալով իմ «Ա-
վերումից հետո» վեպի ձեռագրի հետ, հանձնեց Դեբենիկ Դեմիրճյանին կար-
ծիրքի: Որոշ ժամանակից հետո այդ կարծիքը տպագրվեց հանդեսում: Ինք-
նին հասկանալի է, թե դա ինչ էր նշանակում մի սկսնակ գրողի համար: Ցա-
կում, այնու ոչ մի խմբագիր չօգտագործեց այդ նորմոնությունը գրական
վտր, ևսև ոչ մի խմբագիր չօգտագործեց այդ նորմոնությունը կարող է խիստ շա-
մառվում: Կարծում եմ, ձեռագրերի նման բնությունը կարող է խիստ շա-
հաբեր լինել երիտասարդ գրողի հետագա նախադրյալի համար:

Ռուբենին հատուկ է մի հաճելի արտիստիզմ, նույնիսկ, երբ նա ամ-
բիոնի վրա չէ: Արտիստիզմը շահաբեր է մարդու համար ինչպես կյանքում,
այնպես էլ պաշտոնական հանգամանքներում: Արտիստիզմը զարդարում է
ձիրքը, տաղանդը, մատուցման հմայք ու տպավորություն է ստեղծում: Ռու-
նի արտիստիզմը միայն արտաքին հատկանիշ է: Նրա գրչի արգասիք
տանգնակ հատորներ ու հատորյակներ, Ադամյանի, Սիրանուշի, Փափագ-
նակի, Ծեքսպիրի թատրոնի, իր ժամանակակիցների մասին, տոգորված են
ն՛չ թե միակողմանի գիտական հայեցողությամբ, ստոր դատողությամբ ու

վերլուծությանը, այլ՝ առավել չսփուլ, պատումի տաք շնչով, պոետականությանը, քնարականությանը և, մանավանդ՝ ինքնադրսևորմամբ, ինչի մասին էլ գրելիս լինի: Դրա համար էլ նրա ծավալուն մեծագրությունները կամ հուշապատումները շատ են մոտենում բելետրիստիկային, օրլելտիվ լինելով, միաժամանակ սուրբլետիվ են: Դա արհեստական ու բռնագրոս չէ, որ արժանանա լուրջ ու անվերապահ կշտամբանքի: Դա էությունն է, մտածողությունն, գեղարվեստական մախապաշարում: Դա արտիստական բնույթ է՝ փաստը, իրադարձությունը, դիպվածը և ինքը՝ իր աչքը, իր հոգին, իր վերաբերմունքը, իր սրտի անտես թելերի կապերն ու հանգույցները:

Ռուբեն Զարյանը ամենից առաջ գրող է, նույնիսկ թատերախոսականներում՝ գրող է: Նրա ասելիքը միշտ շաղախված է էմոցիաներով, զգում ենք միտքը հաստատելու կիրք, պատկերաչափություն: Անկախ այն բանից, կհամաձայնվեք նրա հետ, թե ոչ, կլսեք կամ կկարդաք մեծ հետաքրքրությանը, հուզմունքով: Այստեղ ուղղակի նմանություն են գտնում Զարյանի ու Գ. Բոյաջիևի միջև: Վերջինիս գրքերն էլ տպավորվում էին որպես գեղարվեստական պատումներ: Ինձ թվում է, ժամանակակից ընթերցողի համար գիտականը գրական որոշակի ձևի մեջ մատուցելը գիտությունը մատչելի ու մասսայական դարձնելու ամենալատահելի միջոցն է:

Բարեկամս՝ Ռուբենը յոթանասուն տարեկան է: Հաճախ, ոգեշնչման պահին, այն րոպեներին, երբ նա չի մտահոգված իր առողջական վիճակով, լցվում է երիտասարդական ավլումով, անհետանում են կնճիռները, փայլում են աչքերը, և ինձ ականա թվում է, թե տասնյակ տարիներ չեն անցել, կամ ինչ-որ մոգական ուժով վերադարձել է անցյալը, նոր է նա սկսում իր դժվարին ու ձիգ ճանապարհը, նոր է նվաճելու իր բազում երկրպագուներին ու բարեկամներին... Բայց, ավա՜ղ, պատրանքն ակնթարթային է. յոթանասունը՝ յոթանասուն է: Միայն՝ հասակի կեղևը չի՝ կարող, անգոր է խլացնել ներքին կրակը, որի առաջիկա բուռն պոռթկումներին մենք հավատում ենք...

ԺՈՐԱ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Դրամատուրգ, ՀՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ

ԽՈՐ ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ ԵՎ ԱՆՍԱՀՄԱՆ ԲԱՐԵԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Ջարյանը յոթանասուն տարեկան է:

Դեռ մո՞ր:

— Այո՛, ասես խոսքները մեկ արած հաստատում են օրաթերթերը, ամսագրերը, ուղերձ-շնորհավորանքները, մեծարման երեկոների հրավիրատուները, և մույնիսկ նրա մերձավոր բարեկամներից մի բանիսը՝ իրենց ջերմ ողջույնների տակ ստորագրելով:

Մնում է հավատալ, սրտանց շնորհավորել, բայց և զարմանալ՝ իսկ ե՞րբ է Ռուբեն Ջարյանը եղել քսան տարեկան, երեսուն տարեկան, քառասուն... Կամ, մեր մեջ ասած, ե՞րբ չի եղել նա յոթանասուն տարեկան:

Ակամա հիշում ես Գյոթեի խոսքերը. «... սովորաբար կարծում են, որ մարդ ծերության հասակում է իմաստնանում, մինչդեռ իրականում տարիքի հետ նա ձգտում է պահպանել մալխկիմում ունեցած իմաստությունը»:

Չե՞ր մասին ասած այս խոսքերում Գյոթեն սխալ է գործածել միայն «ծերություն» բառը, որի մեջբերման համար, սիրելի Ռուբեն Վարդուպիչ, ես ներողություն եմ խնդրում:

Հիշո՞ւմ եք, Գառնիի դեռ չվերականգնած տանարի բակում, վիթխարի ընկուզենու տակ բացված սուփրա-սեղանի շուրջ նստած, Դուք լսում էիք «Ջանգալատունը...»:

Լսում էիք Պարույր Սևակի շուրթերից, լսում էիք դեռ ձեռագիր, դեռ սե-վագիր «Ջանգալատունը»:

Քիչ-քիչ խմում էիք ու լսում:

Հետո բոլորը խոսում էին ու խմում... Իսկ Դուք լուռ էիք, լուռ ու ան-ժպիտ: Եվ ինչ լավ էիք լուել:

Հետո խոսեցիք: Երկար, շատ երկար խոսեցիք...

Մի՞թե Դուք այդ օրը յոթանասուն տարեկան չէիք:

... Իսկ այն օրը, երբ սգո մեղեդին ձյան փաթիլների հետ իջնում, շոյում էր, ասես, Վարդան Աճեմյանին ամփոփող թարմ ծաղիկները:

Դուք այն օրը հարյուր տարեկան էիք:

Ձեր տարիքի և իմացության միջև հենց էն գլխից եղել է մի հաճելի հակասություն՝ վաղ հասակում՝ իրենից մեծ, այս տարիքում՝ վաղ հասակի ձրգտումներ, որով էլ, թերևս, բացատրվում է Ձեր դասական-ավանդականի և ժամանակակից հայացքների ներդաշնակությունը:

Դուք հասցրել եք ընկեր ու մտերիմ լինել մեր գրականության ու մշակույթի մեծ երախտավորներին, և լինել մեր ընկերը՝ որքան ավագ, այնքան էլ հասակակից:

Հասակակից...

Հիշո՞ւմ եք, մի քննարկման ժամանակ, Դուք տարիքի զգացողության ինչպիսի կրքով էիք մարտնչում ապացուցելու, թե՛ Ռոմեոյի երիտասարդ դերակատարը լավ չի սիրում, չի բացահայտում այդ մեծ սիրո այրումը, նվիրումը, ինքնամոռացումը:

Այդ ինքնամոռացումը հենց Ձեզ էր վերաբերվում, քանզի Դուք այդ պահին Ռոմեոյի տարիքին էիք, ասես: Մինչդեռ Ձեր մազերը վաղուց արդեն ճերմակ էին և բունքերը բացված: Ի դեպ, իմ տպավորությամբ Դուք երբեք էլ սև մազեր չեք ունեցել, երբեք երեխա չեք եղել, խաղալիք չեք ունեցել, այլապես Դուք պիտի սպառած լինեիք մարդկային այն հազվադեպ բարեմասնությունները, ինչպիսիք են՝ զարմանալը, հավատալու հաճույքը, չիմանալու խոստովանությունը, հարցնելու պարզությունը, լսելու հետաքրքրությունը, որոնց միասնությամբ, ավելացրած մաս խորը գիտելիքներ և անսահման բարեկրթություն, մեր առաջ հառնում է մի շքեղ իրողություն, մի պայծառ մտավորական, որի կրողը Դուք եք, սիրելի Ռուբեն Վարդսուվիչ:

ՌԱԶՄԻԿ ԴԱՎՈՅԱՆ Բանաստեղծ

ՄԵՐ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅԱՆ ՈՍԿԵ ԿԱՊԸ

Հայ իրականության մեջ հալոց մշակույթին անշահախնդիր նվիրված Անհատը չի կարող, կամ իրավունք չունի իր ուժերն ու օժտվածությունն սպառել սևեռում մի ճյուղի մեջ, որովհետև որքան էլ կուրծք ծեծենք, թե՛ ամեն ասպարեզում էլ տաղանդների համաստեղություններ ունենք, այնուամենայնիվ զարմանալիորեն քիչ է այն Անհատների թիվը, որոնք կարողացել են մեր մշակույթը փրկել անակնկալ անկումներից, և լավ իմաստով, գոնե մի քանի միլիմետր տեղից շարժել:

Եթե դա այդպես է, ուրեմն՝ ինչպե՞ս կարող ենք Ռուբեն Զարյանին բնորոշել իբրև միայն թատերագետ, և թատերագիտության մեջ էլ՝ իբրև բացառիկ շեքսպիրագետ, կամ իբրև միայն փալլուն արվեստաբան, կամ իբրև միայն գրող, որ չունի պատմելու գայթակղիչ ձևեր, դրամատիկ հնարանքներ, բայց ընթերցվում է արտակարգ հափշտակությամբ...

Նոր ժամանակներին հարմարվելու ընդունակությունը, որ արվեստագետի համար դիտվում է իբրև կենսունակ լինելու բացառիկ շնորհք, երբ շատ զորավոր է լինում, ամբողջովին բացասում է պչո՛ւնույն արվեստագետի նախկին դեմքը, և ուրեմն՝ նրա ստեղծած արժեքն ու ժամանակը նույնպես: Իսկ երբ չի բացասում, նոր ժամանակի վրա շողում է նրա ազնիվ դեմքը, և այն պայծառ հավատը, թե՛ հարմարվելուց զատ կա ժամանակը պանծաց-

նելու և արժեքավորելու քաղցր ու տաժանակիր մղումը: Ռուբեն Զարյանի ազնիվ դեմքը շողում է մեր ժամանակի վրա, և նրա ստեղծած դիմանկարներն այս սկզբունքով են ապրում մեզ հետ:

Կյանքը նոր սկսող ամեն մի սերնդի թվում է, թե իր հետ ապրող ավագագույն սերունդն արդեն բավական անջատվել է կյանքից: Մինչդեռ իրականում հենց ինքը դեռ չի կարողացել ըստ արժանվույն միանալ կյանքին, որովհետև դեռ չի կարողացել իր մեջ հալոնաբերել այն անգուգական կապը, որով իմաստավորվում է կյանքը՝ պատմական շրթայի մեջ, և հանդես են գալիս ժողովուրդը պահպանող այնպիսի որակներ, ինչպիսիք են՝ սերը, կարեկցանքը, անձնագոհությունը, կենսավորձի իմաստությունը, աշխարհի վրա իր տեսակը շարունակելու մղումը...

Ռուբեն Զարյանը մեր ձեռքն է տալիս մեր հիշողության ոսկե կապը, որ ինքն է հյուսել իր յոթանասունամյա գեղեցիկ ու դժվարին կյանքի և հայ սքանչելի մտավորականության բազմագույն թելերից:

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ԱՎԱՆԴԸ

Կյանքում իրենց աշխատանքային և հասարակական ակտիվությամբ հարատևող գործիչների հոբելյանական պատկանելի տարեթվերն անգամ չեն տրամադրում խոսելու նրանց միայն արդեն կատարածի մասին։ Դրանք սուիթ են ընձեռում նաև ուժերի հավելյալ գործադրման ու նորանոր հղացումների։ Բանող մարդուն կենդանության օրոք մատուցվող դասիները, ինչպես ասել է աշխարհագրում մի բանաստեղծ, նրա իսկ խնամած պարտեզի դալարից պիտի հյուսվեն, որպեսզի չթառամեն ու թմրեցնող ճնշահոտ չտա-րածեն։

Ռուբեն Զարյանի խնամած «պարտեզն» այսօր շնչում է թարմ պտղա-հոտով։ Որովհետև մշակութային գործունեության այն օջախը, որը նա հիմ-նադրեց ու գլխավորեց, շնորհիվ պետական և հասարակական շահագրգիռ աջակցության, այժմ արդեն վերածվել է մեր ազգային գեղարվեստի մի իս-կական դպրանոցի, որի գիտական ու բարոյական հեղինակությունը տարեց-տարի ամրապնդվում է իր թե հրատարակած ուսումնասիրությունների բազ-մազանությամբ և որակով, թե նորահաս մասնագետների հարաճուն մակար-դակով, թե, մանավանդ, ձեռնարկած միջոցառումների, այդ թվում նաև մի-ջազգային գիտաժողովների, հետզհետե ավելի ընդլայնվող օրակարգով։ Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ և Արվեստի ինստիտուտի տնօրեն Ռուբեն Զարյանի դերն այդ ամենում դժվար է գերա-գնահատել։ Նա իրոք, որ օժտված է հոգևոր մշակութային տնօրինման հազ-վագյուտ մի ունակությամբ։

Օժտված է նաև իր անհատական ու հիմնարկային ծրագրումներն ի կա-տար ածելու աննահանջ մղումով։ Պատանության օրերից նրան գիտողներն

իսկ չեն մտաբերում, որ ուզածդ անպատեհությունն ու արգելքներն ի գործ լինեին կասեցնելու մարմնի գործությամբ աչքի չընկնող այդ մարդու բուռն ընթացքը դեպի իր նախաձեռնած ամեն ինչի քարեհաջող վերջնավարտը: Զարյանի համար կյանքը մարդկային հնարավորությունների լիովի օգտագործման, նույնիսկ անիրականադի թվացող փափագների իրականացման միջոց է: Նրա մեջ, ասես, համատեղվում են իդեալիստի ներշնչվածությունն ու գործատիրոջ աշարքությունը: Յուրաքանչյուր նոր միտք ու հղացում նրան հախտուն մեկնարկի են մղում, իսկ ստույգ հաշվարկն օգնում է հաղթահարել ամենայն դժվարություն ու պատվարներ:

Արգասավոր է Զարյանի գրական աշխատանքը: Մեծ թվով ուսումնասիրությունների ու հոդվածների հեղինակ լինելով, առանձնահատուկ ձգտում ունի մատենագրելու նաև իր ապրած ժամանակն ու ճանաչած երախտավոր գործիչներին: Նա կարողանում է «բեղմնավորել» իր գրչակից ընկերներին ևս. սեփական գրքերից եռապատիկ ավելի գործերի հեղինակման ու հրապարակման անմիջական հրահրիչն է եղել: Եվ նրա «ոտնահետքերով» քչերը չէ, որ ճանապարհ հարթել ու հաստատվել են մեր հայրենի գրականության, գրականագիտության կամ թատերագիտության բալիդներում:

Ռուբեն Զարյանը հասել է իր ութսունի շեմին: Ի՞նչ կարելի է մաղթել նրան այդ աղթիվ: Ըստ երևույթին, միայն առողջություն և ուժերի կայունություն, քանի որ պատվաբեր կյանքի ու հանրօգուտ գործունեության մնացյալ բոլոր հիմքերի վրա նա ամուր կանգնած է ի վեր արդեն յոթ տասնամյակ:

ՅՈՒՐԻ ԼԵՎԻՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԾՌԱՅԼ ՀՈԳԻ

Իմ ծանոթությունը Ռուբեն Զարյանի հետ սկսվեց 1968 թվականի հունվարից, այն բանից հետո, երբ ես անսպասելիորեն ստացա նրա «Ադամյանի Ծեքսպիրը» հիանալի գրքի ուսերեն հրատարակությունը հեղինակի ընծայագրով. «Ծեքսպիրագետների լեգեոնի ակտիվ մարտիկին՝ լավագույն ցանկություններով»: Այստեղ հարկ չկա բնութագրելու այդ գիրքը. Զարյանի աշխատությունը քաջ հալտնի է և բարձր գնահատանքի է արժանացել մամուլում: Ինչ խոսք, այն ժամանակ ինքնասիրությունս խիստ շոյվեց, երբ նրանց նվեր ստացա. հաճելի էր այն գիտակցությունը, որ իմ համեստ աշխատանքները Ռուսաստանում Ծեքսպիրի ընկալման վերաբերյալ գրավել են այդպիսի հեղինակավոր գիտակի ուշադրությունը և նրա հավանությանն արժանացել: Արդեն ավելի ուշ, երբ ինձ բախտ վիճակվեց հանդիպել Ռուբեն Վարդուկիչին և նրան ճանաչել անձամբ, ես հասկացա, որ այստեղ արժանիքն իմը չի եղել, այլ իրենը: Նա իսկապես նկատել էր իմ աշխատանքները, որովհետև ուշադիր հետևում էր մեր շեքսպիրագիտության զարգացմանը, և իր պարտքն էր համարել պաշտպանել, խրախուսել այդ դժվարին ուղու վրա ուրք դրած հետազոտողին:

Մեր անձնական ծանոթությունը կայացավ 1969-ի ամռանը, էրր ինձ վիճակվեց մեկ շաբաթով լինել Երևանում: Ռուբեն Վարոսովիչն ինձ գրավեց միանգամից, առաջին իսկ հանդիպմանը: Ես հանձին նրա տեսա ինտելեգենտության մարմնացման, որ իր մեջ միավորում էր ներքին կոլտուրան, հոգեկան հմայքը, նուրբ ճաշակը, շահագրգիռ վերաբերմունքը գրուցակցի նկատմամբ, համեստությունը: Ինչպես միշտ, Ռուբեն Վարոսովիչը ծայր աստիճան զբաղված էր՝ նիստեր, հանդիպումներ էր անցկացնում, գիտական պատվիրակությունների, արտասահմանյան գիտնականների ընդունում և այլն: Ծաբաթվա ընթացքում մենք համարյա չհանդիպեցինք: Բայց, չնայած իր զբաղվածությանը, նա չէր մոռացել ինձ: Ամեն առավոտ այն տանը, որ մնում էի ես, հնչում էր հեռախոսի զանգը, և Ռուբեն Վարոսովիչն ասում էր. «Ժամը 10-ի մոտ եկեք, խնդրեմ, ինստիտուտ: Այսօր ալսինջ տեղը պիտի գնանք»: Եվ իրոք, Արվեստի ինստիտուտի դռանը ինձ մեքենա էր սպասում՝ շատ սիրալիկ ու նրբալար ուղեկիցներով, և մենք մեկնում էինք Գառնի, Գեղարդ, Էջմիածին, Զվարթնոց, Էրեբունի... Ռուբեն Վարոսովիչը շուրջը ինձ էր պարզևում հայ մշակույթի զանձերը, հարստացնում իմ հոգևոր աշխարհը: Նա էլ իր կողմից պահանջում էր, որ ես իրենց բաժին հանեմ իմ ունեցածից. համատրեմ պնդում էր, որ ինստիտուտում զեկուցում կարդամ արտասահմանյան գրողներին ընկալելու ուսումնասիրության սկզբունքների մասին:

Միայն վերջին օրը՝ իմ մեկնելու օրը, որ կիրակի էր, Ռուբեն Վարոսովիչը կարողացավ ինձ ժամանակ տրամադրել: Ամառաց օր էր. նա ինձ տարավ Երևանի նկարիչների ու քանդակագործների արվեստանոցները: Մենք եղանք Արմինե Կալենցի մոտ, որ ցույց տվեց հանգուցյալ ամուսնու և իր նկարները, քանդակագործ Արտո Չաքմաքչյանի, հրաշալի նկարիչ Մինաս Ավետիսյանի մոտ, որ հետո այնպիսի ողբերգական վախճան ունեցավ... Եվ ահա այդ ժամանակ, ըստ իս, Ռուբեն Զարյանը, լիովին բացվեց իմ առաջ: Ես տեսա ոչ միայն արվեստի գիտակի և զնահատողի, այլև մի մարդու, որ իր պարտքն է համարում իրեն մատչելի բոլոր միջոցներով ակտիվորեն աջակցել արվեստի զարգացմանը, օգնել արվեստագետներին, նրանց համար աշխատելու հնարավորություններ ստեղծել: Այստեղ ի հայտ եկավ նրա հոգու շուրջությունը, այն շուրջությունը, որ նրան դրոշեց 1964-ին Ծեքրուպիրյան գրադարան հիմնել՝ հիմքում դնելով սեփական շեքսպիրագիտական հավաքածուն, այն շուրջությունը, որ նրան ստիպում է անխոնջ, անձնվեր աշխատել տարբեր գիտնականների և արվեստագետների ջանքերի միավորման վրա՝ հանուն մարդասիրական վեհ նպատակների:

Ցավոք, հետագայում ես քիչ հանդիպեցի Ռուբեն Զարյանին,— 1970-ին

Յու. Ծվերովի շեքսպիրագիտական դիսերտացիայի ընդդիմախոսներն էինք, 1972-ին մասնակցում էինք Թբիլիսիի Ծեքսպիրյան սիմպոզիումին: Ինձ չվիճակվեց այլևս լինել Երևանում, իսկ Ռուբեն Զարյանին ոչ մի կերպ չի հաշտվում գալ Լենինգրադ: Սակայն ինձ համար կարևոր է այն գիտակցումը, որ հեռավոր Հայաստանում կա նա, ապրում է և աշխատում՝ իրագործելով իր բարձր ու ազնիվ առաքելությունը: Այդ բանն օգնում է ապրելուն:

Մեզնից յուրաքանչյուրի մեջ կյանքի ընթացքում կազմավորվում է սեփական պատկերացումն ուրիշ ազգերի մասին: Նման պատկերացումներն առանձնապես վառ են, երբ վերացական ինչ-ինչ հասկացություններ միանում են մարդկանց հետ անմիջական ծանոթությունից ծնված որոշակի տրամաբանությունների. այնժամ մեր այդ ծանոթներն ընկալվում են արդեն ոչ թե իբրև տույժ մասնավոր անձինք, այլև իրենց ժողովուրդների մարմնացումներ: Ինձ համար հաշ ժողովրդի լավագույն գծերի, նրա հոգևոր կուլտուրայի և հոգեկան շոալության այդպիսի մարմնացում է ահա Ռուբեն Զարյանը:

1979

Լենինգրադ

ԴՄԻՏՐԻ ՈՒՐՆՈՎ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՆ ՈՒ ՊԱՀՊԱՆՈՂԸ

Երկար ժամանակ մեր ծանոթությունը մնում էր հեռակա: Ռուբեն Զարյանին հանդիպեցի նրա տպագիր աշխատություններն ու նամակները կարդալուց շատ հետո: Եվ Զարյանի ստեղծագործություններն իմ գիտակցության մեջ միահյուսվեցին թատերական ամենավաղ տպավորություններից մեկի՝ Վահրամ Փափազյանի խաղի հետ: Այն ամենում, ինչ գրում էր Զարյանը, ես իմ տեսածի հաստատումն ու բացատրությունն էի գտնում:

Նման տպավորությունները, առանձնապես քեմից ստացածները, սովորաբար սակավ են լինում նույնիսկ ամբողջ կյանքում: Կարելի է վերընթերցել գիրքը, մի անգամ ես դիտել ֆիլմը, ու թեև նախնական հիացումը միշտ չէ, որ վերակենդանանում է, այնուհանդերձ վերապրումը կարող է կրկնվել նորից ու նորից: Իսկ թատրոնը, ներկայացումը մեկ անգամ է միայն... Եվ ահա նման ուժի տպավորություն ես ստացել եմ քնդամենը մի քանի անգամ,— Ալեքսեյ Դիկին «Արդյունավոր պաշտոնում», Բորիս Լիվանով-Նոգոբև, Լոուրենս Օլիվե-Օթելլո և Վահրամ Փափազյան-Օթելլո:

Անմիջական տպավորության և դրա շուրջ խորհրդածելու միջև նույնպես զգալի ժամանակ է ընկել: Ես Փափազյանին տեսել եմ դեռ դպրոցական հասակում, Մոսկվայի Հայ կուլտուրայի տանը: Հանդիսատեսները զբոսավորապես հալեր էին, սակայն Փափազյանը խաղում էր ռուսերեն, ավելի՛ ճիշտ՝ ինչ-որ մի յուրահատուկ լեզվով, ուր հաւականալի էին ոչ թե բառերը, այլ մեղեդին, զգացմունքները:

Որոշ տեղերում հանդիսասարհը վեր էր թռչում մեկ մարդու նման: Բընագրաբար վեր էի թռչում և ես, հնարավորություն ունենալով, աղաչաբար մի տեսակ ետ գնալ դարերի միջով և գուտ շեքսպիրյան կրքեր վերապրել:

Եվ ահա դրանից հետո, Զարյանի հոդվածները կարդալով, ես գտա այն սահմանումը, որ իմ վաղեմի, բայց չխամրած ու կայուն տպավորությունների արտահայտությունն էր: Զարյանն ինձ համար Փափազյանի համոզիչ մեկնաբանը եղավ, մա արտիստի մասին գրեց հիմնականը՝ Փափազյանը ժամանակակից դերասան է, խիստ ժամանակակից, որը, սակայն, պահպանել է, — հենց պահպանել է և ոչ թե վերակենդանացրել, — «կրքերը պատռապատռ աճելու» ունակությունը: Հրաշքով պահպանված ունակություն: Եվ դա այդպես էլ ներկայանում էր՝ հրաշք:

Որոշ իմաստով հրաշք է թվում մահ Ռուբեն Զարյանի ստեղծած Ծեքրսպիրյան կաթինետը: Երբ մենք վերջապես հանդիպեցինք Երևանում, և Ռուբեն Վարդուխչյան ինձ այդ կաթինետը տարավ, ես հիշեցի Կուրբան, Հալվաման և... Նապոլեոնի թանգարանը: Այդպիսի մի թանգարան կա Հալվամանում, որ դեռ անցյալ դարում հիմնել է մի վաճառական՝ Բոնապարտի մոլի, սակայն հեռակա երկրպագուներից մեկը. իրենց՝ կուրացիների վկայությամբ, թանգարանը, ստեղծման օրից իսկ, մույն տարակույս-հարցն է առաջ բերում՝ «Կուրացիներն ի՞նչ գործ ունեն Նապոլեոնի հետ»: Բայց, ըստ էության, Ծեքսպիրի հաշկական կաթինետում այդ թանգարանը մտաբերեցի սկզբունքորեն հակառակ իմաստով. «Սիա մի հարց, որ չի ծագում այստեղ», — մտածեցի ես: Իհարկե, հասկանալի է և բնական, որ Պետրոս Ադամյանից մինչև Վահրամ Փափազյանը իր շեքսպիրյան ավանդույթներն ունեցող ազգը նման գրողարան-կաթինետ ունի: Այստեղ էլ է համոզիչ Ռուբեն Զարյանը:

Համոզիչ՝ իբրև ավանդույթի մեկնաբան և իբրև գործնականում մույն ավանդույթը պահպանող:

ԻՄ ԳՐԱԿԱՆ ԿՆՔԱՀԱՅՐԸ

Երանի նրան, ով կյանքում և այն էլ ոչ թե ուշ, այլ ժամանակին, հանդիպում է իրեն հասկացող խելոք, տաղանդավոր, հոգատար մարդու կամ մարդկանց: Ես ինձ համարում եմ այդ երանելիներից: Ընդամենը 16—17 տարեկան էի, երբ հանդիպեցի նրան, ում ամենից ավելի էի երագում հանդիպել՝ մեծն Եղիշե Չարենցին, իսկ 20 տարեկանում հանդիպեցի այն ժամանակ արդեն 30 տարեկան Ռուբեն Զարյանին, որը դարձավ իմ գրական կնքահայրը, քանաստեղծական առաջին գրքուկին ոգեշնչողը, կազմողը, խմբագիրն ու հրատարակիչը:

Հիմա նա իմ ավագ ընկերն է, իսկ այն ժամանակ 10 տարվա տարբերությունը թվում էր համարյա անհասանելի՝ և ոչ միայն և ոչ այնքան տարիքի իմաստով, ինչքան արած գործի, դերի ու նշանակության: Չէ՞ որ ես ընդամենը մի թոթովախոս սկսնակ քանաստեղծ էի, իսկ Զարյանը արդեն համալսարան էր ավարտել, աշխատել որպես ուսուցիչ, գրել պատմվածքներ, նաև քննադատական հոդվածներ ու գրքեր, դասականների գրքերի ստաջաքաններ...

Եվ դեռ այդ ամենը կարծես քիչ էր, նստած էր— որտե՞ղ կուզենայիք, որ նստած լինեք— այն աթոռին, որի վրա նստում էր Եղիշե Չարենցը, մեր սերնդի համար ամենից սուրբ մարդը, որի լուսապսակից ընկած ցուլքը ավելի խորհրդավոր ու զարմանալի էր դարձնում Ռուբեն Զարյանին...

Այսպես, հանդիպեցինք 1939 թվականին, երբ ես 20 տարեկան էի, Ռուբեն Զարյանը՝ 30 տարեկան, և այսպես էլ քայլում ենք միասին, մի տասը տարվա կամ պարզապես 10 քայլի տարբերությամբ, նա առջևից, ես՝ ետևից, և երբ նա 40 է դառնում, ես դառնում եմ 30, նա՝ 50, ես՝ 40, նա 60, ես՝ 50,

և վերջապես (ո՛ր ես շտապում, սիրելի Ռուբեն, և ինչո՞ւ...) մա՛ 70, իսկ
ես... 60:

Մեծ պարզև է ինձ համար, շնորհ, մեր այդ 10 քայլ հեռավորության վրա
քայլելը... Նախ իմ առջև օրինակ կա, որին միշտ ձգտում եմ հասնել, հետո,
նորիդ քայլ ու ոտնահետք կա, որ հեշտացնում է իմ ճանապարհը...

Ո՛վ է ասում, թե 70 տարին ծերություն է,— ահա խնդրեմ, մայք ա-
ռաջվա նման առույգ, թեթև ու... ռադիոակտիվ Ռուբեն Ջարյանին: Եթե այդ
է յոթանասունը, ի՞նչ կա որ, կարելի է...

Պարզև ու շնորհ է մաս այն, որ անհնար է հասնել (էլ չեմ հանդգնում
ասել... անցնել) իմ առջևից քայլող Ռուբեն Ջարյանին: Զե՛ որ, բացի իր
բազում առաքինություններից— հիանալի գրող-քննադատ է, քննադատ-
գրող, թատերագետ, շեքսպիրագետ, կիրթ, զուսպ, արտիստիկ մարդ ու քա-
ղաքացի— Ռուբեն Ջարյանը ունի ևս մի առավելություն, որից ավա՛ղ, զուրկ
եմ մեզանից շատերը և առաջին հերթին... ես:

Ո՛ւմ հայտնի չէ, որ Ռուբեն Ջարյանը միշտ այնտեղ է, որտեղ մի գե-
ղեցիկ ու ազնիվ գործ է արվում:

Արվո՞ւմ... ո՛չ— անում... Էլ ի՞նչ Ռուբեն Ջարյան, երբ որևէ գործ ար-
վեր առանց նրա— Ծեքսպիրյան կենտրոնի կազմակերպումը լինի այդ, թե
Հայոց արվեստի հարցերին նվիրված միջազգային սիմպոզիումը...

Անո՞ւմ... ո՛չ— մաս անել տալիս ուրիշներին:

Անվրեպ աչքով նկատելով, թե ում մեջ ինչ շնորհք կա թաքնված և որն
է նրա կյանքի ամենից կարևոր գործը, Ռուբեն Ջարյանը չի հանգստանա,
մինչև նրա միջից դուրս չկորզի, նրան անել չտա այդ գործը՝ բանաստեղ-
ծության գիրք լինի այդ, թե պոեմ, թատերագիտական աշխատություն, թե
հուշերի գիրք...

Զե՛ որ Ռուբեն Ջարյանը ոչ միայն մեր ժամանակի լավագույն հուշա-
գիրներից մեկն է— (եթե այդպիսի կոչում լիներ, ապա՝ Հայկական ՍՍՀ
վաստակավոր հուշագիր...), այլև այն մարդը, ում շնորհիվ ուրիշները ստեղ-
ծել են բազմաթիվ հիանալի հուշերի գրքեր— Վահրամ Փափազյանի ան-
մահ «Հետադարձ հայացքից» սկսած մինչև...

Գեղարվեստական գրքի նման համիշտակությամբ ընթերցվող հուշա-
գրությունը այնքան է հատուկ Ռուբեն Ջարյանին, որ երբ մա նույնիսկ գրում
է իրենից շատ առաջ ստրած և ստեղծագործած այնպիսի դեմքերի մասին,
ինչպես ասեմք Պետրոս Ադամյանն ու Սիրանույշը, գրում է այնպես, կար-
ծես թե նրանց ժամանակակիցը լինի...

Նա այնքան է ընտելացել և այնքան սովորական է համարում ոչ մի-
այն հուշ գրելու, այլև ուրիշներին հուշեր գրել տալու փաստը, որ իր «Սի-

րանուշ» գրքում, ինչքան հուզիչ, նույնքան էլ միամիտ զարմանքով բացականչում է.— «Այդ ինչպես է պատահել, որ Սալիհնային, Մուրացանին կամ Վարդգես Սուրենյանցին չեն հորդորել ու խնդրել, որ նրանք հուշեր ու տպավորություններ գրեն Սիրանուշի խաղի մասին...»:

Յոթանասուն տարեկան է արդեն Ռուբեն Զարյանը...

Իսկ Ռուբեն Զարյանը դեռ շատ բաներ ունի հասցնելու և անելու...

Ցանկանք միայն, որ նրա գրքերը, փառքը, հոչակը, կոշումները շատանան ու ավելանան, իսկ նա (եթե անհնար է ավելի ջանելանալ...) գոնե մնա այնպես, ինչպես որ կա այսօր— շարժուն, անհանգիստ, որոնող, ստեղծագործող...

Ինչպես ժողովրդական խոսքն է ասում՝ «Ինչքան երկար ապրի նա՝ այնքան իր պատիվն է...»: Իր պատիվը և... նաև մեր օգուտը...

Եթե, աստված մի արասցե, մեզանից որևէ մեկին մի բան պատահի, ո՞վ ավելի լավ հուշեր կգրի, բան իմ սիրելի, ձեր սիրելի, մեր սիրելի Ռուբեն Զարյանը:

«Գրքերի աշխարհ», Երևան, 1979, 15 նոյեմբերի, № 11:

ՄԱՍՀԻՏ ՍԱՀԻՆՅԱՆ
Արձակագիր

ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԸ ՄԵՐ ՍԵՐՆԴԻ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Սերունդներից ամեն մեկը իր ուրախություններն ունի, որոնցից զուրկ եմ մնում հետնորդները:

Հետնորդներին անփոխանցելի մեր ուրախություններից էր այն, որ տեսնում ու լսում էինք Իսահակյանին, Դեմիրճյանին, Զորյանին: Հապա որպիսի բախտ էր նրանց ներկայությունը հրատարակչության աշխատողների համար:

Ամեն օր գրասեղանի առջև իրենց անելիքն ավարտելուց հետո, ոտքը տանից դուրս դնելուն պես, մագնիսական մի զորությամբ նրանք քայլերն ուղղում էին դեպի հրատարակչություն, վստահ, որ այնտեղ հանդիպելու են իրար: Հաճախ գործ էլ չունենալով, գալիս էին հավաքվում գեղարվեստական գրականության բաժնում, որը վարում էր Ռուբեն Զարյանը, և նստում էին ասուլիսի... Ո՛չ, դա պարապ ժամանց չէր: Չեմ հիշում, որ այդ զրույցները վերածվեին սուր ու աղմկոտ վեճերի, պատճառ դառնալով, որ մեկն ու մեկը հեռանա վշտացած: Անձի գերազանցության, իմացության մրցույթի ոչ մի նշույլ: Դրանք հոգեպարար զրույցներ էին, մանր կրքերից վեր, վեհացնող ու հարստացնող... Այո՛, զրուցել գիտեին մեր մեծերը: Նրանց ունկընդ-րելը գերագույն բախտ էր, գերագույն վայելք:

Երբ թվում էր թե գրույցն ավարտվելու վրա է, Ռուբեն Զարյանը կարծես թե գրույցին հարեանցիորեն միայն առնչվող մի հարց էր ուղղում նրանց, աեսն փայտ էր ավելանցում մարող կրակին, և գրույցը նորից աշխուժանում էր, գնալով թեժանում... Գեղարվեստական գրականության բաժնի անպաշտոն կոլեգիայի նիստեր էին դրանք, որը կյանքի էր կոչվել տարերայնորեն, բաժնի վարիչի առիթնող հմայքների շնորհիվ: Այդ ասուլիսների բազում արգասիքներից մեկն էլ, լավ հիշում եմ, այն եղավ, որ հրատարակչական պլանի մեջ մտավ ու լույս տեսավ համաշխարհային գրական գոհարներից «Տիլ Ուլենշպիգելը», Ավետիք Իսահակյանի ընդարձակ առաջաբանով, որը նա գրեց Ռուբեն Զարյանի խնդրանքով: Այդ ասուլիսները շատ բան էին հուշում Ռուբեն Զարյանին, ասուլիսի նստածներից նա հմտորեն քաղում էր իր հրատարակչական ու գրականագիտական գործի համար անհրաժեշտը, կարողանում էր անսխալ կռահել յուրաքանչյուրի մտահղացումը, և ապա յուրաքանչյուրի հետ առանձին գործնական գրույցի ընթացքում ճշտում էր կռահումները, հաճախ և ինքը ստեղծագործական մտահղացումների մղում նրանց, և ծնվում էին գրքեր, որոնք այսօր մեր գրականության գանձերից են, իրենց ծնունդով կապված Ռուբեն Զարյանի անվան հետ:

Ծառերին այսօր կարող է լեզենդ թվալ, որ «Վարդանանքի» շատ էջեր գրվել են հիվանդանոցում: Ծանր շնչարգելությամբ հիվանդ Դեմիրճյանը գլուխ-գլխի ետևից գրում էր ավելի արագ, քան Ռուբեն Զարյանը կհասցներ կարդալ, խմբագրել ու զետեղել ամսագրում: Նա կարդացածը տանում էր հիվանդանոց, իր ուղղումները ցույց տալիս, հեղինակի համաձայնությունն ստանում, գրված նոր էջերը հետև առած վերադառնում: Ռուբեն ինքն էլ, բոլորիս հայտնի է, թե որքան վատառողջ էր այդ տարիներին: Պատահում էր, Դեմիրճյանն ապաքինվում, տուն էր վերադառնում, անկողին էր ընկնում Ռուբենը: Այժմ էլ Դեմիրճյանն էր, ձեռնափաշտին կրթնելով, այցելում նրան՝ թևի տակ, թղթապանակի մեջ «Վարդանանքի» նոր գլուխները:

Լավ չեմ հիշում «Վարդանանքից» առաջ էր, թե հետո, Դեմիրճյանը բերեց Ռուբեն Զարյանին հանձնեց կարճ գրույցների մի շարք, և ասաց՝ մի հարմար ընդհանուր խորագիր չգտա սրանց համար, խորհրդակցեցին և կանգ առան Ռուբենի առաջարկած «Մանրասպառում» բառի վրա, այդ օրվանից ահա «մանրասպառում» բառը մտավ մեր գրականության մեջ: Դա եզակի օրինակ չէ: Ամսագրի խմբագիր և գեղարվեստական գրականության բաժնի վարիչ Ռուբեն Զարյանի աշխատանքը երկու հավասարազոր կողմ ուներ՝ կազմակերպչական և ստեղծագործական: Նա հեղինակների իսկ խնդրանքով մուտք էր գործում նրանց ստեղծագործական խոհանոցը, և իր

միաշնորհությունը բերում նրանց ստեղծագործական աշխատանքին: Նրա մաշակի, գեղագիտական ըմբռնումների նկատմամբ այդպիսի հավատն ու վրձտահությունը իր հերթին բախտավորություն էր նրա հետ աննշվող գրողի համար:

Ռուբեն Ջարյանի կապն ու մտերմությունը չէր տահմանափակվում աշխատանքի՝ կենդանի դասականների շրջանակով: Տոսկել անգնահատելի եղավ նրա դերը իրենց առաջին գրական քայլերն անող երիտասարդների կյանքում:

Նրա աշխատանքային ընկերներից ո՛վ կարող է մոռացած լինել, թե մա ինչպես էր ոգևորված պոլիտեխնիկական ինստիտուտի մի ուսանողով, որ բանաստեղծությունների փոքրիկ մի գրքույկ էր ներկայացրել: Ռուբեն Ջարյանն ինքն էլ հենց դա խմբագրեց ու մինչև տպարան ուղարկելը, հաճախ հանում էր դարակից և սրան ու նրան կարդում, ասելով. «Տեսե՛ք ինչ թարմություն է բերում թե՛ բովանդակության, թե՛ ձևի»: Այդ ուսանողին, որի անուն-ազգանունն էր Կարեն Մուրադյան, Ռուբեն Ջարյանը տվեց ո՛չ միայն կյանքի ուղեգիր, այլև բանաստեղծական անուն ազգանուն՝ Գևորգ Էմին, որը մեր այսօրվա պոեզիայի պանծալի անուններից է:

Հասրա ի՛նչ ոգևորություն էր ապրում Ռուբեն Ջարյանը դրանից մի երկու տարի անց, իր ոգևորությամբ համակելով հրատարակչության ողջ կոլեկտիվին ու ողջ գրական հասարակայնությանը, երբ մեկը, համալսարանի առաջին թե երկրորդ կուրսի մի ուսանողի ձեռագիր բանաստեղծությունները բերեց, տվեց նրա ձեռքը... Ռուբեն Ջարյանը դրանցից երկուսը տըպագրեց իր խմբագրած «Սովետական գրականություն» ամսագրում: Դրան հետևեց մի ամպրոպ, որ ճայթեց առաջին հերթին ամսագրի խմբագրի գլուխին: Ռուբեն Ջարյանը չընկրկեց, շարունակեց քաջալերել և հովանավորել երիտասարդին, որի անուն-ազգանունն էր Պարույր Դազարյան, տալով նրան Պարույր Սևակ այսօր պաշտամունք դարձած անունը:

Էլի կան գրողներ, որոնք բախտ ու պատիվ են ունեցել արժանանալու Ռուբեն Ջարյանի ուշադրությանն ու քաջալերանքին, և խոստովանեմ երախտագիտությանը, դրանցից մեկն էլ ես եմ:

Ռուբեն Ջարյանի գործունեությունը գրականության ասպարեզում որքան կազմակերպչական, նույնքան էլ ստեղծագործական էր: Դրանք հանդես էին գալիս միասնաբար, և հավասարապես արգասաբեր եղան մեր գրականության համար:

Իմ հիշողության մեջ Ռուբեն Ջարյանի ամեն մի հրապարակային ելույթը մնացել է իրեն իրադարձություն մեր գրական կյանքում:

Չեկուցում էր Աթուլյանի մասին. դահլիճն այնպես էր շիկացել, որ երբ հնչեցին «Աթուլյանի Սղասու ձին հետազայում խաղաց Բաֆֆու հերոսների

տակ» խոսքերը, ունկնդիրների հայացքի դեմ ասես շողաց Դավթի թուր կեծակին և լավեց Քոռուկիկ Զալալու խրխիկնը...

Զարյանի արտասանած հենց միայն այդ թևալոր խոսքը բավական էր, որպեսզի ո՛չ այնքան բարի այդ ժամանակներում նրա նակատին խարամվի նացիոնալիստ պիտակը:

Ծիրազի մասին կարդացած իր անմոռանալի գեկուցումից առաջ, նա երկար ու խնամքով պատրաստեց ու խմբագրեց հեղինակի «Երգերի գիրքը», մի փոքրիկ գրքուկ, որի նպատակն էր ցույց տալ բանաստեղծի տաղանդն իր անխառն հմայքներով: Այդ ժողովածուն կարելի է համարել Ծիրազի ստեղծագործության զուլած, մաքուր ոսկին: Այդ աշխատանքը կատարելիս, որ կարծես ամիսներ տևեց, Ռուբեն Զարյանը ձեռքից ցած չէր դնում Ծիրազի բանաստեղծությունները, լցված էր միայն և միայն նրանով: Ով մտնում էր իր աշխատասենյակը, հանում էր դարակից և կարդում մեկ կամ մյուս բանաստեղծությունը, կրկին և կրկին ստուգում իրեն:

Այդ ժողովածուն դարձավ մի գեղեցիկ պարզև ընթերցողին. ձեռքդ առնելիս չէիր ուզում ցած դնել:

Ժողովածուն կազմելուց հետո, իբրև բանաստեղծի ստեղծագործական աշխարհի թափանցումների ամփոփում, Զարյանը գրողների միությունում հանդես եկավ գեկուցումով Ծիրազի մասին: Ծիրազն իր առաջին «Գարնանամուտ» ժողովածուով արդեն ճանաչված ու սիրված բանաստեղծ էր: Ռուբեն Զարյանի ուսումնասիրությամբ Ծիրազը երկրորդ անգամ հայտնագործվեց, բարձրանալով մի նոր պատվանդանի վրա: Բանաստեղծին այդ պատվանդանը իր կարծածից ցածր թվաց, իսկ նրա հակառակորդներին, ընդհակառակը՝ չափից ավելի բարձր: Իսկ ունկնդիրներս հեռացանք սրահից օրվա բանավտսից շնորհակալ մեզ պարզեմած վայելքի համար, անջնջելի տպավորություն տանելով մեզ հետ:

Զնայած գրական հասարակայնության աճող համակրանքին Ռուբեն Զարյանի նկատմամբ, նրա ներվերն, ավաղ, չդիմացան. մարդկանց խեղճացնելու համար մարդկանց կյացվում էին քաղաքական պիտակներ, որոնցից մեծ բաժին հասավ Ռուբեն Զարյանին:

Ի մեծ ցավ բոլորիս, նա մահանջեց գրական ասպարեզից, և գնաց ապաստանեց, իր կարծիքով անմեղուկ մի ասպարեզում, որպիսին թատրոնն էր:

Սակայն բախտիցդ ուր կարող ես փախչել: Նրա բախտն իր հետ էր:

Ովքեր ներկա էին Փափագյանի Օթելլոյի մասին կարդացած նրա գեկուցմանը, չեն կարող մոռացած լինել այդ երեկոն: Եվ դա էլ դարձավ աղմուկի պատճառ, ու նրան տրված բազում այլ պիտակների կողքին տեղ գը-

տալ «սպողիտիկ» պիտակը, որը մինչ այդ էլ անժամոյժ չէր նրան: Այդ պիտակին արժանանում էին արվեստի մեջ արվեստ փնտրողները:

Անցել են տասնամյակներ:

Այսօր արդեն Ռուբեն Զարյանն առաջվա պես խոցելի չէ:

Նա հրապարակ է հանել մի շարք մեծարժեք գրքեր՝ «Ադամյան», «Սիրանույշ», «Հուշապատումի» հատորները: Բեղուն եղավ նրա գործունեությունը թատրոնի ասպարեզում, էլ ավելի հարստացավ իր մանկավարժական աշխատանքով:

Բարձր գնահատելով այդ ամենը, այնուամենայնիվ, չեմ կարող ու չեմ ուզում թաքցնել, որ այն սերունդը, որը վկան եղավ Ռուբեն Զարյանի գրական բուռն գործունեության, ավելի էր բախտավոր: Եվ մենք դեռ հույս ունենք, որ նա կվերադառնա այնտեղ, որտեղից սկսել էր իր գործունեությունը, հույս ունենք նրան կրկին տեսնելու գրական ամբիոնի վրա և լսելու այն խոսքը, որ նա պիտի ասեր ու չասած իջել է ամբիոնից...

ՄԱՐՈ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
Քանաստեղծոմի

ՌՈՒԲԵՆԸ, ԻՐ ԽԱՌՆՎԱԾՔՆ ՈՒ ԻՐ ՏՈՒՆԸ

Նրա կյանքը մի խոր խոհական, մի նորը քնարական քանաստեղծություն է, մեր մանրաքանդակներին բնորոշ գծերի նման, իրար հաջորդող և իրար չկրկնող պատկերներով մի երկար քանաստեղծություն, որովհետև նրա ողջ կյանքը որոնում է և ստեղծագործություն՝ տաք, հուզալափայլ ու թըրթռում, իր բախումներով, անկրկնելի գլուխներով ու գաղտնիքներով, որոնք սակայն բոլորինս են, քանի որ այդ ամբողջ ընթացքի մեջ մեզ համար կա մի մտերիմ գիծ, միշտ նվիրումի պատրաստ մոտիկ հարազատի հատկանիշ:

Նրա բազմաճյուղ տաղանդի բոլոր շնորհները, իր բոլոր հուզումները, իր բոլոր թոփշներն ու թևածումները շատ մոտիկից կապված են յուրաքանչյուրիս կյանքի հետ, տաք-տաք ներծծված են մեր առօրեայի մեջ: Նըրանք մեզ հետ են, մեր շուրջը և մեզ համար:

Սա Ռուբեն Զարյանն է, բոլորիս մտերիմը և հարազատը:

Կան մարդիկ, որոնք այրվելով, կաշծկտալով ու ճառագայթելով են անցնում իրենց կյանքի ուղին և իրենց այրումի լույսով ողողում են շրջապատը, փոխանցում են մոտիկներին և նրանց էլ առած գնում դեպի հեռուն: Այդպիսի մարդանցից է Ռուբենը: Միշտ բարձր քանաստեղծական տրամադրությամբ, գերզգայուն ռոմանտիկ խառնվածքով Ռուբենը իմ կյանքի առաջին և ամենաթանկ ուղեկիցներից է: Եվ ոչ միայն իմ, այլև գրեթե իմ բոլոր ընկերների: Երբ զգացել ենք նրա խորհրդի կամ օգնության կարիքը, նա միշտ եղել է մեզ հետ, մեր կողքին՝ հասկացող հարազատի նվիրումով:

Իմ կյանքից պակաս կլիներ շատ բան, եթե նրա դժվար ճանապարհին հանդիպած չլինեի Ռուբենին, եթե այդ զարմանալի անձնվեր, որոնող, ստեղ-

ծող ու շտալ կյանքը չընթանար մեզանից այդքան մոտիկ, եթե նա չլիներ այդքան տաքսիրտ բռնկումներով ու հաղորդական: Համոզված եմ, որ այսպես մտածում են շատերը՝ ամեն մեկը նկատի առնելով իր սեփական կյանքն ու աշխատանքը:

Մեզ համար սիրելի կայան է նրա հյուրընկալ տունը՝ սեղանը միշտ բաց, ալյուրների համար փափուկ աթոռները շարած, և ինքը խոհեմ ու խորունկ, համակ ուշադիր նստած կենտրոնում: Ոչ միայն որպես մեր ցավերի ու հոգսերի ունկնդիր և հաղորդակից, տաք-տաք կապված ամբողջ կյանքի ընթացքի հետ, այլև ստեղծագործական աշխատանքների, ճանապարհի որոնումների նուրբ ընկալող ու խորհրդատու, ապավեն, օգնող ու ընդատաջող:

Հայտնի է, որ մեր լավագույն բանաստեղծներից մի քանիսին նա հովանավորել է և օգնել շատ հարցերում, սկսած նրանց կյանքի մախաշավիդից: Նույնը նա արել է շատ նկարիչների ու քանդակագործների համար: Հիշում եմ սքանչելի Կալենցի կյանքի ծանր օրերը: Պատահել էր այնպես, որ ես նկարչի առաջին շրջանի ծանոթներից էի և մի անգամ լսելով նրա տրտմուցները, իր նուրբ նորարարական պոթիկումների համար կրած նեղությունները, առաջին հերթին մտածեցի ծանոթացնել Ռուբենի հետ, համոզված լինելով, որ և կհասկանա, և անպայմանորեն կաշխատի ոգեպնդել, օգնել: Այսպես էլ եղավ: Մենք միասին գնացինք Կալենցի մոտ, իսկույն ստեղծվեց հաղորդական մտերմությունը: Ապա ես խրված իմ հոգսերում անհետացա և մեկ էլ տեսնում եմ, որ մեր Ռուբենը ամբողջապես նկիրված գործում է Կալենցի համար, օգնում է, հասնում ամեն պահին՝ մտերիմ, հոգատար, ալիք ընկերոջ նման:

Այդպիսին նա եղավ շատերի համար: Օգնեց, առաջնորդեց, հուզվեց, ալրվեց, ոգևորվեց, խորհուրդներ և գաղափարներ տվեց և ողջ կյանքի ընթացքում, սիրատրոփ ու խորախորհուրդ հետևեց նրանց կյանքին, նրանց որոնումներին ու խղճանքներին, նրանցից ավելի շատ տխրեց ձախողման օրերին, նրանցից ավելի շատ ուրախացավ հաղթանակների ու հաջողությունների ժամանակ:

Այդպես եղավ նա ինձ համար իմ ամբողջ կյանքի ընթացքում: Գրեթե կես դար քաջուրմ ենք իրար շատ մոտիկ: Անհավատալի է, թե նա որքան բան հասցրեց անհամագտություններով լի իր բարդ ու դժվարին կյանքում: Այն, որ նա հատորներ դարսեց, այն, որ նա Եփեսայիլյան բացառիկ գրադարան, շեքսպիրյան ավանդներ ու հայ շեքսպիրագիտություն ստեղծեց, այն, որ ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտի աշխատանքներն այդպես հմտորեն տարավ, տառնյակ տարիներ եղավ դասախոս, ուսուցիչ, այն, որ արվեստի աշխարհում բոլորին հետևեց, բոլորին հասավ, ու այսպես շատ ու շատ ազ-

միլ ջանքեր, անթիվ, անհամար, ժամանակի առումով թեկուզ անհավասար-
լի: Եվ ամենագարնամակին, իհարկե, այն է, որ մա միշտ ժամանակ էր
գտնում ամեն այցելողի, ամեն խնդրողի, ամեն հարցնողի համար: Հենց այդ
գերմարդկային լարվածության պատճառով էլ մա հաճախ ուժաթափ էր լի-
նում, ճիվանդանում էր: Իսկ մրա անթիվ-անհամար բարեկամներն անկեղծ
անհանգստացած, վշտացած ու վախեցած մորից էին վազում, այս անգամ
արդեն մտահոգված մրա համար: Բայց հենց որ շունչը տեղն էր գալիս,
սկսվում էին մորից խոհերն ու խորհուրդները, օգնության միջոցներն ու ճա-
նապարհները, մույնիսկ ամենահոգնած վիճակում, որովհետև դա մրա կյան-
քն էր, մրա շնչառությունը, մրա մշտապես լարված ու լցված գոյությունը՝
բոլորի հետ ու բոլորի համար:

Միշտ մի լավ գործով, միշտ մի լուսավոր ծրագրով, երբեմն բանաս-
տեղծական թեաժույններով, երբեմն գիտական որևէ ձեռնարկ սկսելու մա-
խազներով, երբեմն էլ շատ պարզ ու կենցաղային խնդրանքով Ռուբենի տա-
նը հանդիպում են շատ տարբեր շրջանակի մարդիկ: Մեկը օտար է ինձ հա-
մար, մի ուրիշին էս չես հաճելի, երրորդին անհասկանալի: Բայց դրանք
բոլորը ընդունելի են Ռուբենի համար, հասկանալի են և, իհարկե, բոլորին
ինչ-որ ձևով անպատճառ պիտի օգնի: Բոլորն իրենն են, բոլորին մա հաս-
կանում է ու մերժում չկա ոչ մեկի համար: Եվ ասեն ինչնում առկա է բանաս-
տեղծական խառնվածքը, ստեղծագործող ոգին, ճիացող, հորինող, հարա-
տև ոգին: Նաև՝ կարող, մասն հնարամիտ, ստեղծող, միշտ ելք ու աստիճան
գտնող բարձրացնող ոգին:

1933 թվի ուսումնական տարվա սկիզբն էր: Դասերն արդեն սկսվել
էին: Ես Թիֆլիսի Նկարչական ակադեմիայի առաջին կուրսն անցած ուսա-
նողունի էի: Վրացական սրտաբաց մթնոլորտն ինձ վերաբերում էր արտա-
կարգ լավ: Սակայն էս ոչ վրացերեն գիտեի և ոչ էլ ռուսերեն, դասախոսու-
թյուններից ոչինչ չէի հասկանում: Մտածեցի, որ այսպես բան դուրս չի գա,
զգամ Հայաստան: Մյուս կողմից էլ բանաստեղծությունը արտիս մեջ հոր-
դում էր, իսկ մթնոլորտ չկար: Սուս ու փուս հավաքեցի իրերս, եկա ուղիով
Երևանի համալսարանի կիսակառույց հանրակացարանը, որի կտուրը դեռ
ծածկված չէր և վերին երկու հարկերի դռնն ու պատուհանը դեռ դրված
չէին: Երկրորդ հարկում ապրում էր համազյուղացի ընկերուհիս իր հա-
մակուրսեցիների հետ: Փոքրիկ փաշտե ճամպուրկս առած եկա սրանց մոտ:
Աղջիկներն ինձ ընդունեցին իրենց կորած որբի մեման, անմիջապես կերակ-
րեցին և տեղավորեցին դեռ չկառուցված հարկում, ուրիշ մորեկ աղջիկների
հետ:

— Չվախենաք, էս սենյակները մինչև ցրտերն ընկնելը բերդի մամա

ամոր սարքած կլինեն: Ինչի կարիք ունենաք, մեզ իմաց կտաք: Ուսանող ձևակերպելու համար մեր Ռուբենին կասենք, նա խելացի տղա է, մի ելք կգտնի, կձևակերպի...

— Բա քննությունները... — վախով հարցրի ես:

— Բնությունն պետք չի, դու ուսանողունի ես, փոխադրվում ես մեզ

մոտ: Ռուբենը կդասավորի: Նա առաջին կուրսի ավագն է...

Ես միայն ունեի նկարչական ակադեմիայի ուսանողական գրքույկ գրքված վրացերեն: Եվ ահա առած այս գրքույկը, ընկերուհուն հետ, ներկայանում ենք կուրսի այդ ամենագոր ավագ Ռուբեն Զարյանին: Բարախիկ, գունատ, ներշնչված դեմքով, սև խոշոր աչքերով, կոկիկ վեր սանրած սև գանգուր մազերով, սև սատինե բլուզով, ընդգծված վայելուչ պահվածքով, մի շատ բարեկիրթ երիտասարդ: Ընկերուհիս թախամագի՜ն ու գովասանքով շատ բարեկիրթ երիտասարդ: Ընկերուհիս թախամագի՜ն աղչկա և ապագա բանաստեղծուհու, ու այս արիստոկրատ երիտասարդը ժպտալով հանգստացնում էր նրան և խոստանում մտցնել իմ ազգանունը ցուցակի մեջ, ժպտի մեջ ապալյալ մի թեթև հեգնանք կար և հասկանալի էր. իմ փոքր, վախժ, վատ հագնված տեսքը որևէ հույս չէր ներշնչում նրան: Եվ այնուամենայնիվ նա ստանձնեց հովանավորի դերը, և մի քանի օրից ես ուսանողունի էի արդեն:

Երանելի ժամանակներ էին: Համալսարանը նման էր մի տաք ընտանիքի, տեղավորված Աթոլյան փողոցի վերին մասի սև, բայց շատ քաշող ու մտերիմ շենքում: Եվ ուլքեր էին մեր դասախոսները՝ Աճառյան, Աբեղյան, Մանանդյան, Տերտերյան... Եվ ընդունվելը հեշտ, ձևական կողմերը թեթև, մի արտակարգ բարյացկամություն բոլորի կողմից, ուսանողները իրար հանդեպ ջերմ, հոգատար ու հարազատ: Ահա այդ ֆոնի վրա Ռուբեն Զարյանի նման արդեն հարգված, ընդունված հեղինակության հովանավորությունը...

Եվ այդպես էլ, այդ հովանավորությամբ էլ թե համալսարանում և թե հետո ընթացավ մեր կյանքը մաքատելով, ապթաբելով երբեմն, վերկենալով, հաճախ վեր խոյանալով, ձգտելով, հասնելով միշտ բարձրին ու գեղեցիկին, վերին ու վայելուչին: Եվ Ռուբենը այս ամենի կենտրոնն էր, իր իսկապես շատ կարող ուժերով, իր հրաշալի ռոմանտիկ բնավորությամբ, իր կազմապարհված աշխատասիրությամբ, իր անհանգիստ, անհամբեր ձգտումներով ու խոյացումներով, առաջին իսկ օրերից դասախոսների ու առհասարակ բոլորի ուշադրությունը կենտրոնացնելով իր վրա, շարունակ հիացնելով ու գարմացնելով շահերին:

Մի անգամ, Արսեն Տերտերյանը հարցրեց, թե ով կուզի խոսել Աթոլյանի մասին: Ռուբենը ձեռք բարձրացրեց ու կանգնեց և սկսեց շատ մտած-

ված, շատ համարձակ ու տպավորիչ խոսել, մոտ կես ժամ: Տերտերյանը շատ ուշադիր լսում էր և հենց որ Ռուբենը դանդաղում էր կամ կանգ առնում, Տերտերյանն ասում էր շարունակիր, ու նա շարունակում էր: Այսպես վերջացավ առաջին ժամը: Ակավեց երկրորդ դասը: Տերտերյանը եկավ-իմևորեց ուրախ ներշնչումը զսպած ու լուրջ մտած Ռուբենին և ասաց՝ շարունակիր...

Բոլոր դասախոսները Ռուբենին վերաբերում էին նույն հիացումով ու հավատով: Համալսարանն իսկապես մնան էր մի ընտանիքի, որտեղ բոլորը գիտեին ով ինչ հաջողություն է ունեցել, ով որտեղ է վրիպել կամ ձախողվել, իսկույն հավաքվում էին և մտածում, թե ում ինչպես օգնեն: Բայց հատկապես 1933-ի ուսման տարին ծանր էր, հացի մեծ պակասություն կար, սննդի դժվարություն և արտակարգ խիստ ձմեռ էր: Ռուբենը թողեց-գնաց: Հիշում եմ, բոլոր դասախոսները հարցնում էին, թե ուր է Զարյանը և շատ ափսոսում էին, իսկ Տերտերյանը մի քանի անգամ հարցրեց.

— Զեկա՞վ Ռուբենը, լուր չկա՞ Ռուբենից... Ափսոս, շատ ափսոս...

Սակայն նրանց ափսոսանքը երկար չտևեց: Ռուբենը եկավ, արագ քրկնությունները տվեց, չորս տարվա կուրսը երկու տարում հաճճեց, ավարտեց համալսարանը և անցավ գրական աշխատանքի: Նրան անմիջապես հաջորդեց երիտասարդ գրողների մի սերունդ, որը ձևավորվեց համալսարանի պատերի մեջ ու առաջին իսկ օրերից վայելում էր նաև գրողների միության հովանավորությունը: Անհնար է մոռանալ Վահրամ Ալազանի արտակարգ սերն ու հոգատարությունը երիտասարդ գրողների հանդեպ, որոնց մեջ մեծ կախարդանքով թնդում էր Ծիրագի անունը, հետո եկավ Սիլվան, Անահիտ Սահինյանը, դեռևս ուսանողուհի, լուրջ վեպ գրեց, մի փոքր անց նույն համալսարանի պատերից դուրս եկան Պարույր Սևակը, Վահագն Դավլթյանը:

Ռուբենը, թեև երիտասարդ, արդեն պատկանելի գործիչների թվին էր պատկանում և, իհարկե, տարբերվում էր իր օր-օրի աճող, փայլատակող հմայքով ու ձիրքերով և մանավանդ միշտ ու օգտակար պահվածքով, բացառիկ մպիրվածությամբ ու խիզախումներով իր գործի մեջ: Եվ ամենակարևորը, որ նա միշտ պահեց գորեղ հովանավորի դերը:

Ես նույնպես մյուսների մնան սիրով ու մեծ հավատով իմ առաջին բանաստեղծությունները, դեռ թանաքը չչորացած, առնում էի ու վագում Ռուբենի մոտ, ստուգելու հաջողություններս: Ես պատրաստում էի առաջին գիրքս, որն անցավ դժբախտ օրերի շարքով: Մի քանի երիտասարդների գրքերը կազմում էր և խմբագրում մի աննկարագրելի սիրով ու ոգևորությամբ Ալազանը: Իմ գիրքն անցավ Մկրտիչ Արմենի, Ալազանի և Եղիա

Չուբարի ձեռքերից: Վերջինը իր ամենածանր օրերին չէր մոռացել և իմ խեղճ գրքույկի սևագիր օրինակը տվել էր Ավետիք Իսահակյանին, որ հանձնի ինձ: Ռուբենն այդ գրքի անունը դրեց ՄՏԵՐԱՌԻԹՅՈՒՆ և այդպես էլ լույս տեսավ ու մինչև հիմա ինձ թվում է, թե այն սերն ու ջերմությունը, որով ընդունվեց իմ անդրանիկ գրքույկը, ինչ-որ չափով պարտական եմ մասն այդ շատ գեղեցիկ ու հարմար անունին, որ ինքնին մի բանաստեղծություն էր արդեն: Այն ժամանակ, երբ չարենցյան շոնդացող օրերից հետո եկել էր չոր ու ցամաք, մերկ ներքողների, կեղծ աշուղների, ճատերի ու ճարտասանությունների, ճարճատող «պոեզիայի» մի շրջան, հենց այդ բարդ ու դժվարին մթնոլորտում էլ մեզ համար առավել թանկ էր դառնում Ռուբենի, որն ի դեպ արդեն գրական հանդեսի խմբագիր էր, ճշմարիտ, մուրբ ու զուլալ պոեզիան կրթող կերպով պաշտպանողի, այն հովանավորողի ազնիվ կերպարանքը:

Եվ ես իմ բանաստեղծություններում հաճախ եմ հիշել Ռուբենին, քանի որ մա երիտասարդական օրերիցս իմ ամենահարազատ և ամենաբանաստեղծական, բացառիկ մարդկանցից մեկն է եղել: 1945-ին լույս տեսած փոքրիկ գրքույկումս կա մի բանաստեղծություն նվիրված Ռուբենին: Այդ բանաստեղծության մի քառյակը մեր կյանքի համար շատ բնորոշ տողեր ունի: Ես հաճախ եմ հիշում ու անդրադառնում այդ տողերին.

Կյանքը մեզ տվեց նման խնդություն
Ու նման ցավեր.
Ու գնում են դեռ ճամփաները մեր
Իրար հանդիման, իրար զուգահեռ...

Եթե չեմ սխալվում, գրված է 1942-ին կամ 1943-ին, հարազատի ջերմ զգացումով, գրված այն ժամանակ, երբ մեր գիտակցական, ստեղծագործական կյանքը մոր էր միայն սկսվել: Եվ ահա մի կողմից Ռուբենի մեծ ու բազմակողմանի վաստակը, մյուս կողմից լայնածավալ հեռունները հասնող բանեկամական կապերը, համընդհանուր սերն ու հարգանքը և իր տաքսիրտ կյանքի ուսանելի ճանապարհը ու խոսացող իմաստությունը քերին-հասցրին այն վիճակին, երբ մա պատկանում է արդեն բոլորին և բոլորը՝ իրեն: Ու ամենքիս համար թանկ է Ռուբենի կյանքը՝ մրա ազնիվ վաստակը և միշտ բանաստեղծական ոռոմանտիկ բարեկամությունը:

1979

ԱՐՎԵՍՏԱԳԵՏՆԵՐԻ ԽՈՍԻՐԸ

ՎԱՀՐԱՄ ՓԱՓԱԶՅԱՆ

ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ

ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԻ ՏԱՐԻՆԵՐՆ ԱՇՈՒՆՆԵՐ ԶՈՒՆԵՆ՝

Իր կյանքի հիսուն տարին բոլորեց իմ բարեկամ Ռուբեն Զարյանը:

Երեկ, երբ դեռ նոր էի զարթոնել կամ դեռևս չէի քնել... որովհետև ժամանակի ու սովորույթի հետ չի կապված ինձանում մարդկային այդ երևույթը, — մի հրավիրատունս պարզունակ մի ծրարի մեջ, ինձ հայտնեց այդ լուրը:

Զարմացա:

Զէի կարծում, ավելի շուտ չէի հավատում, թե անհանգիստ ու ծանրախոհ, գվարթ ու թախծոտ, երբեմն մեղմ, երբեմն անհաշտ, բայց միշտ սիրալիք բարեկամս կարող է իր նուրբ ուտերի վրա այդքան տարիների ծանրություն վերցնել ու թաքցնել այդ բոլորի աչքից, նույնիսկ ինձնից:

Եվ գալիս այդ պատվո երեկոյին՝ համոզում էին ինձ, թե այդ չի կարող լինել, որովհետև հորեկար պատկերացնում էի տարիքից հոգնած, գոնե հավուր պատշաճի քիչ կորաքանակ, անժայիտ մի մարդ և անպայման երկար մորուքով:

Նման մի փորձանք այս օրերս իմ գլխին էլ է պատրաստվում... Եվ որովհետև հակառակ իմ օրերի մեծ թվին ու բարեբախտաբար անմորուս կերպարանքին ինձ չեմ տեսնում հորեկարի ընդունված կերպարանքով, չէի ուզում և նման վիճակում տեսնել երիտասարդ բարեկամիս՝ Ռուբենին, որի գործերին ծանոթ էի, ճիշտ է, բայց նրա օրերի գումարը չէի գուշակում:

Եվ ահա ի՞նչ անակնկալ:

Այդքան երիտասարդություն դեռևս չէին տեսել այդ պաշտոնական սրահի պատերը, ուր բարեկամիս տունը պետք է կատարվեր: Եվ Ռուբենը, հակառակ իր հորեկարի հանգամանքին, երբեք այդքան երիտասարդ չէր եղել:

¹ Հոդվածը գրել է 1959-ին, բայց սնացել է անտիպ: Լույս է տեսել տաս տարի հետո, «Եղիմակի մահվանից մեկ տարի անց, Զարյանի ծննդյան 60-ամյակի առթիվ («Սովետական գրականություն», 1969, № 12, էջ 145—146):

Ինչ չար հերյուրանք են այդ հիսուն տարիները, քանի որ հոգեխույզ քննադատս,— որի տողերի մեջ ես ինքս ինձ տեսա,— պատանհի մման նրա տեղ էր աթոռին, համակիր ժպիտով ու համբերությամբ լսելով գովաբանությունների տարափը, որոնք դասավորեց ու հարդարեց մեր երանգապահակի արքան՝ Մարտիրոս Սարյանը, ու հերոսաբար մարտիրոսացավ ամբողջ երկու ժամ, գոնե այս անգամ առանց ճառախոսների անունները շփոթելու:

Ծանոթ էի բարեկամիս գործերի որակին, հպարտ նրա հարուստ արտադրականությամբ, նրա մտքի լայնաշունչ խորությամբ, նրա մարգարտահյուս լեզվով, վերջապես, բայց չգիտեի նրա գործերի քանակը ու ներշնչման սահմանները:

Այդ ի ծնե քննադատի ոգին է, որ սկզբից եղել է և կա Ռուբենի մեջ, որ շաղվել է նրա էությանը, որ նրա կոչումն է այսօր, ավելի քան կոչումը՝ նրա ամբողջական սիրելի անձը:

Մեծ ու թանկարժեք կարողություն է այս, և իզուր չէր, որ այդ երեկոյան գրողների, նկարիչների և ճարտարապետների կողքին մեծարանքի առաջին ջութակը մեր թատրոնը եղավ ու թատրոնի մարդիկը: Որովհետև թատրոնի մարդը, ինչ և ով էլ որ լինի, նա, զգու՛մ է, ուզե՛նա այդ թե չուզե՛նա, որ բարձրորոտ քննադատությունը ոչ միայն խաթիսի է իր ստեղծագործության, այլև որպես հայելի իր ինքնագիտակցության: Քննադատը դերակատարման հետո ոմոլերում մալող դերասանի փարոսն է, նրա վերլուծական պրպտումների ոսկե քանակին: Քննադատը ուղեցույց է թատրոնին ու առանցքը և իմ համայնքի ու ճաշակի արբիտրը:

Եվ թեև շատ ընդարձակ է բազմաթեղուն ու բազմատեսակ բարեկամիս արտադրանքի խոյանքը ու գործունեությունը խիստ բազմաշավիղ, կուզե՛ի, սակայն, որ Ռուբենը բյուրեղանար իր կոչման մեջ: Եվ այդ միայն նրա համար, որ գոնե ես, ավելի քան երբեք, զգում եմ քննադատության արժեքը՝ և խորհուրդ կտալի արվեստակիցներին՝ զգալ այդ մույն չափով:

Եվ շնորհավորելով ոսկեգրիչ բարեկամիս հիսուն տարիները, մխիթարվում եմ մտածելով, թե մման մարդկանց կյանքը չի չափվում ժամանակի թափալումով, այլ նրանց գործերի թվով: Որովհետև ստեղծագործողի տարիներն աշուններ չունեն, և ծիծղուն գարունների մի ամբողջ շարան են մեր քննադատի ամբողջ ճանապարհին, և կուզե՛նայի, որ նա չտեսներ հանգրվանն այդ գարունների, չմտատանջվեր նրանով, ինչպես ինքս չեմ մտածել այդ մասին իմ օրերի ընթացքին, ու ինքնախաբ համոզմամբ գնում եմ իմ ճանապարհով, ջնջելով որևէ հավանական հանգրվանի գաղափարն անգամ հիշողությանս տախտակներից:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՍԱՐՅԱՆ

ՍՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ, սոցիալիստական աշխատանքի հերոս

ԲԱԶՄԱՀԱՄՈՒՏ ԹԱՏԵՐԱԳԵՏԸ

1960—1961 թթ. երկու հատորով լույս տեսավ տաղանդավոր և խորապես բազմահմուտ թատերագետ Ռուբեն Զարյանի ֆունդամենտալ հետազոտությունը Պետրոս Ադամյանի կյանքի և ստեղծագործության մասին: Այդ աշխատության հեղինակի հավաքած հարուստ փաստական նյութը և նրա կողմից Ադամյանի ստեղծագործության խորաթափանց վերլուծությունը մոր լույս են սփռում շեքսպիրյան կերպարների ադամյանական մեկնաբանության վրա:

ԼԱՂՈ ԳՈՒԴԻԱԾՎԻԼԻ

ՍՍՀՄ ժողովրդական նկարիչ

ՆԾԱՆԱԿԱԼԻՑ Է ՆՐԱ ՎԱՍՏԱԿԸ

Ռուբեն Զարյանին եւս գիտեմ վաղուց, գիտեմ իբրև գիտնականի, իբրև հայ թատրոնի պատմությանը և տեսությանը նվիրված մի շարք գրքերի հեղինակի, իբրև մի մարդու, որն հսկայական ներդրում ունի հասարակական գիտությունների բնագավառում: Նշանակալից է նրա վաստակը թատերագիտական կադրերի պատրաստման գործում: Երկար տարիներ Ռուբեն Զարյանը կապված է Վրաստանի մտավորականության հետ, հաճախ է մեզ մոտ, զանազան կոնֆերանսներում և խորհրդակցություններում, հաճախ գալիս թատերագիտության և արվեստագիտության հարցերին նվիրված ելույթներով:

1974

Թբիլիսի

ՀՐԱՉՅԱ ՂԱՓԱՆՅԱՆ
ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ

ՄԱՅՐԵՆԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՌԱՋԱՄԱՐՏԻԿԸ

Անհնար է առանց կրքոտ վերաբերմունքի խոսել մարդ և արվեստագետ Ռուբեն Զարյանի մասին, որովհետև այն, ինչ արել և անում է նա՝ հարըստացնում է մեր ժողովրդի հոգևոր գանձարանը, բազմապատկում նրա նվաճումները: Ավելի քան կես դար նա հանդիսանում է մայրենի մշակույթի զարգացման առաջամարտիկը: Գրչով ու գործով, անդով ու նվիրական աշխատանքով նա մեր սեփականությունն է դարձնում արվեստի գոհարներ, ազատելով դրանք մոռացության փոշուց, հնարավորություն տալով հիանալու նրանց անկրկնելի գույներով, ներքին թաքնված բովանդակությամբ: Զարյան-արվեստագետի այս հատկության շնորհիվ էր, որ մենք հաղորդակից դարձանք մեծն Պետրոս Ադամյանի հրաշունչ հոգու տվայտանքներին, բեմադրվեստի ասպարեզում ունեցած նրա սավառնումներին: Դա է պատճառը, որ հիմա մեր ու համայն մարդկության հավերժական ողելիցներն են դարձել շեքսպիրյան նրա կերպարները՝ Համլետն ու Օթելլոն: Շնորհիվ են դարձել շեքսպիրյան նրա կերպարները տեսանք ու զգացիկ ֆիզիկայեն գրեթե շոշափելի, ճաշակեցիկ նրանցից ստացած գեղագիտական հաճույքի հոգեպարար պահեր:

Լայն են Ռուսեն Ջարյանի ստեղծագործական հետաքրքրությունների շրջանակները. գրականություն, թատերագիտություն, շեքսպիրագիտություն, արվեստաբանություն ընդհանրապես: Նրա մարդկային, ստեղծագործական խառնվածքը չի սիրում անկորր: Բուռն կրքով ու եռանդով նա մխրճվում է խառնապետության մշակութային իրադարձությունների հորձանուտի մեջ, զգալով նրա խրտափող տաք շունչը, կանոնավորելով նրա թրթռուի զարգացումը: Երբ խրտափող տաք շունչը, կանոնավորելով նրա թրթռուի զարգացումը: Երբ խրտափող տաք շունչը, կանոնավորելով նրա թրթռուի զարգացումը:

Կան հայկական կենտրոնը:
 Չեմ կարող չհիշել նրա ակտիվ վերաբերմունքը Երևանի դրամատիկ թատրոնի կազմակերպման առաջին օրերին և ընդհանրապես հետագա գործունեության ընթացքում: Նոր թատրոնի ստեղծման փառսի առաջին խրախուսողներից էր նա: Այժմ էլ շարունակում է մնալ թատրոնի լավագույն բանեկամը, որ գիտի ոգևորվել նրա գեղարվեստական նվաճումներով և տրրտմել անհնազողությանը:

մեկ անհաջողությամբ:
Ռ. Զարյանը առաջինն էր մեզանում, որ փայլուն կերպով գուգոդեց արվեստն ու գիտությունը և տվեց դրա արտահայտություն հանդիսացող բազմաթիվ աշխատություններ: Նրա գործերում զգացվում է կրակոտ ու միշտ մաքիվ աշխատություններ: Նրան ընթերցողին անհամարժեք արվեստագետի մեղկությունը, որն ընթերցողին առաջնորդում է գեղարվեստական անակնկալների նորանոր ուղիներով:

[illegible]

Հատկապես ուզում եմ նշել նրա ակտիվ հասարակական գործունեու-

թյունը, մասնավորապես հայկական թատերական ընկերությունում, որի մահագահության անդամն է երկար տարիներ ի վեր: Ինչ հարց էլ որ քննարկվի մահագահության նիստերին, մա հանդես է բերում կրքոտ վերաբերմունք արծարծվող խնդրի նկատմամբ և իր հեղինակավոր ու ծանրակշիռ խոսքով ցույց տալիս դրա ամենաընդունելի լուծումը: Ռ. Ջարյանը թատերական ընկերության ստեղծագործական աշխատանքների ակտիվ մասնակից է: Ներկայացումների քննարկումների ժամանակ նրա ելույթները, վերլուծական խոսքը բեմադրող-ռեժիսորների համար հետագա աշխատանքի գործնական ուղեցույց են, ի հիպոկ ու խորիմաստ բնութագրումներով, բեմադրվեստի երևույթները ժամանակին համընթաց քայլող արվեստագետի աչքերով մեկնաբանելու բազմաթիվ օրինակներով:

Հարուստ է Ռ. Ջարյանի գրական-արվեստագիտական ժառանգությունը: Այն դեռևս ապաստում է իր մեկնաբանին, որ հմարավորություն կտա ընթերցողներին այլ աչքերով տեսնելու մեր թատրոնի անցյալն ու ներկան, ապրելու նրա պայծառ ապագայով:

Իսկ այժմ մա մեզ հետ է, մեր շարքերում և մեր այսօրվա ու վաղվա անելիքներում մենք մշտապես զգում ենք նրա տաք շունչը, ոգևորվում նրա վարակիչ խոսքով, լցվում մայրենի արվեստին բոլորանվեր ծառայելու բոցավառ ցանկությամբ:

ՕԼԳԱ ԳՈՒԼԱԶՅԱՆ
ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստուհի

Գ Ն Ա Հ Տ Ո Ւ Մ Ե Մ

Թատերական քննադատներից հարգում ու գնահատում եմ Ռուբեն Զարյանին, ոչ թե նրա համար, որ իմ մասին շատ է գրել, գովերգել, ո՛չ, նրա համար, որ ստեղծել է Սիրանուշի կերպարը, այն մեծ ու անկրկնելի արտիստուհու, որին չի տեսել:

«Հայաստանի աշխատավորուհի», Երևան, 1968, № 2, էջ 10:

ՄԱՐԻԱՄ ԱՍԼԱՄԱԶՅԱՆ
Հայկական ՍՍՀ ժողովրդական նկարիչ

ԻՆՉ ԼԱՎ Է, ՌՈՒԲԵՆ, ՍԻՐԵԼԻՍ, ՈՐ ԴՈՒ ԿԱՍ

Խղատալում, աշնանային մի երեկո, երբ ծովի հալեւանման հարթությունը ձուլվել էր երկնքին, և հարավային արևի հրավառ գունդն էր միայն հայտնի դարձնում հորիզոնը, երբ վեհատարած անդորրն էր իշխում օդում, թափուր լողափին տեսա միջահասակ, բարեկազմ, հրքին կիսադեմով մի մարդու, որ նստած էր վայելչագեղ կեցվածքով, գլուխը ետ գցած և կկոցված աչքերով նայում էր մայր մտնող արևին. նրա դեմքին հազիվ նկատելի ժրպիտ էր խաղում, ասես քնարական մեղմիկ երաժշտություն էր լսում:

Բնությանն հետ էր այդ մարդը, բնությանը ձուլված:

Ես համոզված էի, որ երաժիշտ է նա, ուստի հուշիկ անցա մոտով, որպեսզի չխախտեմ այդ դաշնությունը:

Հետո, երբ մեզ ծանոթացրին, իմացա, որ այդ մարդը գրականագետ և թատերագետ Ռուբեն Զարյանն է:

Մարդիկ նման են գրքերին. կան գրքեր, որ ձեռքդ ես առնում, թերթում մի քանի էջ և նետում ընդմիջտ: Բայց կան նաև գրքեր, որ կարդում ես հափշտակությամբ, առանց կտրվելու, երբեմն վերընթեռնում ես մի քանի անգամ և ամեն անգամ մի տեսակ թախիծով բաժանվում:

Ռուբեն Վարդուպիշի հետ բարեկամանալուց հետո ես բազմիցս խորհուրդով ու հափշտակությամբ լսել եմ նրա հետաքրքիր գրույցներն ու պատմությունները: Նրան կարելի է անվերջ լսել, քանզի նա օծուված է անսպառ գիտելիքներով և մարդկային թանկ հմայքով:

Ինձ միշտ զարմացրել են նրա դատողությունների իմաստուն խորությունը, խոհականությունն ու փիլիսոփայական մոտեցումը կյանքին ու կենսական երևույթներին: Նա հավերժ երիտասարդ է՝ սիրահարված կյանքին, մարդուն ու բնությանը: Նրան խորթ է անտարբերությունը: Ինչի մասին էլ խոսելիս լինի՝ խոսում է իրեն հատուկ կրքով, այրվելով ու այրելով դիմացիին: Ուստի մինչև վերջ նրան օտար կլինի ծերությունը:

Ես հիշում եմ նրա հույակապ ելույթները մեծ լսարանի առաջ, ուր նրան ունկնդրում էին շունչները պահած: Վարդապետ եմ նրա սքանչելի հոդվածները Ծեքսպիրի, թատերական այլևայլ բեմադրությունների, դերասանների մասին: Վերջերս մի առանձին հետաքրքրությամբ կարդացի նրա հոշերը Վահրամ Փափազյանի, Ավետիք Իսահակյանի և հայ մշակույթի ուրիշ ականավոր գործիչների մասին: Մեծ վարպետությամբ են գրված այդ հոշերը: Ընթերցողի հայացքի առջև հառնում են նշանավոր մարդկանց կենդանի կերպարները, այնպես որ նրանց դիմանկարները կարելի է անել Ռուբեն Զարյանի հուշերի հիման վրա:

Ես մեծ սիրով եմ մտաբերում մեր երկարատև գրույցները ծովափին, երեկոյան կամ վաղ առավոտյան: 24՝ որ այնքան էլ հաճախ չես հանդիպում մեծատառով Մարդու: Իսկ դա ինձ համար ամենամեծ պարգևն է կյանքում: Ինչ լավ է, Ռուբեն, սիրելիս, որ դու կաս:

ՄՀԵՐ ԱԲԵՂՅԱՆ

ՀՍՍՀ ժողովրդական նկարիչ

ՈՒՐԱՆ ԵՄ, ՈՐ ՆԱ ԻՄ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑՆ Է

Երբ հարգում և սիրում ես ընկերոջդ, քո Հայրենիքի մշակույթի տաղանդավոր գործչին, ուրախանում ես, որ նա քո ժամանակակիցն է, որ դու ապրում և ստեղծագործում ես նրա հետ: Նա դառնում է քո մտերիմը: Նրա արտաքինը նույնպես իր ամբողջությամբ՝ դեմքը, հասակը, քայլվածքը, շարժումները, ժպիտն անգամ դառնում են քեզ հարազատ: Ո՛չ միայն հարազատ ու մտերիմ, այլև անկրկնելի, անփոխարինելի: Այլևս դու չես պատկերացնում քո շրջապատը, քո հարազատ քաղաքն ու նրա մտավոր կյանքը առանց նրա: Ամենուրեք, լինի դա ժողովրդական տոն կամ հանդիսավոր պահ, դու նրա հետ ես:

Ահա այդպիսին է մեզ համար սիրելի Ռուբեն Զարյանը: Մենք միշտ զգում ենք մեր կողքին նրա ներկայությունը, ուրախանում անկեղծ նրան տեսնելիս: Ընդհանրապես նրան՝ իր ազնիվ ստեղծագործական գործունեության անցած քեղմնավոր տարիների համար: Թող միշտ ուրախանանք հանդիպելով նրան և նրա ստեղծագործություններին: Թող էլի շատ առիթներ ունենանք արտանց ուրախանալու և շնորհավորելու նրան նորանոր ստեղծագործությունների առթիվ:

1979

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԱՐԴԱՐՅԱՆ

ՀՍՍՀ ժողովրդական նկարիչ, ՍՍՀՄ Գեղարվեստի
ակադեմիայի թղթակից անդամ

ՈՍԿԵՐԵՐԱՆ ՌՈՒԲԵՆԸ

Օրերս հեռուստատեսային հաղորդում էր Լենինգրադի ֆիլհարմոնիայի դահլիճից: Ելույթ էր ունենում հանրահայտ գրականագետ և ասմունքող՝ Իրակլի Անդրոնիկովը: Թեման էր Հոմերի օպերայի «Անդրե Ծենյե» ներկայացումը:

... Հռետորական ակնառու արժանիքը, ձայնի, առողջանության կախարհիչ ելեճներ, դրամատիզմի և հումորի, երգի և եվրոպական լեզուների փոխանցումներ...

Դահլիճը լեկ-լեցուն էր Անդրոնիկովի երկրպագուներով, իսկ բարձրահասակ, թիկնեղ հռետորը բեմում զգում էր ինչպես տանը, մա առույգ ման էր գալիս բեմահարթակով, թեյ խմում, քրքշում հանդիսատեսների հետ մեկտեղ և մերթընդմեջ ընդհատում խոսքը՝ սպասելով ծափահարությունների ավարտմանը:

Գամված կապտավուն Էկրանին՝ ականայից հիշեցի մի ուրիշ պատկեր, տարիներ առաջ վայելած բավականություն, բավարարություն, հաճույք:

Հայաստանի կոմպոզիտորների տունը: Փոքրիկ սեղանին ծվարած է ոչ խոշոր, ոչ թիկնեղ, ոչ առույգ Ռուբեն Զարյանը... Նոր է վերադարձել Հունաստանից, տեսել է վերականգնված ամֆիթատրոններից մեկում անտիկ ողբերգություն. Էլեփորա, Մեդեա, Իֆիգենյա: Չեմ հիշում, այդ չէ կարևորը: Կարևորը նրա պատմածն է, նկարագրածը:

Դահլիճում՝ աշխարհ շրջած, տեսած, լսած ու կարդացած արվեստագետներ, ասել ու ջանել կոմպոզիտորներ, դերասաններ, գրողներ, նկարիչներ: Նրանց զարմացնել: Հագիլ թե: Հուզել՝, ոգևորել՝, այո՛:

Ամենքին համակել է մի զգացում՝ երախտագիտություն: Չէ՞ որ Ռուբենը գրավում է իր հոգում կոստակված գանձերով, վերապրում ու վերադարձնում այն ամենը, ինչ ստացել է Հելլադայում:

Նա սուզվել է աստվածային ողբերգության ալիքներում, ընկղմվել է միևնույն ականջները, միայն աչքերն են փալկալիս և նվազ ձայնը ճարտար հայերենով պատկերում, կենդանագրում է դերասանուհու խաղն ու կերպարանափոխումները:

Դա հիշվում քար լույծում է: Ո՛չ ծիծաղ, ո՛չ ծափահարություններ: Կարծես թե ողբերգության հերոսների հետ կաթարսիզ են ապրում բոլորը՝ և ինքը՝ Զարյանը, և ունկնդիրները: Եվ, այսպես, մի քանի ժամ...

Ոսկեքերան Ռուբեն...

Ո՞րն է նրա ոգևորության աղբյուրը, ուժը: Սերը, այն մեծ սերը, որը տասնյակ տարիներ կլանել է Ռուբեն Զարյանի կյանքը կախարդիչ բեմահարթակներով, պարուրել բանաստեղծության էջերով: Հիրավի, առանց մեծ սիրո չես պատկերի ոչ անձնուրաց Ադամյանին, ոչ վեհաշուք Սիրանուշին, ոչ հախտուն Փափազյանին, ոչ անգուգական Հրաչյային, չես տեսնի Զարենցի մեծությունը, Սևակի հարստությունը, Ծեքապիրի անծայրածիրությունը:

Սերը, անձնուրաց սերը դեպի արվեստն ու արվեստագետները, սիրահարվածությունը: Սա է Ռուբեն Զարյանի գործունեության ուղեցույցը, նշանաբանը, արժանիքը:

... Չեմ հիշում ի՞նչ էր պատմում Ռուբենը այն անմոռաց երեկոյին, ի՞նչ մանրամասներ էր օրինակ բերում (նա մանրամասների-դետալների վարչետ է), հիշում եմ միայն անջնջելի տպավորություն ունկնդիրների սրտերում և ջերմ զգացմունքներ, որոնք միևնույն օրս էլ կենդանի են իմ հոգում:

ԱՐՈՒՍ ԱՍՐՅԱՆ

ՄՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի

ԻՄ ՎԱՂԵՄԻ ԲԱՐԵԿԱՄԸ

Ռուբեն Զարյանի հետ մեր բարեկամությունը ավելի քան կեսդարյա վաղեմություն ունի: Այսօրվա պես հիշում եմ մեր առաջին հանդիպումն ու ծանոթությունը Թբիլիսիի Հայարտանը, Հայ դրամայի փորձերի ժամանակ, որոնց, իբրև ստուդիայի ուսանող, մասնակցում էր պատանի Ռուբենը: Այն հաճելի տպավորությունը, որ նա թողել է ինձ վրա այդ ժամանակ, գնալով ավելի է խորացել ու տարիների ընթացքում վերածվել նվիրական սիրո ու գիտակցված հարգանքի այն խոշոր վաստակի համար, որ նա անդուլ աշխատասիրությամբ ու համառ հետևողականությամբ կուտակել է հայ թատրոնի պատմության, նրա հայտնի գործիչների ստեղծագործության ուսումնասիրության ասպարեզում:

Նա մեր այն նշանավոր թատերագետներից ու թատերական քննադատներից է, որի գրավոր և բանավոր խոսքի հանդեպ դերասաններս ունենք մեծ հավատ ու վստահություն, եթե նույնիսկ նրա կարծիքին համամիտ չենք: Ամուսնուս՝ Վարդան Աճեմյանի հետ միասին Ռուբեն Զարյանին միշտ համարել ենք մեր ընտանիքի հարազատը, այն ամենամոտիկ մարդկանցից, որի հետ ունեցած մշտական շփումները ձեռք են բերել առանձնահատուկ արժեք ու նշանակություն:

Եւ նրան շատ եւս սիրում իր պարզ ու շիտակ, մարդամոտ, լայնհոգի, զգայուն, փափուկ բնավորության համար: Չնայած իմ ստեղծագործությանը նա հատկապես չի զբաղվել, բայց զանազան առիթներով նրա հայտնած կարծիքներին միշտ վերաբերվել եմ հատուկ ուշադրությամբ: Ավելին. երբ շունեցել եմ իմ վիճակից դժգոհելու ներքին պատճառներ (սաւենք՝ Աճեմյանից կամ Գուլակյանից ուզածս դերերը չստանալու պատճառով), Զարյանի հետ եմ կիսել իմ մտքերն ու զգացումները, նրանից եմ ստացել քաջալերող քարի խորհուրդներ:

Եւ Ռուբեն Զարյանի քննադատական հոդվածների և թատերագիտական աշխատությունների երկրպագուներից եմ: Ինձ վրա նրա շարադրանքի պատկերավոր ոճը առանձնապես ուժեղ տպավորություն է թողել «Հուշապատումում», որի էջերից հարություն են առնում, կենդանանում, միս ու արյուն ստանում, օծովում իրենց բնորոշ ինքնատիպ մարդկային հատկանիշներով մեր ազգային հոգևոր մշակույթի շատ ու շատ մեծեր...

Ռուբեն Զարյանը մնում է մեր թատրոնի ամենապիքած, անշահախնդիր քարեկամներից նույնիսկ այն դեպքերում, երբ նա դժգոհ է ու չքավարարված մեր աշխատանքից: Արվեստաբանական լայն գիտելիքները, գեղագիտական քարձր ճաշակը, հոեւորական խոսքի ներքին երկայտա տրամաբանությունը, Էմոցիոնալ համոզականության ուժը նրան դարձրել են մեր կուլտուրայի ականավոր դերերից, որին շատ քարձր եմ գնահատում և որի նկատմամբ իմ սրտում ունեւմ մի խոր ու անսահման հավատ:

ՎԱՂԻՆԱԿ ՄԱՐԳՈՒՆԻ
ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ

ՀՄՈՒՏ ՔՆՆԱԴԱՏԸ

Ռուբեն Զարյանի հետ մոտիկից ծանոթացա Դիլիջանում, 1932-ին, երբ երկուսս էլ 23 տարեկան էինք, բայց մա դեռ այն ժամանակ իր տարիքին անհամեմատ հասուն մտքի տեր էր և հարգանք ու վստահություն ներշնչող այնպիսի հմուտ քննադատի տպավորություն էր թողնում, որ թվում էր, թե տարիքով շատ ավելի մեծ է:

Ժամանակի ընթացքում գոնե ինձ համար պարզ դարձավ, որ այդ առաջին տպավորությունը արդյունք էր ընտրած գործի հանդեպ ունեցած արտակարգ լուրջ և պատասխանատու այն վերաբերմունքի, որն ի հայտ եկավ նրա առաջին իսկ ելույթներում և անփոփոխ մնաց մինչև օրս: Հիմա արդեն ես դա կարող եմ որակել իբրև քննադատի կուլտուրա, ասել է, թե իսկական արվեստագետ-քաղաքացու դիրքորոշում, որն ըստ էության ժխտում է անտարբերությունը, սառն հալեցողությունը, անհաղորդ մասնակցությունը: Հազվագյուտ է այդպիսի թատերագետը, որին իրոք կարելի է թատրոնի մարդ կոչել, որը դերասանի հետ բաժանի նրա ուրախությունն ու տխրությունը, ընկալի նրա ձեռքբերումն ու վրիպումը այնքան սրտացավ, որ, կարծես իրենը լինի: Ցավոք, ավելի տարածված է քննադատի այն տիպը, որ ձևացնում է այդ ամենը, ներքուստ մնալով սառն ու օտար: Սակայն այդ ձևացումը հնարավոր չէ բողարկել ո՛չ հնարամիտ ու նուրբ ձևակերպումների փալլով, ո՛չ էլ ճարտասանական և աչքաես կոչված գիտական ապացույցների ուժով: Իհարկե թուղթն ավելի հանդուրժող է, պակաս անողոր, քան բեմը, և դիմանում է ամեն կարգի կեղծության, սակայն դժբախտաբար, վավերագիր դարձող այդ իրողությունը աղավաղում է թե՛ դերասանի, թե՛

թատրոնի ճշմարիտ նկարագիրը: Բայց այդպիսի քննադատը ստացին հերթին կործանում է ինքն իրեն, իբրև ստեղծագործող մարդ:

Ռուբեն Զարյանի բազում ելույթներում, մամուլում և բանավոր քննարկումներում հայտնած կարծիքներում և վերջապես հոդվածներում ու գրքերում մշտապես զգում են թատրոնի մարդուն՝ կրքոտ և անաչառ, հուզական և ճշմարիտ խոսք ասելու, ըստ էության գնահատելու նրա բացառիկ կարողությունը: Եվ որովհետև ճշմարիտ են նրա տված գնահատականները, ուստի հաճախ դառնում են նաև ճշմարիտ կանխագուշակումներ: Իր արտիստական խառնվածքի ներշնչանքով և անսխալ ինտուիցիայով նա կարողացնում է որոշել, թե ինչ է և ինչ կարող է դառնալ արվեստի, գրականության և ընդհանրապես մշակույթի մեջ հայտնված այս կամ այն իրողությունը:

Բոլորին հայտնի է Ռուբեն Զարյանի հետաքրքրությունների լայն շրջանակը, նրա գերգաղափածությունը, հասարակական և մշակութային մեծ ձեռնարկների մեջ նրա մշտական ու անփոխարինելի մասնակցությունը: Բայց այս ամենը նրան չեն կտրում թատրոնից: Նա միշտ եղել և մնում է մեր թատրոնի գեղարվեստական խորհրդի ամենաակտիվ խորհրդատուն: Նրա ծանրակշիռ, մուրք, երբեմն դառն դիտողությունները միշտ ի շահ դերասանի են և թատրոնի: Իսկ դերասանները, որ սովորաբար անհավատ են քննադատության հանդեպ, վերաբերմունք, որ մույնիսկ բնավորություն է դարձել, իրենց կամքից անկախ ունկնդիր են Զարյանի խոսքին, հաշվի են նստում նրա հետ, վստահում և հավատում են նրան: Ակամա այս հնագանդումի գաղտնիքը Ռուբեն Զարյանի պրոֆեսիոնալ բարձր նրբաճաշակության և էթիկայի մեջ է:

«Քո հերոսներին պիտի սիրես, եթե այդպես չէ, ոչ մեկին խորհուրդ չեմ տա գրիչ վերցնել, շատ տհաճ բան կստացվի, այդպես էլ իմացեք»: Մ. Բուլգակովի «Թատերական ոտմանում» ասված այս ճշմարտությունը Ռուբեն Զարյանի համար եղել է և կա անվիճելի ու պարտադիր հանգամանք:

Զարյանի հերոսները մտացածին կերպարներ չեն, այլ իրական մարդիկ են, որ գործում են մեր կողքին, կուլտուրայի և արվեստի բնագավառում: Նույնիսկ նրա ծանրակշիռ ուսումնասիրությունները՝ միիրված Օեքսպիիրի հալ թարգմանիչներին, մեկնաբաններին և արտիստական մարմնավորումներին, ունեն անցյալի դասը ներկա և ապագա դարձնելու խորհուրդը: Այս իմաստով բոլորովին պատահական չէ, որ բազմահմուտ արվեստագետը համաշխարհային մշակույթի գանձարանից իր գիտական հետաքրքրությունների համար նյութ է դարձրել հավերժ կենդանի Օեքսպիիրին:

1970

145

ԲԵՄԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՍ ՈՒՂԵԿԻՑՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆ

Ռուբեն Զարյանն ինձ համար հարազատ անուն է: Նա է եղել իմ բեմական կյանքի մշտական ուղեկիցն ու խորհրդատուն, երբեմն մոտ ու հեռու, երբեմն տեսանելի ու անտեսանելի, բայց միշտ քայլել է իմ կողքին:

Երբ նոր դեր եմ խաղացել, առաջին հարցը, որ ծագել է իմ մտքում և որից սիրտս անհամգիստ տեղմվել է, եղել է այն, թե ինչ կասի Ռուբեն Զարյանը: Մեզ, դերասաններին համար, որն է գլխավորը. միայն քննադատ, որի օգնությամբ առավել ստույգ գիտեմանք մեր արածի արժեքը, թե մարդ քննադատ, երբ մարդկային բարիությունը խանգարում է քննադատին լինել անաչառ ու ճշմարիտ: Ռուբեն Զարյանը թե մեկն է, թե մյուսը, որովհետև ես նրան հաճախեցի եմ նաև այն ժամանակ, երբ ժպտալով նայել է ինձ, լուել, բայց և իր այդ հաչացքով ինչքան շատ բան ասել...

Հիշում եմ իմ դերյուտային աշխատանքը Թատերական ինստիտուտում Անանին «Էլի մեկ գոհում»: Ներկայացումից հետո Վարդան Աճեմյանը, որը մեր կուրսի ղեկավարն էր, մոտեցավ ինձ. «Մետաքս, գիտե՛ս, քեզ հավանեց Ռուբեն Զարյանը»: Ես հուզված հարցրեցի. «Ով է նա»: Աճեմյանը բազմաճաճակալից և խոսքերը շեշտելով պատասխանեց. «Ծառ խելոք ու խառապահանջ քննադատ է, նրա կարծիքը շատ կարևոր է»: Մոտեցավ արագույնից և սկսեցի նրա ձեռքից դահլիճում արդեն ցրվող հանդիսատեսների մեջ փնտրել այն քննադատին, որի կարծիքները, սկսած այդ օրվանից, դարձան իմ ողջ ստեղծագործական կյանքի ուղեկիցները: Եվ ամեն անգամ, երբ ինձ դրվատանքի խոսքեր էր ասում, շատ ուշադիր հետևում էի նրա արտահայտիչ ու խելոք աչքերին, նրանցում փնտրելով այն, ինչ չի ասում... Այո, պատահում է և այնպես, որ չլիճելով անվանի ու սիրված դերասան, քննադատը նրանից ոչ պակաս ճանաչում ու ժողովրդականություն է վայելում թատերական հասարակականության, մուսավորականության և ժողովրդի լայն խավերի կողմից: Արդյիսի քննադատ է Ռուբեն Զարյանը:

1979

ԽՈՐԱՄԻՏ ԹԱՏԵՐԱԳԵՏԸ

Գրել Ռուբեն Զարյանի մասին և հավակնել տպտիչ գնահատական տալ նրա գործին, շատ է դժվար, եթե չաւեմ՝ անհնարին: Պատճառը գուցե այն է, որ թատերագետը այնքան շատ, և կարևորը՝ այնպես է գրել թատրոնի ու թատրոնի մարդկանց մասին, որ հագիլ թե դերասաններս, բոլորս միասին կարողանանք հառուցել նրան արժանի խոսքը:

Ռուբեն Զարյանի կենսագրությունից հայտնի է, որ նա պատանեկան տարիներից հրապուրվել է թատրոնով, և կարծես, բեմ էլ է բարձրացել: Բեմում նրան տեսնողները ասում են, որ իբրև դերասան անփայլ է եղել: Ես թատերական հարցերում հավատում եմ իրեն՝ Զարյանին, իսկ նա հաստատում է, որ ինքը չի ծնված բեմի համար, ավելի ստույգ՝ դերասանության համար: Հայտնի է, որ երբ բեմում երևում են ոչ կոչեցչալներ, դա իսկական դժբախտություն է թատրոնի համար ու սրտամաշ տխրություն՝ հանդիսատեսի: Բայց ահա այդ օրինաչափության եզակի բացառությունը՝ Զարյանի «անփայլությունը» թատրոնի ու թատերական հասարակության երջանկությունն է եղել: Հազվադեպ է պատահում, որ բեմի գալթակողությանը ենթարկված մարդն առմիշտ իջնի բեմից: Ռ. Զարյանը ողջամտորեն թողել է բեմը՝ առմիշտ թատրոնում մնալու համար, և նրա այդ արդյունական քայլի պատճառով բեմը համարյա ոչինչ չի կորցրել, իսկ հայ թատրոնը գտել է գերազանց, խորամիտ մի թատերագետի, որի գոյությունը մեզանում կենսական անհրաժեշտություն է եղել միշտ ու դեռ կլինի:

Թատրոնի գաղափարով ներծծված թատերագետ է Ռուբեն Զարյանը՝ բառիս բովանդակ իմաստով: Նա այնքան բան է արել թատրոնի համար, այնքան մեծ է վստահվել, որ իրական չափերի մեջ նմարել ու գնահատել կարելի է մեկ պայմանով միայն. գրել իրեն իսկ՝ Ռ. Զարյանի գրչով... Եթե հնարավոր լիներ:

ԱՐԱ. ԲԵԶԱՐՅԱՆ
ՀՍՍՀ ժողովրդական նկարիչ

ՎԱՍՍԱԿԱՇԱՏ ԱՐՎԵՍՏԱԳԵՏԸ

Մեր ազգային մշակությունը նշանակալից դեր կատարած արվեստագետներից է Ռուբեն Զարյանը: Հակառակ այն բանի, որ նա բոլորել է իր իմաստավորված կյանքի 70 տարին, աշխատում է պատանուն հատուկ ոգևորությամբ և նախանձեղի եռանդով: Ես իմ պարտքն եմ համարում հարգանքի և երախտագիտության արժանին հատուցելու Զարյանին այն բեղմնավոր գործունեության համար, որ ունեցել է և այժմ էլ ունի թատերագիտության և հայ ազգային արվեստագիտության զարգացման գործում:

Նրա գրիչը, նույնիսկ իր սկզբնական շրջանում, ուներ բոլոր նշանները ապագա փայլի և պայծառության: Այն երևում էր հենց սկզբից: Պետհրատում, երբ նա գլխավոր գեղարվեստական խմբագրի դերն էր ստանձնել: Այդ երևում էր և հետագայում, երբ սկսեց դասավանդել Թատերական ինստիտուտում, որի առաջատար դասախոսը դառնալով՝ փոխանցեց ամբարած փորձը երիտասարդ արվեստագետներին:

Ռուբեն Զարյանի մենագրական աշխատությունները Ադամյանի, Սիրա-նուշի, Վահրամ Փափազյանի մասին և, վերջապես, Շեքսպիրական տարեգրերի շարքը տարածել են նրա անունը որպես ստեղծագործողի և գիտնականի ոչ միայն միևնույն մեր Միության սահմանները, այլև նրանից շատ ու շատ հեռու՝ Ամերիկա, Գերմանիա, Անգլիա և այլուր:

Սխալված չեմ լինի, եթե ասեմ, որ նա ստեղծագործական գործունեության հենց սկզբից իր խառնվածքին հատուկ եռանդով արտահայտել է մեծ հրճվանքի զգացողություն հանդեպ նկարչությունը, քանդակագործությունը: Ես գիտեմ, որ նա մեր արվեստի հետ կապված է հոգու բոլոր թելերով: Ոչ

միայն նրա համար, որ ղեկավարում է Ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտը, այլև նրա համար, որ չի պատկերացնում իր կյանքը առանց պատկերների, առանց գույների, առանց նորի զգացողության արվեստի մեջ:

Ռուբեն Զարյանի կյանքի այս նշանակալից պահին, երբ նա արվեստաբանության առաքելգրում արդեն մեծ համբավ է վաստակել, համոզված էմ, որ պիտի գտնի իր մեջ դեռ երկար տարիների անհրաժեշտ կորով ու նուանդ՝ երիտասարդական թափով շարունակելու ստեղծագործական այն գեղեցիկ աշխատանքը, որը եղել է և մնում է նրա կյանքի գործը:

1979

ԽՈՐԵՆ ԱՐՐԱՆԱՄՅԱՆ
ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ

ԻՄ ԽԻՍՏ ՈՒ ՊԱՀԱՆՁԿՈՏ ՈՒՍՈՒՑԻԶԸ

Իբրև մարդ, իբրև արվեստագետ ձևավորվելուս ժամանակ, սկսած ուսանողական տարիներից, խոշոր ազդեցություն էմ կրել Ռուբեն Զարյանից: Մեծ սերը դեպի թատրոնը, ահագին գիտելիքները, անձնական հմայքը, զարմանալի կարողությունը, չնայած տարիքների տարբերությանը, մեզ հետ ստեղծելու անկաշկանդ, համարյա ընկեր-տղայական ազատ փոխհարաբերություններ, երբեք չգիշերով խիստ ու պահանջկոտ ուսուցչի դիրքերը, — այսպիսին է տպավորվել Ռուբեն Զարյանը իմ մեջ:

Միշտ գաղտնի հույս էմ փայփայել, թե երբեք, գոնե թատրոնի վերաբերյալ, այնքան գիտելիքներ կունենամ, որ կկարողանամ այս կամ այն հարցի շուրջը վեճ վարել իմ պատկառելի ուսուցչի՝ Ռուբեն Զարյանի հետ: Սակայն ստացվել է այսպես. եթե ես ինչ-որ գիտելիքներ կամ փորձ էմ ձեռք բերել, այսա Ռուբեն Զարյանը շատ ավելի մեծաքալ է առաջ գնացել, միշտ էլ զարմացնելով իր աշխատելու հսկայական կարողությամբ, որն, ամենափչիլ, զարմանալի է այդ տարիքում և գիտելիքների այդ պաշարով: (Չի կանգնում, գոնե մի պահ, որ մարդ հասնի):

Թատերական ինստիտուտի նրա դասերում, միտումնավոր չեմ օգտա-

գործում դասախոսություն կամ լեկցիա բառը, մեծ տեղ էր գրավում, անագին տեղ, Վահրամ Փափազյանը, ոչ մի բանի հետ, ոչ մի մեծության հետ չհամեմատվող մեծություն: Եվ եթե իմ մեջ կա մի երկյուղած, մի անհասկանալի, մի սուրբ, մի հարատև սեր դեպի այն, ինչ կոչվում է Ծեքապիր՝ դրան համար պարտական եմ Ռուբեն Զարյանին:

1979

ԶԱՎԵՆ ՏՍՏԻՆՑՅԱՆ
ՀԱՍՀ ժողովրդական արտիստ

ՀԱՎԱՏԱՑԻ ՆՐԱՆ ՈՂԶ ԿՅԱՆՔԻՍ ՀԱՄԱՐ

Ես եղել եմ Ռուբեն Զարյանի ուսանողը, իսկ լինել այդպիսին՝ մեծագույն երջանկություն է: Որքան ինքնամոռաց ժամեր է նա պարզել մեզ: Հայ թատրոնի այն տարիներին դեռևս չգրված պատմությունը կենդանանում էր մեր աչքի առաջ, շունչ ու հոգի առնում, մեկը մյուսի ետևից մեր առաջ էին հառնում հայ բեմադրեստի տիտանները՝ իրենց կերպավորված հերոսների հետ միասին: Զարյանը նրանց ներկայացնում էր մի առանձին խանդավառված ու սրբությամբ: Դրանք ոչ թե դասախոսություններ էին, այլ իսկական պոեզիայի երեկոներ...

Մեր կյանքում գալիս է մի ժամանակաշրջան, երբ տարիքային տարբերությունը կարծես վերանում է և մենք դառնում ենք կոլեգաներ, համախոհներ, մտերիմներ: Այդպիսին դարձավ Ռուբեն Զարյանն իմ և մեր՝ Պատանի հանդիսատեսի թատրոնի համար երկար տարիներ: Միթե՞ նրան չենք դիմել մեր թատրոնի հետ առնչված ստեղծագործական կնճռոտ հարցերը լուծելիս: Միթե՞ մեզ համար սոն չի եղել Զարյանի յուրաքանչյուր այցը թատրոն, նրա յուրաքանչյուր նոր գիրքը, նոր հոդվածը, ելույթը, հեռախոսային զանգը, նամակը...

Հիշում եմ քառորդ դարի վաղեմություն ունեցող այսպիսի մի դեպք: Հայֆիլհարմոնիայի փոքր դահլիճի առջև երիտասարդություն էր հավաքվել: Մոտեցա խառնված բազմությանը: Պարզվեց, որ գրողների ինչ-որ հավաքույթ է: Կողքիս կանգնած մի աղջիկ հեծկլտաց. «Մտնեմ էլ, ներս պիտի մտնեմ, այս Ռուբեն Զարյանն է խոսում»: Այդ աղջկան «մահից» փրկելու համար գործի դրի բազուկներս և մի բանի րոպե հետո դուրս մնացածների խումբը արդեն դահլիճում էր:

Ամբիոնի մոտ կանգնած էր միջահասակ մի երիտասարդ մարդ՝ սև, փառահեղ մազերով: Սրահում մթնոլորտը էլեկտրականացած էր: Զարյանի աչքերը ցատումից այրվում էին, ձայնը հնչում էր հաստատ, ինքնավստահ, անողոք... Նա խոսում էր Սունդուկյանի անվան թատրոնի «Փորձադաշտ» ներկայացման մասին, պաշտպանում ռեժիսոր Վ. Աճեմյանին և պիեսի հեղինակ Նաիրի Զարյանին չգիտեմ ում հարձակումից:

Ես «Փորձադաշտը» չէի տեսել, բայց այնպես տարվեցի Ռուբեն Զարյանի հմայքով, նրա տրամաբանությամբ, նրա հռետորական ձիրքն այնպես համակեց ու գերեց ինձ, որ ես հավատացի նրան, հավատացի ընդմիշտ, հավատացի ամբողջ կյանքիս համար:

Իսկ մի՞թե սա չէ արվեստաբանի ամենախոշոր արժանիքը, նրա՝ ունկընդրի վրա թողած ազդեցության ուժի գաղտնիքը:

ԵՐՎԱՆԴ ԴԱԶԱՆՉՅԱՆ
ՀԱՍՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԾԱԿՈՒՅԹԻ ՆԱՀԱՊԵՏԸ

Այս տարի լրացավ բասնիֆնգ տարի այն օրվանից, ինչ մեր սերունդը, հիմա արդեն այսպես կոչված միջին սերունդը, պատիվ է ունեցել Թատերական ինստիտուտում ուսանելու, ճանաչելու, սիրելու ու հարգելու, բազում անգամներ իր ստեղծագործական հաջողությունների և, որ անխուսափելի է, նաև պարտությունների ժամանակ հիշելու իր վարպետներից շատերին՝ նրանց հետ միասին մտքում վերլուծելով իրեն մտահոգող բազմաթիվ խնդիրներ: Ծառերի մեջ առաջին շարքում վստահորեն եղել ու մնում է Ռուբեն Զարյան ռազգանունը: Եվ ահա այս դաժան հոբելյանները հնարավորություն են տալիս բարձրաձայն ասելու նրան մեր սրտի խոսքը:

Թող թույլ տրվի հայտնել մեր տարակուսանքը կասկածելի 70 թվանշանի կապակցությամբ, որովհետև այս երկար ու ձիգ տարիների ընթացքում նա կարողացել է պահպանել պրոֆեսիոնալ սպորտմենին հատուկ թեթև քաղվածք, ամեն ինչ նկատող սուր հայացք, մտքի զարմանալի ջանքերով: Եվ եթե այս ամենի հետ մենք կարողանալինք լուծել նաև մագերի գույնի խնդիրը՝ 70-ամյակի մասին լսել անգամ չէինք ուզեմ:

Հիմա ես փորձում եմ տասնամյակներ հանելով մեր կյանքից ետ գնալ այն երանելի տարիներ և փորձել հիշել մեր կուրսը՝ Նորայր Սարգսյան, Արծրուն Մանուկյան, Կլարա Ղարազյուզյան, Գրիշ Մանուկյան, Ներսես Հովհաննիսյան, Օթար Տեր-Հովհաննիսյան, Ալեքսանդր Քոչարյան, Գալյա Նովենց, Հենրիկ Հովհաննիսյան, Արմեն Զիգարխանյան և ուրիշներ: Բոլորը՝ անխտիր, ներկա են: Եվ սկսվում էր հերթական դասը, հերթական հուզմունքը, հերթական տոնախմբությունը: Դասախոսության բովանդակության և ձևի այնպիսի մի համադրություն, որ ափսոսում էիր այնքան քիչ և կարճ

հանդիպումների համար: Ռուբեն Զարյանը մեզ սովորեցրեց շատ բան: Բայց մի գաղտնիք, այնուամենայնիվ, մնաց առ այսօր:

Մեր բազմաթիվ տաք գրույցներից մեկի ժամանակ խոսք բացվեց երազների մասին: Մեր աղջիկներից մի քանիսը նախորդ օրը երազում տեսել էին, որ թռչում են: Այն ժամանակ մեր աղջիկները երազներ շատ էին տեսնում: Դասի ժամանակ, պարզ է, դիմեցին Զարյանին, չուզեց պատասխանել, բազմանշանակ ժպտաց և ասաց, որ երրորդ կուրսում կպատասխանի: (Այն ժամանակ մենք երկրորդ կուրսում էինք): Հասկանալի է, որ երրորդում էլ խոստացավ՝ չորրորդում բացատրել, հետո՝ ավարտելուց հետո և այդպես էլ չպարզեցինք մեկնաբանության նրա գաղտնիքը: Հիմա արդեն մենք չենք շտապում և չենք ստիպում նրան՝ այսօր բացել գաղտնիքը: Այսքան սպասել ենք, մի երեսուն տարի էլ կդիմանանք:

Մեր ինստիտուտը ամենահաղթ էր, որովհետև նրա միջանցքներում քայլում էին Առն Բալանթարն ու Արմեն Գուլակյանը, Վալիկ Վարդանյանն ու Արա Սարգսյանը, Վաղարշ Վաղարշյանն ու Վարդան Աճեմյանը: Եվ հիմա էլ մենք ուրախ ենք ու հպարտ, որ մեզ հետ էր և է ու կլինի այն իսկական հզորներից մեկը՝ մեր ազգային մշակույթի նահապետը՝ Ռուբեն Զարյանը:

1979

ՌԱՖԱՅԵԼ ԶՐԲԱՇՅԱՆ

Գեղարվեստա-թատերական ինստիտուտի դոցենտ

ՀԱԶՎԱԳՅՈՒՏ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԸ

Ռուբեն Զարյանը Գեղարվեստա-թատերական ինստիտուտի այն հազվագյուտ մանկավարժներից է, որի դասախոսություններին ուսանողները գրնում են հաճույքով, ստանց մեզանում հաճախ կիրառվող կազմակերպչական միջոցառումների: Ահա այն պարագան, որը նրա երեկվա և այսօրվա սաների երախտապարտ արտերում միշտ վատ է պահում ջերմացնող բոցը և ուսուցչի անձը բարորոտ սիրով ու անմնացորդ նվիրվածությամբ: Եվ սա

պատահական չէ: Ինստիտուտում եւս բազմիցս բարձրացրել են այն հարցը, որ տեսական առարկաները ամեն ֆակուլտետում պետք է ավանդվեն լուրջի՝ ջանալով նպաստել ապագա դերասանի կամ ռեժիսորի մասնագիտական կարողությունների բացահայտմանն ու զարգացմանը: Համաձայնվում, բայց չէին կատարում: Իմանալով, որ Ռուբեն Զարյանը հայ թատրոնի պատմությունը ավանդում է միայն «դերասաններին», խնդրեցի համաձայնվել նույն առարկան կարդալ մաս իմ դեկավարած ռեժիսորական ուսումնականքում: Մերժեց, ասելով, որ ինքը առարկան պատրաստել է միայն «դերասաններին» համար, իսկ «ռեժիսորներին» կարդալը կպահանջի նյութի համապատասխան վերամշակում: Սա այն մերժումն էր, որը հարստացնում է մարդուն: Որ է, թե մյուսներն էլ այսպես մտածեին:

Կան մարդիկ, որոնք քայլում են ժամանակի հետ համաքայլ, կանխատեսում նրա պահանջները, նրան ընդառաջ գնում և իրենց խորությամբ, արվեստով ու գիտությամբ գեղեցկացնում կյանքը, ժողովուրդը, քաղաքը, որոնք ուսուցիչ են հենց նրա համար, որ գոյություն ունեն, նրա համար, որ աճող երիտասարդությունը ձգտում է նմանվել նրանց: Զարգացման ամենագործի խթանը սա է: Եվ ամենակարող ուսուցիչն այն է, որի լսարանը անհրճաբին է սահմանափակել չորս պատով: Զարյանն այս կարգի ուսուցիչ է: Բաժնական է հիշել այն բանավեճը, որ մեր երիտասարդ տարիներին տեղի ունեցավ նրա և Վաղարշ Վաղարշյանի միջև Համլետի կերպարի մեկնաբանության շուրջը: Մեզ համար դա ոչ միայն ինքնասշխատության խթան էր, այլև մտավոր զարգացման, գիտական մակարդակի ու արվեստագետ-մարդու նրբագեղ տակտի չափանիշ:

Մեզանից ամեն ոք այսօր տեսնելով ուսանողության աճումն սերն ու համակրանքը Ռուբեն Զարյանի նկատմամբ, նորից ու նորից գալիս է այն եզրակացության, որ երիտասարդության համակողմանի դաստիարակության ամենագործը միջոցն այն է, երբ շատ են այնպիսի դասախոսները, որոնց մա կարող է նմանվել: Այ թե կգեղեցկանար ու կհարստանար կյանքն էլ, ինստիտուտն էլ, երիտասարդությունն էլ:

ԳԵՈՐԳԻ ՏԻԳՐԱՆՈՎ

Արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԻՆՔՆԱՏԻՊ ՄՏԱԾՈՂ ԱՐՎԵՍՏԱԲԱՆԸ

Ավելի քան 30 տարի է ճանաչում եմ Ռուբեն Զարյանին: Ավելի քան 30 տարի նրա հետ շփվելը ինձ պատճառում է հսկայական ուրախություն: Նրա անձն ինձ միշտ գրավել է ու գրավում է բազմաթիվ այնպիսի հրաշալի հատկանիշներով, որոնք այնքան շատ անհրաժեշտ են մարդուն, գիտնականին, արվեստագետին: Գիտնականի սուր ինտելեկտը, գեղագիտական նուրբ ճաշակը, լայն աշխարհայացքը նրանում զուգակցվում են դեկավարի և կազմակերպիչի տաղանդի հետ:

Անսահման սիրահարված լինելով թատրոնին, Ռուբեն Զարյանն այն հետազոտում է ինչպես կյանքի, այնպես էլ արվեստի մյուս բնագավառների՝ երաժշտության, կերպարվեստի, պոեզիայի, ճարտարապետության, նաև հումանիտար գիտությունների՝ պատմության, փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի, հոգեբանության հետ լայն առնչությունների ոլորտներում:

Ուսումնասիրելով թատերական կյանքը, Ռուբեն Զարյանը կարողանում է տեսնել երևույթների և պրոցեսների իսկական էությունը, նրանց սոցիալական ու գաղափարա-գեղարվեստական նշանակալիությունը: Ահա թե ինչու նրա աշխատությունները ստիպում են մտածել մեզ, մնալ գամված հրատապ պրոբլեմների լայն շրջանակում:

Ինքնատիպ մտածող գիտնական, հրապարակախոս, թատերագետ ու թատերական քննադատ, հոեաոորական արվեստին փայլուն կերպով տիրապետող դասախոս, անխոնջ հասարակական գործիչ և կազմակերպիչ,— ահա ինչպիսին գիտեմ և սիրում եմ Ռուբեն Զարյանին:

1979

ՀԵՆՐԻԿ ՄԱԼՅԱՆ

ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ, կինոռեժիսոր

«ՄԻԱՅՆ ՄԻ ԴԱՍԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ»

1942 թե 1943 թվականի մի ցուրտ հոկտեմբեր էր: Լսել էինք, որ Երեւանից մի քննադատ է եկել Թբիլիսի և Վրաստանի գրողների տանը դասախոսություն է կարդալու:

Այն օրերին ինձ համար Երևանը մի անհասանելի երազանք էր, սըրբավայրի լմանվող մի բան: Այն օրերին...

Մենք մի խումբ երիտասարդացող հայ պատանիներ, ոչ այնքան զուգված ու զարդարված, որքան ձգված ու սարսափած, Թբիլիսիի Սոլովակ կոչվող արխատկրատական թաղամասում, որոնում էինք Վրաստանի գրողների տան շենքը, հայաստանցի մի քննադատի լսելու սպասումով:

Հսկիչի շեղ հայացք...

Մարմարապատ սրահով շարժվող-չշարժվող թաց կոշիկներ...

Մի քանի հանրածանոթ վրացի գրող-քննադատների ժպտուն, փայլուն դեմքեր...

Մի քանի անծանոթ հայ գրողների միհար, անատողջ դեմքեր...

Եվ ծայրեծայր լցված մի հանդիսարան...

Իսկ ամբիոնի մոտ մի լուրջ, խոհուն, իմաստուն, գեղեցիկ, ներշնչված, բուրմ, Քրիստոս, մարտիկ, հայ քննադատ՝ Ռուբեն Զարյան:

Ես այն օրերին ամեն ինչ տեսնելու շնորհքն ունեի... Եվ տեսա, որ դահլիճի օդը մազնիսացավ: Ես տեսա, ինչպես հստակ, մետաղյա, հայերեն, հայկական բառերը, հագեցած ազնիվ, ճշմարիտ, վսեմ, իմաստուն բովանդակությամբ, զարկվում էին երես առած, շքեղ մարմարյա պատերին, զարկվում էին և, ազնիվ խոսք, լույս էին առկայծում...

Մենք անխոս վերադառնում էինք մեր տները:

Մեր ներսում ճշում էր ամեն բան... Ծշում էր հաղթանակած, մոլեգին, երջանիկ... Մենք հպարտ էինք, գուցե իսկապես հպարտ էինք առաջին անգամ մեր կյանքում...

Ես այդ օրը հասկացա, թե ինչ է իսկական գրականությունը...

Ես այդ օրը հասկացա, թե ինչ է իսկական թատրոնը...

Ես այդ օրը հասկացա, թե որն է իսկապես մեծը...

Եվ այդ օրը հասկացա, որ հայ լինելը դա լուրջ, չափազանց լուրջ բան է...

1979

ԷԴԳԱՐ ԷԼԲԱԿՅԱՆ

ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ

ԵՐՋԱՆԻԿ ՈՒ ԵՐԱՆՏԱՊԱՐՏ ԵՄ, ՈՐ ԾՓՎԵԼ ԵՄ ՆՐԱ ՀԵՏ

Դեռ մանկուց, երբ հայրս՝ Գևորգ Էրանյանը Ախալքալակի տեխնիկումի դիրեկտորն էր, իսկ Ռուբեն Զարյանը՝ հայոց լեզվի և գրականության դասատու, սուլերի պես պտտվում էինք շուրջը:

Գուցե, դա գալիս էր նրանից, որ միջահասակ, թխադեմ, թախծոտ հայացքով, լիրիկական կեցվածքով երիտասարդը, հմայել էր բոլորին... Ծնողներս՝ հազիվ մեկ տասնամյակով մեծ նրանից, սիրով ու ջերմությամբ էին շրջապատել նրան:

Թրիլիսիի մանկավարժական տեխնիկումը նոր ավարտած, դեռ կյանք չմտած, գործողվել էր Ախալքալակ, կապվել մերոնց հետ: Ու համարյա օր չկար, որ միասին չլինեինք:

Հիշում եմ ծնողներին ու Ռուբեն Զարյանի գրույցներն ու վեճերը արվեստի, գրականության, թատրոնի, կյանքի շուրջ: Եվ այդ խոսակցություններից հետո հայրիկիս հիացական խոսքը.

— Նա մեր ժամանակների Բելինսկին կդառնա:

Մենք հավատում էինք հայրիկին...

Անցան տարիներ: Վերադարձանք Թբիլիսի: Ռուբեն Չարյանը գնաց Երևան՝ ուսումը շարունակելու: Հետևում էինք նրա ամեն քայլին, անհամբեր սպասում նամակներին: Մեր կապը Հայաստանի, հայ կուլտուրայի գործիչների հետ՝ այդ նամակներն էին, բացիկներ, ուր մի քանի տողում ավելի շատ բան էր ասվում, քան ընդարձակ նամակներում: Դրանք Սարյանի, Կոջոյանի, Ադաջանյանի և մյուս նկարիչների վերապրություններն էին: Մենք երկար տարիներ պահել էինք մեզ համար թանկ այդ նամակները, որ մի գեղեցիկ կյանքի պատմություն էր:

Իսկ ինչպիսի՞ ցնծություն էր մեզ համար Ռուբեն Չարյանի այցելությունները Թբիլիսի:

Պատմեմ մի միջադեպ իմ կյանքից: Փողոցում խաղում էի, առաջին, որ «Ռուբեն դարչյան» փել է: Գլխապատու, գծի պես, վազելով, մոտ բակ: հակում մեծ փուս էր փորված, առանց առջև նաչելու ընկա փուսն ու գլուխս կտորեցի... Բոլորի ուրախությունը տխրության վերածվեց: Իսկ ես ուրախ էի: Չնայած գլուխս ջարդվել էր ու աչքս փակվել, բայց ես երջանիկ էի, օրվա հերոսն էի...

Ուրախություն էր Ռուբեն Չարյանի Թբիլիսի գալը ոչ միայն մեզ, այլև մեր դասընկերների, հայ երիտասարդության ու ինտելիգենցիայի համար: Անհամբերությամբ էինք սպասում նրա դասախոսություններին ու զեկուցումներին, որոնք 40-ական թվականներին կարողում էր Գրողների միության լեռն-լեցուն դահլիճում: Այդ տարիներին եմ լսել Փափազյանի Օթելլոյի, Հովանու Օրբակի, հայ մշակույթի նորությունների մասին: Այդ զեկուցումները մեծ դեր խաղացին իմ կյանքում: Եվ ո՛չ միայն իմ, այլև բոլորի:

Մենք ձգտում էինք նմանվել Ռուբեն Չարյանին:

Ավարտեցի դպրոցը: Եկա Երևան: Կատարվեց իդն: Ընդունվեցի Թատերական ինստիտուտ: Եվ ի՞նչ, իմ դասախոսն է նա... Կարողում է հայ թատրոնի պատմություն: Ի՞նչ եմ անելու, ինչպե՞ս պետք է պատասխանեմ...

Այդ առարկան հատկապես էի պարսպում, բայց պատասխանելիս ինձ կորցնում էի... Երևի ինքն էլ չէր նկատում այդ:

Հիմա էլ նախանձով եմ նայում այն տղաներին, որոնք երբևէ չեն լսել Չարյանի ուսանողը՝ այժմ խոսում են հետը, ինչպես հավասարը-հավասարի:

Ծառ անգամ եմ ինձ հարց տվել. ես երբևէ կկարողանա՞մ...

Չէ՛, չեմ կարող... Ու չկարողացա... Բանի՞ անգամ եմ փորձել ինձ հուզող հարցերի մասին կիսվել հետը, խորհրդակցել, բայց իզուր, այդպես էլ չի առացվում: Այդ ակնածաճրը շարունակվում է...

Հիացումս այնքան էր մեծ, որ տարիներ հետո, երբ ինձ բախտ վիճակեց խաղալ լիրիկական ու ռոմանտիկ Լևոնի դերը Շիրվանզադեի «Արտիստում», իմ առջև կանգնեց երիտասարդ տարիների Ռուբեն Զարյանը: Նա է եղել իմ Լևոնի նախատիպը:

Գովեստների մեջ ժլատ էր: Ինձ երբեք երես չէր տալիս: Արտիստն էլ չհալվանեց: Ու մի անգամ էլ, դա Գոգոլի «Ռեկզորում» Խլեասակովի դերակատարումից հետո էր, քննարկման ժամանակ, գովեց, կանգ առավ հատկապես իմ Խլեասակովի թեթևության ու պլաստիկայի վրա. «Կարծես օդում քայլի...»: Արտիստ խոսեց: Ես այդպես էլ մոտածել էի. փշոց է ոտքից գլուխ, տիկն:

Հետագայում էլ խոսել է մյուս դերակատարումներիս մասին, բայց Խլեասակովն առաջինն էր...

Այնպես ստացվեց, որ ես, եղբայրս և քույրս մնացինք մենակ... Այստեղ արդեն կարծես կյանքը կրկնվեց: Նեյլին՝ Ռուբեն Զարյանի տիկինն ու ինքը մեզ պարուրեցին նույնպիսի հոգատարությամբ ու ուշադրությամբ, ինչպես մերոնք տարիներ առաջ: Կուրսի տղաներով հավաքվում էինք նրանց տանը և ժամերով լսում Զարյանի բովանդակալից ու հումորով լի գրույցները: Մեզ համար երազ էր լինել նրա կողքին, խոսել, լսել նրան: Մտքներովս անգամ չէր անցնում, որ խլում ենք նրա թանկ ժամանակը: Եվ համարյա ամեն օր կրկնվում էր նույնը: Այդ տունը դարձել էր մի տեսակ հավաքատեղի երիտասարդ ստեղծագործողներիս համար:

Հիմա, երբ արդեն հիսունն անց են, իսկ Ռուբեն Զարյանը բոլորում է իր յոթանասունը, երջանիկ ու երախտապարտ եմ, որ շփվել եմ հմայիչ ներքինով, պայծառ ու տաղանդավոր այդ մարդու հետ, որ լցրեց մեր հոգիները գեղեցիկի զգացողությամբ:

ԷԴՎԱՐԴ ՄԻՐԶՈՅԱՆ

Կոմպոզիտոր, ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ

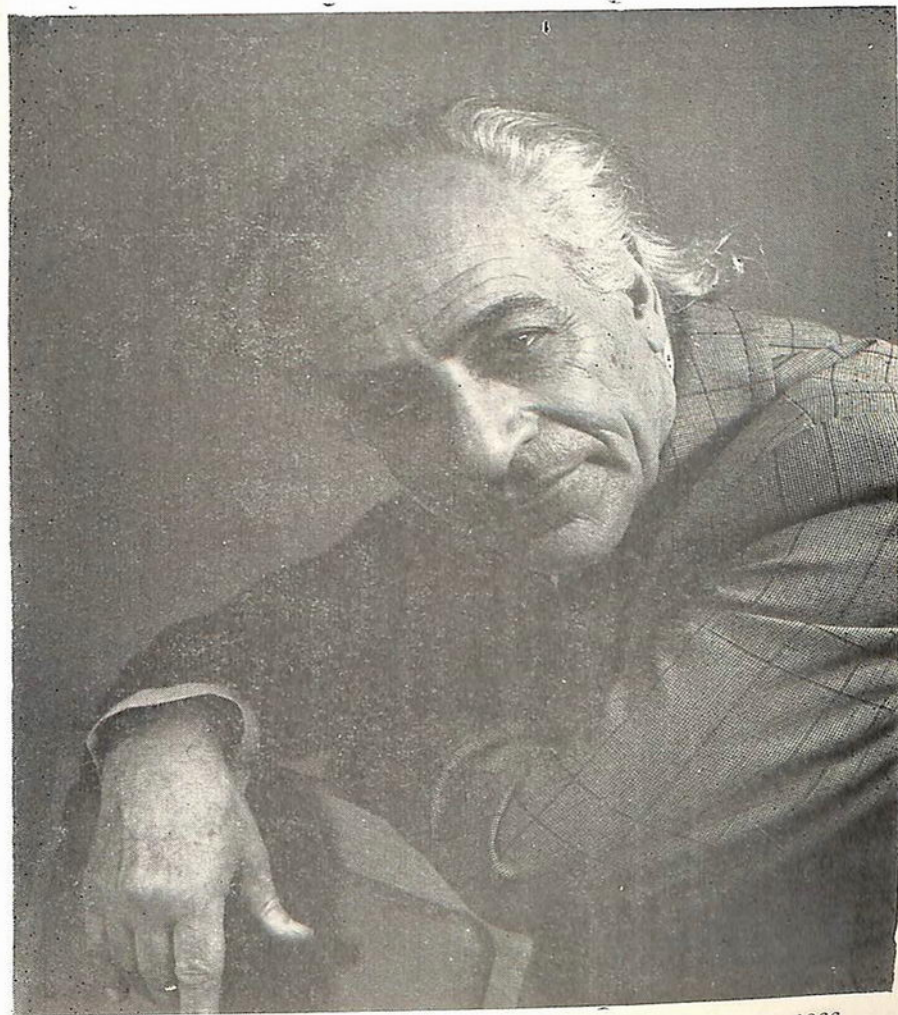
ԱՐՎԵՍՏԻ ԵՎ ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՍՈՆՋ ՈՒՂԵԿԻՑԸ

Ինձ համար դժվար է բացատրել, թե ինչու արվեստագիտությանն ու քննադատությանն ամբողջապես նվիրված մարդու գործունեությունը միշտ չէ, որ ստանում է պատշաճ գնահատություն և ճանաչում. նա ավելի շուտ հանդես է գալիս որպես ուղեկիցը ուրիշ երևույթի, բացատրելով նրա դերը, պրոպագանդելով այն, օգնելով նրա հաստատմանը: Պատկերն արմատապես փոխվում է, եթե գործ ունենք մի անհատի հետ, որն զբաղված է «գուտ» ստեղծագործական աշխատանքով (և դա բարձր երևույթ է)՝ նա գրեթե անմիջապես դառնում է ուշադրության կենտրոն, շրջապատվում է իր տաղանդի երկրպագուների մեծ շրջանով, մի խոսքով, դառնում է նշանակալից և ազդեցիկ դեմք:

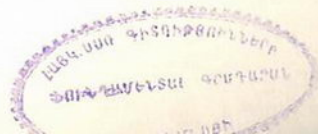
Ահա այս սովորական և բնորոշ իրավիճակում Ռուբեն Զարյանի՝ գիտնականի, արվեստաբանի, քննադատի օրինակը հազվադեպ բացառություն է: Որն է նման բացառության պատճառը: Ինչու է նա զբաղեցրել այդքան մեծ ու նշանակալից տեղ մեր հասարակության հոգևոր կյանքում:

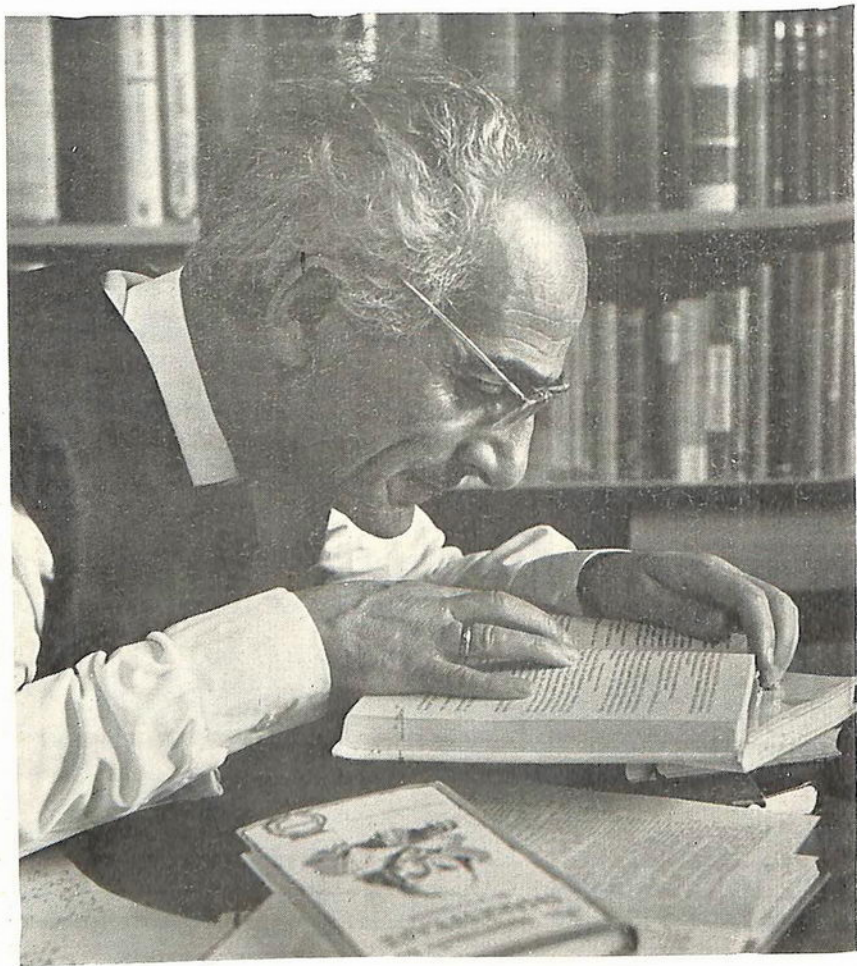
Խնդիրն իհարկե զուտ այն չէ, որ նա տաղանդավոր, մեր մշակույթի ու արվեստի զարգացման ճակատագրով կենսականորեն շահագրգռված մարդ է: Գլխավորը, ինչպես ինձ թվում է, այն է, որ Ռուբեն Զարյանը խոշոր անհատականություն է, արտասովոր, հուզական և մտավոր ներաշխարհի միայն իրեն հատուկ հարստությամբ: Եվ շնորհիվ այդ հատկության նա, որպես մեր իրականության ամենից ավելի կարկառուն անհատներից մեկը, շատ բանի վրա է ազդում իր իրազեկությամբ, ուժով, համոզումով:

Անհատական անկրկնելիությունը թափանցում է ամզամ նրա արտաքինից... Դեռ պատանեկան տարիներից հիշում եմ մի մարդու, որին անձնապես չէի ճանաչում, չգիտեի թե ով է նա, բայց հաճախ տեսնում էի նրան

1966

Երևանի փողոցներում և ակամա առանձնացնում էի շրջապատից: Դա հի-
մար էր, շատ անսովոր արտաքինով, միշտ քայլում էր արագ, նպատակա-
մղված ու շտապ. նրա մարմինը միշտ առաջ էր մղված և կարծես փոքր-ինչ
թեքված մի կողմ (դա ընդգծում էր նրա սլացիկ քայլածքը), և, որպես կա-
նոն, թեև տակ ուներ որևէ բան՝ թղթապանակ կամ պորտֆել: Հետո իմա-
ցա, որ հենց դա էլ ինքը Ռուբեն Զարյանն է, որի մասին լսել էի:

Այն տարիներին մենք շփվելու առիթ չունեցանք: Ինձ միայն լուրեր էին
հասել շատ աղմկոտ պատմությունների մասին, կապված նրա կարծեցյալ
«սխալների» ու «մոլորությունների» հետ, որոնց համար հանիրավի տուժել
էր: Կարող եմ խտտովանել, որ դա իմ մեջ ավելի մեծ համակրանք ու հար-
գանք էր առաջացնում նրա հանդեպ: Այդ զգացումը տարիների հետ ուժե-
ղացավ ու ամրապնդվեց, մանավանդ, երբ ինձ վիճակվեց անձամբ ծանոթա-
նալ նրա հետ ու համոզվել, թե ինչ հսկայական դեր է նա կատարում մեր
արվեստի ճակատագրում:

Ռուբեն Զարյանին որպես արվեստաբանի հուզում է հարցերի ու պրոբ-
լեմների լայն շրջան, այդ թվում և երաժշտության հետ կապված խնդիրները:
Ոչ սակավ առիթներ են եղել համոզվելու, թե որքան ճշգրիտ ու դիպուկ է
նա գնահատում այն երևույթները, որոնք հատկանշում են մեր երաժշտական
մշակույթի զարգացումը: Երաժշտության մասին նրա դատողությունները
միշտ կրքոտ են, «պայթյունակ» (լավ իմաստով), հաճախ կտրուկ և կտռե-
գորիկ: Եթե ոչ ուղղակիորեն (երաժշտությունը նրա անմիջական բնագավա-
րը չէ), ապա որանք անպայման ներգործում են մեր երաժշտական կյանքի
վրա: Եվ դա հատկանալի է, քանի որ նրանցում առկա է Ռուբեն Զարյանի
հսկայական կենսասիրոճը, արտիստական նուրբ ինտուիցիան և ամենագըլ-
խավորը՝ այստեղ զգացվում է մշտական զգայուն ուշադրություն ու հոգա-
տարություն այն խնդիրների ու երևույթների նկատմամբ, որոնցով ապրում
է մեր հասարակությունը:

Ինձ անծանոթ է Ռուբեն Զարյանի կենցաղի կանոնակարգը (ոեզլա-
մենտը), աշխատանքային օրվա նրա կազմակերպումը: Բայց ինձ միշտ զար-
մացրել ու հիացրել է, թե որքան շատ բան է նա հասցնում անել: Դա մի
անոնելի ներքին ակտիվություն է, որ գտնվում է մշտական գործողության
մեջ՝ նրա խառնվածքի ամենաբնորոշ գիծը, հատկություն, որ այժմ էլ բնու-
թագրում է մեր արվեստաբանության նահապետի գործունեությունը ոչ պա-
կաս, ինչպես և անցյալ տարիներին:

1979

ՀՈՒՅԵԼՅԱՆ ԱԿԱՆ ՓՈՍՏԻՑ

ՊԱՎԼՈ ՏԻԶԻՆԱ

Ուկրաինայի ժողովրդական բանաստեղծ

Սրտանց ողջունում եմ և շնորհավորում ականավոր գիտնական, գրականագետ, արվեստաբանական ուժերի կազմակերպիչ թանկագին Ռուբեն Վարդուպիչ Զարյանի փառավոր հիսնամյակը: Ծառ բան է արել Ռուբեն Վարդուպիչը հայ սովետական մշակույթի զարգացման, ուսումնական գրել-խավորությամբ մեր երկրի եղբայրական ազգերի կուլտուրաների համագործակցության համար: Ընկեր Զարյանից, բարեկամության թևերին նստած, շատ հաճախ մեզ են հասնում տեղեկություններ նրա նվիրական գործունեության մասին՝ հանուն երկրագնդի վրա ապրող բոլոր մարդկանց խաղաղության և երջանկության:

Մենք նրան Ուկրաինայում լավ գիտենք և սիրում ենք:

1959

Կիև

ՍՈՒՐԵՆ ՔՈԶԱՐՅԱՆ

ՌՍՖՍՀ և ՀՍՍՀ ժողովրդական արտիստ

Ցավում եմ, որ անհապաղ մեկնելու անհրաժեշտության պատճառով հնարավորություն չունեցա անձամբ շնորհավորելու Ռուբեն Զարյանին՝ նրա ծննդյան 60-ամյակի առիթով, հայրենի արվեստին մատուցած բազմամյա ծառայությունների համար:

Այդ փայլուն գրականագետը, թատերագետը, հայ գիտնական-իմաստունների մեծ ալիանդության արժանավոր ժառանգորդն ու շարունակողը,

որ հիանալի կերպով հայ արվեստաբանությունը համալրում և ճոխացնում է ուս մեծ մշակույթի նվաճումներով, հայկական սովետական անդրանիկ արվեստի, ինստիտուտի անդրանիկ տնօրենը՝ Ռուբեն Զարյանը սեր ու ճանաչում է ձեռք բերել Հայաստանի սահմաններից շատ ու շատ հեռու, շնորհիվ իր հոշակապ ծանրակշիռ աշխատությունների, թատերագիտական բազմաթիվ հոդվածների և ասույթների, որ հիմք ու օրինակ են իմ հայրենիքի թատերագիտական հետազոտողական տաղանդավոր ուժերի համար:

Սրտանց շնորհավորում եմ, հպարտանում համեստ ընկերոջ, հմայիչ մարդու, ականալոր գիտնականի համար: Գրկում եմ, սեղմում արտիս:

1969
Մոսկվա

ԳՐԻԳՈՐԻ ԿՈԶԻՆՅԵՎ

ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ, կինոռեժիսոր

Թանկագին Ռուբեն Վարդուվիչ:

Մամուլը արտով ողջունում եմ Ձեզ՝ Ձեր հոբելյանի առթիվ: Այդ հոբելյանը մեծ տոն է բոլոր նրանց համար, ովքեր սիրում են Հայաստանի բարձր մշակույթը և Օձքսպիրին:

Ձեր գրքերից ես ծանոթացա հայ ժողովրդի մեծ ողբերգակների հիանալի ավանդներին և իմացա, թե որքան հարուստ է հայ շեքսպիրագիտության դարոցը, որի համար դուք այնքան բան եք արել:

Հաճելի էր տեղեկանալ, թե անգլիացիները Օձքսպիրի հայրենիքում ինչպիսի հարգանքով են վերաբերվում Ձեզ և Ձեր աշխատանքին:

Ցանկանում եմ Ձեզ առողջություն և երջանկություն, անհամբերությամբ սպասում եմ Ձեր նոր աշխատանքներին:

«Գրական թերթ», 1969, 5 դեկտեմբերի, № 48:

ՎԵՐԻԿՈ ԱՆՋԱՓԱՐԻԶԵ

ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստուհի

Թանկագին Ռուբեն Վարդուվիչ. ի խորոց արտի շնորհավորում եմ Ձեզ՝ Ձեր ծննդյան 70-ամյակի առթիվ, Ձեր գեղեցիկ, հագեցած, ներդաշնակ

կյանքի, ստեղծագործական անսահմանական հնարավորություններով հատկանշվող կյանքի յոթանասնամյա տարեկիցի ատօթիվ: Ձեր անսպառ ձիրքն ու անձնվեր, ոգեշունչ հայրենասիրությունը անխաղճիորեն միաձուլ են եղել ի սկզբանե՝ նվիրվելով արարման գործին, Հայաստանի մշակույթն ու արվեստն առաջ մղելու գործին: Դա Ձեր մտքի ու սրտի պահանջն է: Ես միշտ զգացել եմ Ձեր հոգու ջերմությունը: Մարդկայնորեն գեղեցիկ եք Դուք, և դրա համար ես սիրում եմ Ձեզ: Ապրեք երկար-երկար: Դուք արժանի եք երջանիկ լինելու: Գրկում եմ Ձեզ:

1979
Օքսիդիս

ՊԱՎԼԵ ՄԻՅՈՎԻՉ

Բեկորադի հնագիտության ինստիտուտի պրոֆեսոր

Պրոֆ. Ռուբեն Զարյանին՝ հայ գրականության և արվեստի ակադեմիկոս պատմաբանին, թատերագետին և շեքսպիրագետին, որի անմոռանալի հոգատարությունը, հյուրասիրությունն ու բարեկամությունը ես պատիվ ունեցա վայելելու Հայաստանի արվեստին նվիրված երկրորդ միջազգային սիմպոզիումի ժամանակ մեր հանդիպման առիթով՝ 1978-ին Երևանում, հարգված պրոֆեսորին՝ նրա ծննդյան 70-ամյակի առթիվ հղում եմ իմ ամենասրտագին շնորհավորանքները և լավագույն մաղթանքները՝ նրան ցանկանալով երկար կյանք և գիտական քեղմնավոր գործունեություն: Մեծ հաճությամբ հարավսլավական մամուլում ես հանդես կգամ հանգամանալի մի հոդվածով՝ նվիրված Զարյանի հոբելյանին:

1979
Բեկորադ

ՅՐԱՆՉԵՍԿՈ ԳԱՆԴՈՒՅՈ

Ճարտարապետության տեսաբան, Հռոմի համալսարանի դասախոս

Սիրելի Ռուբեն Զարյան.

Ձեր ծննդյան 70-ամյակի առթիվ ես մեծ հաճությամբ միանում եմ բոլոր նրանց, ովքեր տոնում են այդ իրադարձությունը: Ձեր արժանիքները որպես թատրոնի պատմության գիտակի, մասնավորապես Ձեր գործերը նվիրված

Ծերսպիրին և գրականության այդ մեծ դասականի թողած ազդեցությանը հայ դրամատուրգիայի վրա և ամենը, ինչ Դուք արել եք մյուս ասպարեզներում օժանդակելու համար մշակության փոխըմբռնումներին և բարեկամությանը Հայկական ՍՍՀ-ի և Խոսպիայի միջև խոր երախտագիտությամբ է, որ ես հիշում եմ ներկա առիթով: Ես անդրադառնում եմ հատկապես այն գերազանց հյուրասիրությանը և անփոխարինելի համագործակցությանը, որը, Ձեր ղեկավարությամբ, հայկական գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտը այնքան հաճախակի ցուցաբերել է իմ գործընկերների և իմ նկատմամբ: Վերջին առիթը անցյալ տարի Երևանում կայացած անմոռանալի գիտաժողովն էր, որ մեզ հնարավոր լավագույն պայմանները ընձեռեց ուսումնասիրելու Հայաստանի միջնադարյան ճարտարապետությունը, որ համաշխարհային մշակության ժառանգություն է: Ես կարծում եմ, որ այս բոլոր Ձեր աշխատանքները՝ գրական քննադատության և պատմության վերաբերյալ, Ձեր, որպես գիտնականի արժանիքներն են ի ցույց հանում, երկու դեպքում էլ Դուք ցույց եք տվել, թե ինչպես գիտելիքները կարող են նպաստել փոխըմբռնման մեր անփոխարինելի հարաբերությունների ստեղծմանը:

Ցանկանալով Ձեզ երկար տարիների բեղմնավոր գործունեություն, ես Ձեզ իմ ամենաանկեղծ և սրտագին շնորհավորանքներն եմ հղում:

1979

Հոսմ

Բ. ԲԵՆՏՅԵՍ

Վիտենբերգի համալսարանի պրոֆեսոր

ԴՐ.—ՊՐՈՖ. ՌՈՒԲԵՆ ԶԱՐՅԱՆԻՆ.

Մեծարգո կոչեալ.

Թույլ տվեք ինձ՝ հայ արվեստի և հայ ժողովրդի իր ազգային անկախության և հայ մշակույթի վերածնության համար ցուցաբերած արիության առջև ակնածանքով խոնարհվողիս, նրա մշակույթի ականալոր ներկայացուցչին շնորհավորել հոբելյանի առթիվ: Ցանկանում եմք Ձեզ տասնամյակներ շարունակ նույն ոգով և ոգևորությամբ ծառայել հայ մշակույթի կառուցման գործին, ինչպես արել եք մինչև այժմ:

Ձեր ղեկավարած ինստիտուտը մեծագույն գիտական ձեռքբերումների շնորհիվ համաշխարհային համբավ ունի, որի սպացույցն եղավ 1978 թվականին կայացած Երկրորդ միջազգային գիտաժողովը՝ նվիրված հայ արվեստին: Հաճույքով և շնորհակալության զգացումով ենք մենք մտաբերում այն: Վերստին ընդունեք իմ բարի մաղթանքները Ձեր 70-ամյակի առթիվ:

1979

Վիտենցեզո

ԱԼԵԽԱՆԴՐ ԿՍՄԵՆՍԿԻ

Արվեստաբան

Թանկագին և մեծարգո Ռուբեն Վարդանյան:

Անկեղծ ուրախությամբ ընդունեցի այն հաղորդագրությունը, որ Դուք բարձր պարգևի էք արժանացել Ձեր հոբելյանի կապակցությամբ: Ես ընդհանրապես ամեն տեսակ կոչումներին և պարգևներին վերաբերվում եմ ակեպտիկորեն, բայց լավ հիշում եմ Անատոլ Ֆրանսի սարկաստիկ դիտողությունն այդ առիթով («Ժամանակակից պատմության» մեջ). «Պարոն Բերթերեն արհամարհում էր շքանշան ասված բանը, սակայն հոգու խորքում խոստովանում էր, որ այդ արհամարհանքը համոզիչ է սուկ այն ժամանակ, երբ շքանշանը կախված է կրծքիդ»...

Այնպես որ, հիմա Դուք կարող էք դալանել նույն հավատը, ինչ պարոն Բերթերեն, միայն թե չվախենալով կծու ակնարկներից:

Իսկ ինձ այդ պարգևն ուրախացրել է այն պատճառով, որ ես ի դեմս Ձեզ տեսնում եմ Հայաստանի ժամանակակից մտավորականության ամենաարժանավոր և իմաստուն ներկայացուցիչներից մեկին: Ես Ձեզ հետ ծանոթացել եմ վաղուց և հեռավա կերպով, երբ իմ հոդվածներից մեկում խոսում էի Ձեր դիմաբանդակի մասին, որ Կոլյա Նիկողոսյանի տաղանդավոր գործերից է: Երբ տեսա Ձեզ սիմպոզիումի ժամանակ, հասկացա, որ, այնուհանդերձ, Կոլյան ամեն ինչ չէ, որ նկատել է Ձեր նկարագրում, ինչ-ինչ նրբություններ սպրդել են նրա ուշադրությունից: Մասնավորապես՝ հոգևոր կյանքի ազատությունը և իրոնիայի այն չափը, որ միշտ ուղեկիցն է իմաստնության:

Երկար տարիներ մոտ լինելով Հայաստանին և նրա արվեստին, ես տպորել եմ ազգային դարավոր ավանդույթների հետ ճշմարիտը տարբերել

արևելյան ոգով ու ձևով «կեցվածք ընդունած» առերևույթից: Դուք, իհարկե, ճշմարիտների թվին էք պատկանում, այն ճշմարիտների, ինչպիսին էր անմոռանալի, իմ հոգուն ու մտքին հարազատ Մարտիրոս Սերգեյեչը, որ իր մեջ հաշ գեղջուկի՝ հավերժ աշխատավորի հատկանիշները միավորում էր հաշ ազգային տոեղծագործական հանճարի մեծ տարերթով դաստիարակված արվեստագետի փալլուն արտիստականության և իմպրովիզացիոն ներշնչանքի հետ:

Եղեք առողջ և երջանիկ, թանկագին Ռուբեն Վարդուխյ:

1979
Մոսկվա

ԴՐ. ՖԵՆՉԵՆ

Դոցենտ, հրատարակչության ղեկավար (Բեռլին)

Մեծարգո պարոն պրոֆ. Ռուբեն Զարյան.

Իմ հիացմունքն ու եզակի տպավորությունը մշակութային ավանդույթներով հարուստ և նշանակալի Ձեր երկրից միշտ կապվում է Ձեզ հետ: Ձեզ ճանաչում, գնահատում ու հարգում եմ իբրև հաշ արվեստագիտության առաջնորդի և կազմակերպչի: Մենք Ձեզ եմք պարտական, որ հաշ արվեստի և ճարտարապետության պատմության և ներկայի ազգային ինքնությունն ու միջազգային ազդեցությունը դարձավ ընդլայնված գիտաժողովների և քնննարկումների առանցքային խնդիրը և դուրս բերվեց համաշխարհային ասպարեզ:

Ընդ որում Դուք՝ որ հրատարակչության վաղեմի գործիչ էք, միշտ առանձնակի իմաստավորել էք խմբագրական ու հրատարակչական գործունեությունը:

Սուսնց Ձեր գործնական աջակցության հնարավոր չէր լինի Ձեր աշխատակիցների գրչին պատկանող միջնադարյան հաշ արվեստի նկարագրող հատորի ձեռնարկումը Union Verlag-ում:

Ձեր այս բոլոր իմաստասեր գործունեության համար ի սրտե շնորհակալություն եմ հայտնում Ձեր հոբելյանական պատվավոր տարեդարձին: Եվ շնորհավորում եմ Ձեզ մեծապատիվ ձեռքբերումների համար ի բարօրություն Ձեր երկրի: Ցանկանում եմ Ձեզ մորանոր հաջողություններ, առողջ և երջանիկ երկար տարիների կյանք:

1979
Բեռլին

ՎԱՍԵՆՏԻՆԱ ԿՈՄԱՐՈՎԱ

Բանասիրության դոկտոր, Լենինգրադի համալսարանի
պրոֆեսոր, շեքսպիրագետ

Մեծարգո Ռուբեն Վարդուվիչ.

Ընդունեք իմ ջերմագին շնորհավորանքները և՛ հորելյանի, և՛ պարզե-
վատրման առթիվ: Ես մեծագույն հարգանքով և երախտագիտությամբ եմ վե-
րաբերվում Ձեզ՝ իբրև Շեքսպիրի ստեղծագործության ամենախոր և իմաս-
տուն հետազոտողներից մեկին: Իհարկե, Ձեր բազմակողմանի գիտական
գործունեության մեջ Շեքսպիրը նրա բնագավառներից մեկն է միայն, բայց
ինձ համար հատկապես թանկ են Ձեր աշխատությունները Շեքսպիրի և
թատրոնի մասին:

Ես միայն մեկ անգամ եմ Ձեզ լսել (Յու. Ֆ. Շվեդովի պաշտպանությա-
նը) և հիացած եմ մնացել Ձեր հետաքրքիր ու գրավիչ ելույթով: Հույս ունեմ,
որ ինձ կհաջողվի լինել Ձեր Շեքսպիրյան գրադարանում:

Ցանկանում եմ Ձեզ բարի ողջություն, գրականության և Շեքսպիրի
ստեղծագործության մասին նոր գրքերի ստեղծում:

1979

Լենինգրադ

ԼԵՎՈՆ-ՋԱՎԵՆ ՍՅՈՒՐՄԵԼՅԱՆ

Գրող

Սիրելի Ռուբեն Ջարյան.

Խնդրեմ ներեք ինձ անգլերեն գրելու համար: Այդ ավելի դյուրին է: Ես
«սպիտակ ջարդի» մի այլ գոհ եմ: Շնորհակալություն, որ ինձ ողորկել եք:
Ձեր հուշագրությունների մի օրինակը: Այս առաջին հատորը գրավիչ կեր-
պով ընթերցվում է: Դա կարևոր փաստաթուղթ է, լավ գրված, գեղեցկու-
թյամբ և իմաստությամբ լի: Ուրախ եմ, լսելով, որ Դուք լիովին ապաքինվել
եք երկարատև հիվանդությունից հետո:

Ես խորապես տպավորված եմ Ձեր ներկա հաջողություններով, և վրս-
տան եմ, որ նոր հաղթանակներ են Ձեր ստեղծում: Դուք մեծապես օժտված
մարդ եք և լավ մարդ: Ձեր կարիերայի յուրաքանչյուր բնագավառ ունի իր
ուրույն նշանակալիությունն ու դրաման, Դուք ստեղծագործող եք եղել շատ

ապարեզներում, և ես մասնավորապես տպավորված եմ այն հսկայական աշխատանքով, որ Դուք կատարել եք Հայաստանում որպես շեքսպիրագետ և էնտուզիաստ: Մեր փոքրիկ հանրապետության մշակութային սահմանները ընդարձակ են: Մենք կարիք ունենք այդպիսի միջազգային կապերի: Ինչ որ ձեռով հագերը միշտ եղել են աշխարհաքաղաքացիներ՝ շատ մոտ շփումներով Արևելքի և Արևմուտքի քաղաքակրթությունների հետ, Արևելքն ու Արևմուտքը մերձեցնելով միմյանց, և Դուք շարունակում եք այդ ազգային ավանդույթը Ձեր բնորոշ ձևով:

Որպես Արվեստի ինստիտուտի հիմնադիր և տնօրեն Դուք մի հզոր զենք եք պահել Ձեր ձեռքում որպես մարդկային արարածների՝ մեր գոյատևման համար և ոչ միայն Հայաստանում, այլև առհասարակ: Մենք չենք կարող ապրել առանց գեղեցկության: Ավելի շատ գեղեցկություն, ավելի շատ լույս: Գեղեցկությունը, ինչպես սերը, բոլորին եղբայրացնում է: Ազգերի իրական պատմությունը նրանց արվեստների փառավոր հաղթանակն է և Հայաստանը պատկված է փառքով:

Ձերը մի հուզիչ և ներշնչող նվաճում է: Ես կատեի հերոսական կարիերա: Հաջողություն, երկար կյանք, անվերջ հաջողություններ՝ մեր ժողովրդին և համայն մարդկությանը ծառայելու Ձեր ուրախալի որոշման համար:

1979

Կալիֆորնիա

ՄԱՐՏԻՆ ԼԵՆԻՆ

Գերմանական շեքսպիրյան ընկերության պրեզիդենտ

Ռուբեն Զարյանը, շնորհիվ խոշոր գիտական գործունեության և իբրև իր հիմնադրած գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, ձեռք է բերել լայն ճանաչում: Նրա աշխատությունները առաջել են ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային ճանաչում: Մենք երջանիկ ենք նրան տեսնել Վայմարյան շեքսպիրյան ընկերության պատվավոր բարեկամների շարքում, ընկերություն, որը կազմակերպվել է 1864 թվականին, և նրա հիմնադրման առաջին իսկ օրերից արտասահմանյան անդրանիկ անդամների շարքում եղել է ռուս գրող Ի. Ս. Տուրգենևը, որը մինչև իր մահը մեծ եռանդով պաշտպան էր կանգնած մեր ընկերության: Ծառ տարիներ է արդեն, որ նը-

մանօրինակ հետևողականությամբ ու ջանասիրությամբ նույնն է անում նաև Ռուբեն Զարյանը:

Առանձին ջերմությամբ ենք մտաբերում Ռուբեն Զարյանի ակտիվ մասնակցությունը 1970 թվականին, գլխավորապես ռուս և սովետական շեքքսպիրագիտությանը նվիրված «Շեքսպիրյան օրերին» Վայմարում, որտեղ նրա անմոռանալի ելույթի թեման էր «Հայ շեքսպիրյան թատրոնի պատմություն-նից», որը հետո տպագրվեց 1971 թվականին «Շեքսպիրյան տարեգրքի» 107-րդ համարում:

1976

Վայմար

ՆԻԿՈ ԿԻՍՍԵՎԻԼԻ

Բանասիրության դոկտոր, պրոֆեսոր,

Թբիլիսիի համալսարանի Շեքսպիրյան կաթինետի ղեկավար

Կուզենայի առանձնապես ընդգծել Ռուբեն Զարյանի անխոնջ ու բեղմնավոր գործունեությունը հայ շեքսպիրագիտության ասպարեզում: Նրա կողմից շեքսպիրյան հոյակապ գրադարանի հիմնադրումը, բազմահատոր «Շեքսպիրական» ժողովածուի հրատարակությունը, ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի գիտական խորհրդի շեքսպիրյան հանձնաժողովի հայկական բաժանմունքի ղեկավարությունը վկայում են Հայաստանի ժամանակակից մշակույթի մեջ և գիտական կյանքում այդ ականավոր անհատականության հսկայական դերի մասին:

Ռուբեն Զարյանի բազմաբանակ գիտական հետազոտությունները և մանկավարժական գործունեությունը նպաստում են հայ շեքսպիրագիտության հետագա զարգացմանը և այդ բնագավառում նոր գիտական կադրերի սնունդ:

Խորապես ծանրակշիռ է Ռուբեն Զարյանի ավանդը սովետական շեքսպիրագիտության մեջ:

1979

Թբիլիսի

ՎԻՏՈՒՂԻ ՕՍՏՐՈՎՍԿԻ

Պրոֆեսոր, Լոճի համալսարանի անգլիական ուսումնասիրությունների
ինստիտուտի տնօրեն (Լեհաստան)

Ռուբեն Զարյանի գրքերով և «Ծեքսպիրականի» հատորներով ինձ հա-
մար բացահայտվել է Ծեքսպիրի հայկական մեծությունը:

1979

Լոճ

ԷՂՄՈՆԴ. ՇՅՈՒՑ

Պրոֆեսոր (Բուդապեշտ)

Տասնամյակների ընթացքում, համառ ջանքերով Ռուբեն Զարյանը ա-
մուր հիմք է դրել Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի գեղեցիկ ար-
վեստների զարգացման գործի համար, դրանով հնարավորություն է տվել
երիտասարդ սերնդին իր ստեղծագործական ունակությունները նվիրաբե-
րելու գեղարվեստի տարբեր ճյուղերի ուսումնասիրության գործին:

Նրա մեծագրությունները Հայաստանի դրամատիկ արվեստի առաջնոր-
դող շրջանի հոչակավոր դերասանների և դերասանուհիների մասին կմնան
որպես հայ դասական բեմարվեստի մշտական հուշարձաններ: Ծեքսպիրա-
գիտության ասպարեզում նրա գրական ակտիվության շնորհիվ հայկական
դրամատիկական և գրականագիտական ուսումնասիրությունները կանգնել
են համաշխարհային շեքսպիրագիտության նվաճումների շարքում: Նույն
նպատակին հասնելու համար ամուր հիմք է դարձել նաև շեքսպիրյան հա-
վաքածուն, որը մույնպես ինքն է հիմնադրել ստեղծագործական մախաձեռ-
նության և տարիների անխնայ հոգատարության շնորհիվ:

Նրա գրականագիտական աշխատությունները հայ նոր գրականության
վաղ շրջանի կազմավորման նշանաձողերն են: Նրա հայրական հոգատարու-
թյունը ճանապարհ հարթելով հայ պոեզիայի խոստումնալից երիտասարդ
տաղանդների ապագայի համար՝ Ռուբեն Զարյանին դարձրել են ժամանա-
կակից հայ գրականության մի իսկական հովանավոր:

1979

Բուդապեշտ

ՄԱՐԿԻՆ ՌՈԶԵՆԲԵՐԳ

Կալիֆորնիայի համալսարանի պրոֆեսոր, շեքսպիրագետ (ԱՄՆ)

Ծնորհավորանքներ պրոֆեսոր Ռուբեն Զարյանին նրա ծննդյան 70-ամյակի առթիվ, նաև շնորհավորանքներ հաշվական գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտին նրա առնչության համար մի այդպիսի նշանավոր շեքսպիրագետի հետ: Ես մեկն եմ նրա ամերիկյան գործընկերներից, որն օգտվել է նրա ուսումնասիրություններից և ազնիվ օժանդակությունից: Թող նա ավելի շատ արդյունավետ տարիներ ունենա:

1979

Կալիֆորնիա

ԼՅՈՒՍԻԵՆ ՔԻՏԱՐ

Գրեմորլի համալսարանի պրոֆեսոր, շեքսպիրագետ (Ֆրանսիա)

Ես առանձնապես երջանիկ եմ միանալով հոգով և սրտով պրոֆեսոր Ռուբեն Զարյանի ծննդյան 70-ամյակի տոնակատարության կազմակերպիչներին և մասնակիցներին:

Խնդրեմ բարի եղեք նրան հաղորդել իմ ամենալավագույն և բարեկամական ցանկությունները՝ ի նշան այն մեծ ակնածանքի, որ ես անձնապես տածում եմ նրա ակնառու ներդրումների համար շեքսպիրագիտական ուսումնասիրությունների ասպարեզում, որը նրան թերել է համաշխարհային հարգանք և հիացում:

1979

Գրեմորլ

ՌՈՒԴՈԼՖ ՀԱԲԵՆԻՍՏ

Ամերիկյան շեքսպիրյան ընկերության հիմնադիր

Ամերիկայի Շեքսպիրյան ընկերությունը խորապես պարտավորված է Ռուբեն Զարյանի ներդրումների համար համաշխարհային շեքսպիրյան մա-

ՎԻՏՈՒՂԻ ՕՍՏՐՈՎՍԿԻ

Պրոֆեսոր, Լոճի համալսարանի անգլիական ուսումնասիրությունների ինստիտուտի տնօրեն (Լեհաստան)

Ռուբեն Զարյանի գրքերով և «Ծեքսպիրականի» հատորներով ինձ համար բացահայտվել է Ծեքսպիրի հայկական մեծությունը:

1979
Լոճ

ԷՂՄՈՆԴ ԾՅՈՒՑ

Պրոֆեսոր (Բուդապեշտ)

Տասնամյակների ընթացքում, համառ ջանքերով Ռուբեն Զարյանը ամուր հիմք է դրել Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի գեղեցիկ արվեստների զարգացման գործի համար, դրանով հնարավորություն է տվել երիտասարդ սերնդին իր ստեղծագործական ունակությունները նկիրաբերելու գեղարվեստի տարբեր ճյուղերի ուսումնասիրության գործին:

Նրա մեծագրությունները Հայաստանի դրամատիկ արվեստի առաջնորդող շրջանի հռչակավոր դերասանների և դերասանուհիների մասին կմնան որպես հայ դասական բեմարվեստի մշտական հուշարձաններ: Ծեքսպիրագիտության ասպարեզում նրա գրական ակտիվության շնորհիվ հայկական դրամատիկական և գրականագիտական ուսումնասիրությունները կանգնել են համաշխարհային շեքսպիրագիտության նվաճումների շարքում: Նույն նպատակին հասնելու համար ամուր հիմք է դարձել նաև շեքսպիրյան հավաքածուն, որը նույնպես ինքն է հիմնադրել ստեղծագործական նախաձեռնության և տարիների անխնջ հոգատարության շնորհիվ:

Նրա գրականագիտական աշխատությունները հայ նոր գրականության վաղ շրջանի կազմավորման նշանաձողերն են: Նրա հայրական հոգատարությունը նաև ապարհ հարթելով հայ պոեզիայի խտտումնալից երիտասարդ տաղանդների ապագայի համար՝ Ռուբեն Զարյանին դարձրել են ժամանակակից հայ գրականության մի իսկական հովանավոր:

1979
Բուդապեշտ

ՄԱՐՎԻՆ ՌՈԶԵՆԲԵՐԳ

Կալիֆորնիայի համալսարանի պրոֆեսոր, շեքսպիրագետ (ԱՄՆ)

Շնորհավորանքներ պրոֆեսոր Ռուբեն Զարյանին նրա ծննդյան 70-ամյակի առթիվ, նաև շնորհավորանքներ՝ հաշկական գիտությունների ակադեմիայի արվեստի ինստիտուտին նրա առնչության համար մի այդպիսի նշանավոր շեքսպիրագետի հետ: Ես մեկն եմ նրա ամերիկյան գործընկերներից, որն օգտվել է նրա ուսումնասիրություններից և ազնիվ օժանդակությունից: Թող նա ավելի շատ արդյունավետ տարիներ ունենա:

1979

Կալիֆորնիա

ԼՅՈՒՍԻՆՆ ՔԻՏԱՐ

Գրեմորլի համալսարանի պրոֆեսոր, շեքսպիրագետ (Ֆրանսիա)

Ես առանձնապես երջանիկ եմ միանալով հոգով և սրտով պրոֆեսոր Ռուբեն Զարյանի ծննդյան 70-ամյակի տոնակատարության կազմակերպչներին և մասնակիցներին:

Խնդրեմ բարի եղեք նրան հաղորդել իմ ամենալավագույն և բարեկամական ցանկությունները՝ ի նշան այն մեծ ակնածանքի, որ ես անձնապես տածում եմ նրա ակնառու ներդրումների համար շեքսպիրագիտական ուսումնասիրությունների ապարեզում, որը նրան թերել է համաշխարհային հարգանք և հիացում:

1979

Գրեմորլ

ՌՈՒԴՈՒՋ ՀԱՐԵՆԻՒՍ

Ամերիկյան շեքսպիրյան ընկերության հիմնադիր

Ամերիկայի Շեքսպիրյան ընկերությունը խորապես պարտավորված է Ռուբեն Զարյանի ներդրումների համար համաշխարհային շեքսպիրյան մա-

տենագիտության մեջ: Համաշխարհային շեքսպիրագիտությունը բավականին հարստացել է Հայաստանում Ծեքսպիրի վերաբերյալ Զարյանի անձնական ներդրումների շնորհիվ:

1979
Նյու Յորք

ԵԼԵՆԱ ՍՏԵՊԱՆՈՎԱ

Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր

Մեծարգո Ռուբեն Վարդանյան:

Ձեր ծննդյան յոթանասունամյակի օրը ցանկանում եմ ամբողջ հոգով շնորհավորել Ձեզ այդ կարևոր տարեթվի առթիվ: Թող տարիներ ու տարիներ շարունակվի Ձեր գիտական, գրական և մանկավարժական գործունեությունը, որ այնպես սերտորեն կապված է ոչ միայն ազգային, այլև համաշխարհային մշակույթի հետ: Հանդիպումն այնպիսի մարդու հետ, ինչպիսին Դուք եք, ճակատագրի շնորհ է: Այն ժամանակ, 1972-ին, Թբիլիսիում Դուք ասացիք ինձ, թե մարդուն ճանաչելը աստիճանական պրոցես է, և ես այդ խոսքը պահում եմ հիշողությանս մեջ իբրև այն դասերից մեկը, որ միայն կյանքն է ուսուցանում: Դուք օժտված եք այն հատկանիշով, որ ես մարդկային բոլոր հատկանիշներից բարձր եմ գնահատում,— բարություն է դա, և ես եթե հաղատացյալ լինեի, կխնդրեի անիմանալի գործությանը, որ Ձեր կյանքը երկարեր անվերջ...

«Нас мало избранных, питомцев праздных,
пренебрегающих презренной пользой,
единого прекрасного жрецов».

Ես ինձ չեմ դատում այդ «մենք»-երի թվին, ես ընդամենը «ենթավարպետ» եմ, բայց դրա պատճառով ևս չի՝ կարելի խեղաթյուրել Պուշկինի տողերը՝ փոխարենը «դուք» դնելով:

Նղեք առողջ և երջանիկ:

1979
Մոսկվա

ՅՈՒՍՈՒՖ ԲԱՐՇ
Լուսանկարիչ (Կանադա)

Սիրելի արտիստ Զարյան.

Ես միանում եմ Երևանում և արտասահմանում գտնվող Ձեր բազմաթիվ գործընկերներին և բարեկամներին՝ Ձեզ ցանկանալով ծննդյան ամենահրաշալի մի յոթանասունամյակ:

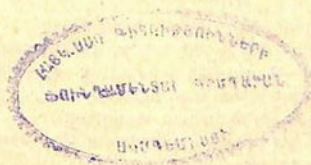
Ձեր կյանքը եղել է արտիստական և մշակութային մի մեծ հանրագումար՝ ինքնատիպ ներդրումներով հայ գրականության մեջ, շեքսպիրագիտական աշխատություններով և գրականության ու թատրոնի երիտասարդ մարդկանց հանդեպ բազալերանքով:

Ես անձամբ կարող եմ ասել, թե որքան մեծ հաճույք էր ինձ համար ողջունել Ձեզ և Ձեր բարեկամ արվեստագետներին, երբ Դուք այցելեցիք Օտտավա. հուշս ունեմ, որ մեր ճանապարհները մի օր մոտից կխաչաձևվեն:

Թող Ձեր ծննդյան յոթանասունամյակին հաջորդեն արվեստի ասպարեզում բեղմնավոր և ստեղծագործական աշխատանքի բազում տարիներ:

1979

Օտտավա.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

Տիգրան Հախումյան—Ռուբեն Ջարյանի հիսնամյակը	5
Լևոն Քալանթար—Սիրանուշահիտության սկզբնավորումը	13
Պարոյր Սևակ—Վերակենդանացած Աղամյանը և իր վերակենդանացողը	15
Վարդան Աճեմյան—Հայարտ ենք, հավատում եմք	18
Լև Վազեթ—Այդպիսի մարդիկ չեն ծերանում	21
Սարգիս Մելիքսեթյան—Արվեստագետի հաշվեկշիռը	24
Արտաշես Մխիթարյան—Հայրենաշունչ գիտնականը	27
Վիգեն Խեչումյան—Սիրելի մարդը և հանրահայտ գիտնականը	30
Պարոյր Սևակ—«Դու»-ով և սրտի թրթիռով	32
Արամ Գրիգորյան—Ռուբեն Ջարյան	34
Լուիս Մարդեր—Առաջնակարգ շեքսպիրագետներից մեկը	40
Տ. Սպենսեր—Հայկական շեքսպիրյան կենտրոնի հիմնադիրը	41
Նշան Մուրադյան—Ռուբեն Ջարյանի վաստակը	41
Հրաճո Թադևադյան—Բարձր ներշնչումների գիտնականը	46
Պիոն Հակոբյան—Ռուբեն Ջարյանի գիտական վաստակը	52
Հրաչյա Հովհաննիսյան—Մարդու գեղեցիկ կոչմամբ	57
Պերն Ջեյթունցյան—Նշանավոր արվեստաբանը	61
Ռուզան Մարգարի—Ռուբեն Ջարյանի աշխատությունները այլ լեզուներով	65
Աճելկա Գրիգորյան—Շեքսպիրի հետ	71
Լևոն Խալաթյան—Արվեստի ուսուցիչ, ուսուցչապետ	74
Լևոն Հախվերդյան—Ուրիշների մեջ	79
Լեոնիդ Բրետանիցկի—Նրա գիտակազմակերպչական տաղանդը	83
Մարատ Մարինոսյան—Մի քանի խոսք ավագ ընկերոջ մասին	86

ԳՐԶԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԽՈՍՏԱՐԸ

Սիլվա Կապուտիկյան—Ջարյանն իրենով միացնում է բոլորիս	91
Ալիսիա Կիրակոսյան—Երջանիկ եմ, որ բարեկամս է	92
Սերո Խանգադյան—Մարո, որ ապրում է այրվելով	93
Վարդգես Պետրոսյան—Նա մեր քաղաքի և մշակույթի գույներից է	95
Սուրեն Աղաբաբյան—Գիտության պոեզիան	97
Սերգեյ Սարիցյան—Ռուբենդարյանական մեր մշակույթում	99
Գրիգոր Տեր-Գրիգորյան—Սիրելի ուսուցիչ	100
Ալեքսանդր Արաքսմանյան—Վաստակ, որ շարունակվում է	102
Ժորա Հարությունյան—Խորը գիտելիքներ և անսահման բարեկրթություն	105
Ռազմիկ Դավոնյան—Մեր հիշողության ոսկե կապը	107
Վադիմ Մելիքսեթյան—Ռուբեն Ջարյանի ավանդը	109
Յուրի Լևին—Շուայլ հոգի	111
Դմիտրի Ուրնով—Ավանդույթի մեկնաբանն ու պահպանողը	116
Գևորգ Էմին—Իմ գրական կնքահայրը	114
Անահիտ Սահիճյան—Ռուբեն Ջարյանը մեր սերնդի կյանքում	119
Մարո Մարգարյան—Ռուբենը, իր խառնվածքն ու իր տունը	124

ԱՐՎԵՍՏԱԳԵՏՆԵՐԻ ԽՈՍՔԸ

Վահրամ Փափազյան—Ստեղծագործողի տարիներն աշուններ չունեն	131
Մարտիրոս Սարյան—Բազմամուտ թատերագետը	133
Լադո Գուդիաշվիլի—Նշանակալից է նրա վաստակը	133
Հրաչյա Ղափլանյան—Մայրենի մշակույթի առաջամարտիկը	134
Յուզ Գուլազյան—Գնահատում եմ	137
Մարիամ Ապամազյան—Ինչ լավ է, Ռուբեն, սիրելիս, որ դու կաս	
Մենե Աբեղյան—Ուրախ եմ, որ նա իմ ժամանակակիցն է	139
Հովհաննես Զարդարյան—Ոսկեբերան Ռուբենը	140
Արուս Ասրյան—Իմ վաղեմի բարեկամը	142
Վաղինակ Մարգունի—Հմուտ քննադատը	144
Մետաքսյա Սիմոնյան—Բեմական կյանքիս ուղեկիցն ու խորհրդատուն	146
Վարդուհի Վարդերեսյան—Խորամիտ թատերագետը	147
Արա Բեքարյան—Վաստակաշատ արվեստարանը	148
Խորեն Աբրահամյան—Իմ խիստ ու պահանջկոտ ուսուցիչը	149
Զավեն Տատինցյան—Հավատացի նրան ողջ կյանքիս համար	150
Երվանդ Ղազանչյան—Ազգային մշակույթի նախապետը	152
Ռաֆայել Զրբաշյան—Հազվագյուտ մանկավարժը	153
Գեորգի Տիգրանով—Ինքնատիպ մտածող արվեստարանը	155
Հենրիկ Մալյան—«Միայն մի դասախոսություն»	156
Էդգար Էլբակյան—Երջանիկ ու երախտապարտ եմ, որ շփվել եմ նրա հետ	157
Էդվարդ Միրզոյան—Արվեստի և արվեստագիտության անխուճ ուղեկիցը	160

ՀՈՐԵԼՅԱՆԱԿԱՆ ՓՈՍՏԻՑ

Պալո Տիշինա (Կիև)	163
Սուրեն Քոչարյան (Մոսկվա)	163
Գրիգորի Կոզինցև (Լենինգրադ)	164
Վերիկո Անջափարիձե (Թբիլիսի)	164
Պալլե Միլովիչ (Բելգրադ)	165
Ֆրանչեսկո Գանդոլֆո (Հռոմ)	165
Բ. Բրենտյես (Բեռլին)	166
Ալեքսանդր Կամենսկի (Մոսկվա)	167
Ֆենգեն (Բեռլին)	168
Վալենտինա Կոմարովա (Լենինգրադ)	169
Լեոն-Զավեն Սյուրմելյան (Կալիֆորնիա)	169
Մարտին Լեհներտ (Վաշինգտոն)	170
Նիկո Կիսասաշվիլի (Թբիլիսի)	171
Վիտորյո Օտտոլուսի (Լոն)	172
Էդմոնդ Շյուց (Բուդապեշտ)	172
Մարվին Ռոզենբերգ (Կալիֆորնիա)	173
Կյուսին Բիտար (Գրենոբլ)	173
Ռուդոլֆ Հաբենիխտ (Նյու Յորք)	173
Ելենա Ստեպանովա (Մոսկվա)	174
Յուսուֆ Քարշ (Օտտավա)	175

ՌՈՒԹԵՆ ՎԱՐՈՍԻ ԶԱՐՅԱՆ

Նկարիչ՝ Կ. Կ. Ղաֆադարյան
Գեղ. խմբագիր՝ Զ. Ի. Սարգսյան
Տեխ. խմբագիր՝ Ա. Ս. Սարգսյան
Վերատպող սրբագրիչ՝ Մ. Ն. Բարսյան

ՎՖ 04558,

պատվեր 1476,

տպարանակ 1000

Հանձնված է շարվածքի 8.07.1980 թ., ստորագրված է տպագրության 4.04.1981 թ., թուղթ տպագրական № 1 70×90¹/₁₆, տառատեսակը «նորք», տպագրությունը «բարձր», 14,04 պալմ. տպ. մամուլ, 8,0 ճրատ. մամ+5 ներդիր գինը 1 ռ.:

Հաշվական թատերական ընկերություն, Երևան-9, Լենինի պ. 48:
Երևանի պետականակարանի տպարան, Երևան, Արովյան փ. 52:

Армянское театральное общество, Ереван-9, ул. Ленина, 48.
Типография Ереванского госуниверситета, Ереван, ул. Абовяна, 52.

A ¹¹
65715

ՀԱՆ Քիմնարարի գիտ. գրադ.

220065715